

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

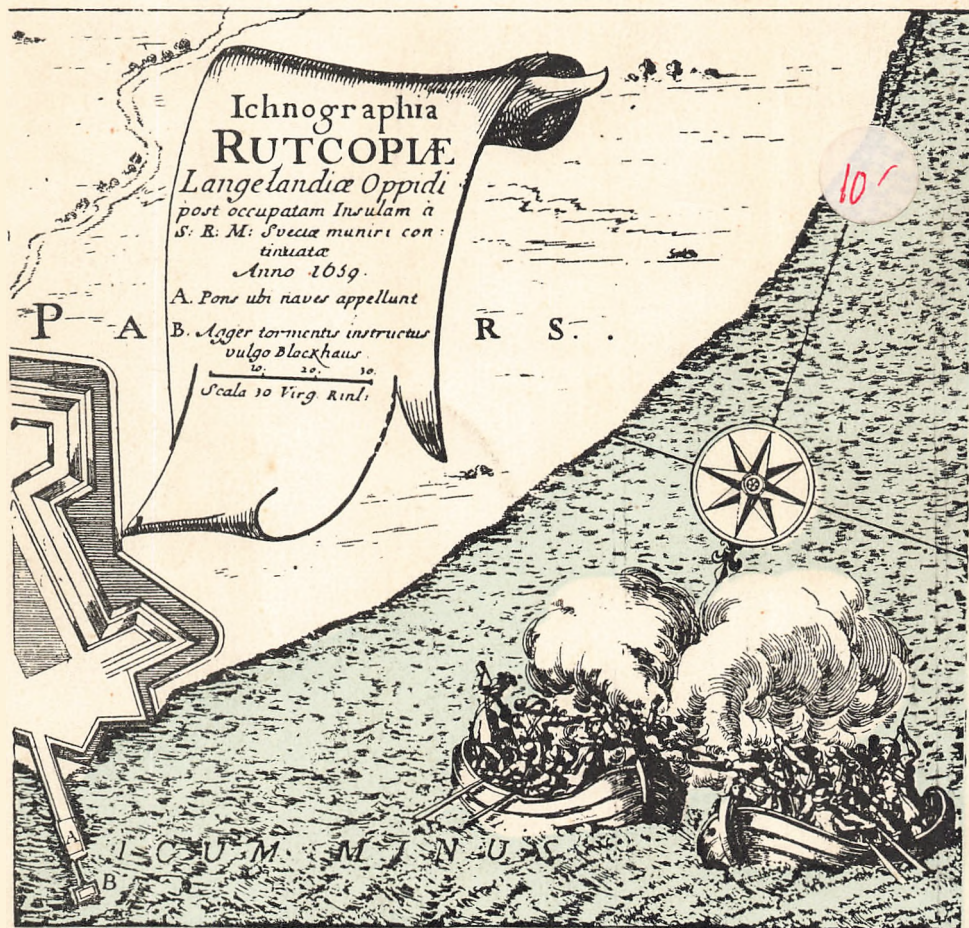
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Chr. Kiilsgaard

RUDKØBING

TOPOGRAFI OG BYSTYRE
I DEL

RUDKØBING

TOPOGRAFI OG BYSTYRE

UDGIVET AF RUDKØBING BYRAAD

VED
CHR. KIILSGAARD

1. Del

I Kommission hos
ANDR. BRANDTS BOGHANDEL
Rudkøbing

1949
LANGELANDS CENTRALTRYKKERI
R. Chr. Rasmussen

Første Del

RUDKØBINGS TOPOGRAFI
INDTIL 1660

Henfarne Slægter
i Landets Marv
sig ej fornægter.
Bevar din Arv!

(Johs. V. Jensen.)

CHR. KIILSGAARD

Træk af Rudkøbing Købstads Udvikling	1937
Rudkøbing Gasværk	1944
Langelands Elektricitetsværk <i>(J. R. Langhorn og Chr. Kiilsgaard)</i>	1945
Rudkøbing Havns Historie	1947

INDHOLDSFORTEGNELSE

	<i>Side</i>
Forord	7 - 8
Forkortelser	9
Rudkøbing i forhistorisk Tid	11 - 19
Ældre Stenalder	11 - 14
Yngre Stenalder	14 - 16
Broncealder	17 - 18
Jernalder	18 - 19
Rudkøbing i Middelalderen	20 - 132
Navnet Rudkøbing	20 - 21
Rudkøbings forskellige Stavemaader	22 - 23
Lavindskøbing	23
Købing	24
Overgang fra Landsby til Købstad	24 - 25
Rudkøbing som Fiskerleje	25 - 26
Rudkøbing i Vdertiden	26 - 28
Rudkøbing Kirkes Byggeaar	28 - 29
Hvad bestemte Rudkøbings Beliggenhed	30
Rudkøbing faar Privilegium som Købstad	30 - 32
Byen paa Ruet	33 - 34
Rudkøbings ældste Volde og Grave	34 - 37
Befæstningens Forløb	38 - 39
Den ældste Nørreports Omgivelser	40 - 44
En gammel Vejbane paa Nørrebro	44
Rudkøbings middelalderlige Gadenet	44 - 62
En ukendt Gade	44 - 45
Torvet	45 - 52
Torvedammen	47 - 48
Torvedammens Tilløb og Afløb	48 - 49
Torvets Vestside	49
Et Annex til Torvet. Bytinget og Kagen	49 - 52
Oversigt over det ældste Torvs Udseende	52
Østergade	53 - 54
Sidse Bagersgade	54
Nørregade	54 - 55
Grønnegade	55 - 56
Smedegade	56 - 57
Vinkældergade	57 - 58
Brogade	58 - 61
Ruestræde	61 - 62
Gaasetorvet med Gaasedammen	62 - 65
Ramsherredsgade	66 - 68
Husbygning	68 - 71
Lerklining	71 - 74
Soltørrede og brændte Mursten. Ler og Kalk	75
Lergrave	76
Teglovne	76 - 82
Teglovnene ved Højskolen	76 - 79
Teglovn i Brogade	79 - 80
En Teglovn i Indkørslen til Kirkegaarden fra Brogade	81

En sidste Teglovn	81 - 82
Fyldlag og Brolægning i de gamle Gader	82 - 87
Nødtøftshuse	87
Husdyr i Gaderne	88 - 90
Rudkøbings Markjorder	90 - 121
Sø	92 - 94
Vibæltet og Kohaven	94 - 98
Markjordernes Inddeling	98 - 101
Rudkiøbing Stads Guld Jordes Jorddrotters renoverede Vedtegt og Mark-Rett	101 - 120
Rudkøbings Indbyggerantal	122 - 123
Ildebrande	123 - 126
Branden 1580	124 - 125
Branden 21. Juli 1610	125 - 126
Rudkøbings Fattigdom	126 - 131
Befæstningen af 1644	132 - 135
Oversigt over Krigsbegivenhederne paa Langeland i 1658 og 1659	136 - 168
Befæstningen af 1659	148 - 155
Svensketidens Østerport	151 - 153
Svensketidens Nørreport	153
Bymøllens Bastion	153 - 154
Voldgravens Bredde og Dybde	154 - 155
Volden	155
Svenskerne overgiver sig den 19. November 1659.	155 - 156
Borgernes Udplyndring.	156 - 160
Rudkøbings Ødelæggelse	160 - 165
Hungersnød og Fattigdom	165 - 168
Personregister	169 - 172
Sted- og Sagregister	173 - 176

Forord.

Rudkøbings samlede Historie er endnu ikke skrevet, og det er heller ikke Meningen med denne Bog at give en udtømmende Byhistorie.

Med min stærkt begrænsede Fritid har jeg ikke turdet lægge Værket saa stort an.

»Rudkøbing. Topografi og Bystyre«, hvis 1. Del hermed foreligger, skal i Hovedsagen kun give det grundlæggende, selve Byen med dens Gader og Pladser, Gaarde og Huse, og hertil skal slutte sig en Skildring af de Styreformer, som har været gældende her i Byen gennem Tiderne, samt af de Mænd, der har staaet i Spidsen for Styret.

Alene dette vil tage mig saa mange Aar, at jeg rimeligvis ikke naar mere, men skal Bogen ikke forblive en Torso, maa der hertil senere føjes en Beskrivelse af Byens Erhvervsliv og Handel, Retsvæsen, Skolevæsen og alt det øvrige, som tilsammen danner Byens Liv. Af dette er der kun medtaget saa meget, som er nødvendigt for Forstaaelsen af selve Byens Udvikling.

En stor Del af Bogens Indhold vil blive nyt Stof. Hvad den forhistoriske Del angaar, skylder jeg Købmand Jens Winther, Langelands Museums Skaber, samt Museumsassistent Hakon Berg megen Tak for de Oplysninger, som satte mig i Stand til at skrive dette Afsnit.

Kendskabet til Byens Topografi gennem Middelalderen og nyere Tids Begyndelse, saaledes som den er skildret her i Bogens 1. Del, er, naar ikke andet udtrykkeligt er nævnt, fremkommet ved mine egne Undersøgelser af de Gravninger, som i de senere Aar er foretaget i Byens Gader, og som jeg har fulgt saa nøje, som min Tid har tilladt mig.

Disse Gravninger har ganske vist været meget spredt og har hver for sig kun afdækket et lille Afsnit — som Regel har de jo kun bestaaet af en smal Grøft paa tværs af Gaden til en Kloak- eller Vandleddning — men alligevel har de, naar de blev sammenfattet, givet et Kendskab til den tidlige By, som jeg haaber vil være af en saadan Interesse, at der kan være Grund til at fæstne dem i Bogform. —

Naar jeg har valgt at lade denne 1. Del slutte med Aaret 1659, saa er det, fordi dette Aar danner et Skel i Byens Udvikling. Svenskernes Besættelse af Byen standsede den i dens Udvikling og gav den et Knæk, som den skulde være mange Aartier om at overvinde, og hertil kom, at med Enevældens Indførelse i det følgende Aar begyndte paa saa

mange Maader en Forandring i den fra Middelalderen nedarvede Styreform.

Dette betyder dog ikke, at jeg i alle Afsnittene kan slutte nøjagtig med Aaret 1659. Tager vi f. Eks. Afsnittene med Markjorderne, saa laa det store Tidehvert i Dyrkningsmaaden ikke i Aarene omkring 1660, men ved Fællesskabets Ophør efter Aar 1800, og det vil derfor være naturligt at føre Udviklingen frem til dette Tidspunkt. Og ganske tilsvarende med flere andre Afsnit. —

Et Arbejde som denne Bog kan ikke udføres uden at paakalde en Mængde Menneskers Hjælpsomhed, og jeg er dybt taknemlig over den Velvilje, jeg overalt har mødt.

Jeg takker dem alle, men en særlig Tak skylder jeg Rudkøbing Byraad, som paatog sig Udgivelsen af Bogen og derved muliggjorde dens Fremkomst. Som et ringe Udtryk for min Taknemlighed vil jeg gerne her nævne hver enkelt Byraadsmedlem ved Navn: Landstingsmand, Borgmester Marinus Larsen, Assistent Aug. Christensen, Kommunalarbejder Rs. P. Larsen, Gasværksarbejder S. P. Sørensen, Faktor Chr. Pedersen, Redaktør Herman Nielsen, Landsretssagfører E. Hinrichsen, Snedkermester Rs. Christiansen, Postmester Hans Holm, Købmand P. W. Kaalund, Redaktør H. Borgstrup, Telefonformand W. Christensen og Murermester Ernst Heide.

Jeg vil ogsaa gerne takke Landsarkivet i Odense for al elskværdig Bistand gennem de mange Aar, jeg har søgt Oplysninger paa Arkivet, ligesom jeg skylder en Tak ikke alene til min Datter Ulla Kiilsgaard, fordi hun paatog sig Renskriften af mit Manuskript, men ogsaa i særlig Grad til Bankkasserer Thv. Poulsen, som igen ved denne Bogs Udgivelse saa uegennyttig har paataget sig den trættende og tidsrøvende Korrekturlæsning.

Ogsaa Stadsingeniør Johansen skylder jeg en Tak, fordi han saa ofte har givet mig Meddelelse om, naar der skulde foretages Gravnin-ger i Gaderne.

Alle Fremhævelser i Teksten er af Forfatteren.

Rudkøbing i August 1949.

CHR. KIILSGAARD.

FORKORTELSER

I Fodnoterne er anvendt følgende Forkortelser:

Jørgensen: Steffen Jørgensen: Efterretninger om Rudkiøbing Købstæds nuværende Tilstand, 1796.

Rasmussen: P. Rasmussen: Oplysninger betræffende Rudkiøbing Købstad. 1849.

Lütken: Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie, 1909.

Naar Oplysningerne er hentet direkte fra de originale Dokumenter, befinder disse sig, hvor intet andet er opgivet, paa Landsarkivet i Odense.

Rudkøbing i forhistorisk Tid.

Ældre Stenalder.

DEN SIDSTE ISTID var ved at være forbi. Drivende af Vand dukkede det, vi nu kalder Danmark, frem i det kolde, arktiske Lys. Men Landet var nøgent, og der skulde hengaa lange Tider, før det kunde afgive Livsbetingelser for større Dyr og Mennesker.

Man regner, at den sidste Istid hørte op omkring 11000 Aar før vor Tidsregnings Begyndelse, men det var først, da Landet blev beklædt med arktisk Flora, Rypelyng, Polarpil o.s.v., saaledes som man i Dag kan se den i de sibiriske Tundraegne, at Dyreverdenen kunde rykke ind. I denne Periodes Jordaflejringer kan man finde Rester af bl. a. Rensdyr, Ulv og Snehare.

Tidsperioden kaldes *Dryastiden* efter Rypelyngen, hvis latinske Navn er Dryas, og man kan paavise, at der har været baade en ældre og en yngre Dryastid afbrudt af en varmere Periode, *Allerødtiden*, i hvilken der voksede aabne Skove bestaaende af Birk, Pil og maaske lidt Fyr, og man kan fra denne Periode finde Rester af baade Elsdyr, Landbjørn og Bæver.

Men Allerødtiden varede kun kort, Klimaet blev koldere og Tundraen bredte sig igen.

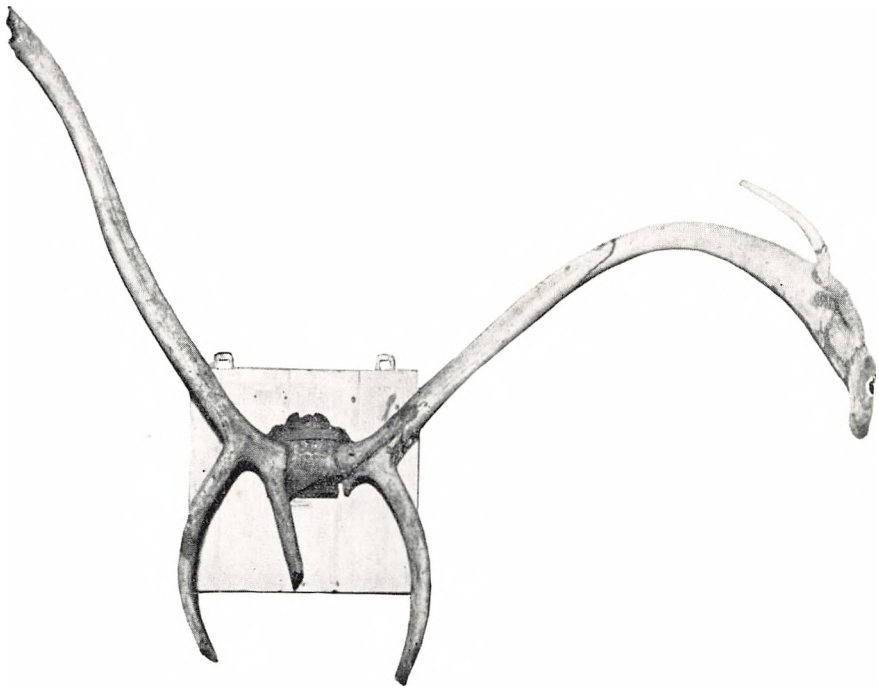
Man mener, at den ældre Dryastid, Allerødtiden og yngre Dryastid tilsammen varede 2—3000 Aar, og det var i denne Periode, at de første Mennesker, omstrefjende Jægere, kom ind i Danmark.

Jagtmarkerne var ubegrænsede, for det meste af Østersøen, Kattegat og Vesterhavet var dengang fast Land, og England, Danmark, Tyskland og Sverige var en sammenhængende Landblok. Landet var saa meget højere, at det sydlige Danmark laa ca. 38 m højere end nu.

Det var utvivlsomt Rensdyrene, som lokkede de første Mennesker ind paa de danske Sletter, og man mener, at de tidligste Fund, man har gjort om dem og deres Levevis, stammer fra ca. 9000 Aar før Christi Fødsel.

I selve Rudkøbing er der ikke gjort Fund fra denne ældste Del af ældre Stenalder, men da vi har Vidnesbyrd om, at de gamle Rensdyrjægere har udøvet deres Jagt i Rudkøbings nærmeste Omegn, kun godt 2 km fra Bygrænsen, saa kan der ikke være Tvivl om, at de ogsaa har strejft ind over det nuværende Rudkøbings Omraade.

Det omtalte Vidnesbyrd om de gamle Rensdyrjægere er et *Rensdyrgevir*, som man for faa Aar siden fandt liggende i Jorden ude paa *Svendstrupgaards* Mark i *Skrøbelev* Sogn. Geviret er

Rensdyrgevir fra Svendstrupgaards Mark.
(Langelands Museum)

det største, som hidtil er fundet i Danmark, og det sidder endnu fast paa den øverste Del af Kraniet. Der blev ikke fundet flere Rester af Kraniet eller andre af Rensdyrets Knogler, men netop dette gør det sandsynligt, at Geviret er henlagt af Mennesker — rimeligvis som et Offer.

Vi er nu naaet ned til omkring Aar 8000 før Christus, hvor Klimact igen blev varmere, og hvor Fyrren og Birken dannede store Skove. Det var den saakaldte *Ancylustid*, som begyndte, og som varede 2—3000 Aar.

Slutningen af *Ancylustiden* kaldes ogsaa *Mulleruptiden* efter det Sted i Sydvestsjælland, hvor man har fundet de første Bopladser her i Landet. Befolkningen var dog stadig Jægere, ikke Agerdyrkere, og Hunden var det eneste Husdyr.

Fra selve Rudkøbing har vi ikke Fund fra denne Tid, men andet Sted paa Langeland har man fundet Tidens karakteristiske Redskab, Benødden med en eller flere Modhager.

Ved Afslutningen af *Ancylustiden*, 5—6000 Aar før Christus,

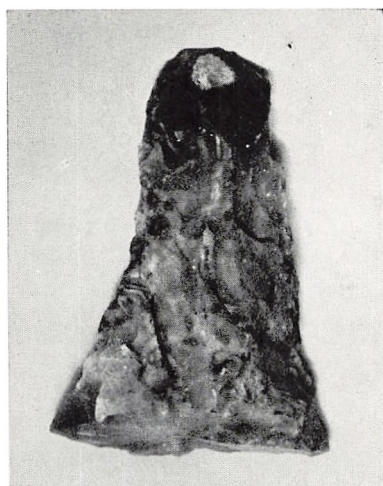
Rodstubbe, opgravet ved Uddybning af Sejllobet mellem Rudkøbing og Strynø. — Minder fra Tiden for 6-7000 Aar tilbage, da Landet var dækket af Skove, og Langeland endnu var landfast med Taasinge.

begyndte Landet at sænke sig, og Sundet og Bælterne dannede Forbindelse mellem Kattegat og Østersø. Der skulde dog gaa endnu flere Tusinde Aar, før Landsænknningen var saa vidt fremskreden, at Landet kom i det Niveau, vi kender fra vore Dage — og Rudkøbing var stadig landfast med Taasinge.

Samtidig med Landsænkningen begyndte de store Fyrreskove at blive afløst af Egeskovene. Ogsaa Langeland var skovklædt, og at det var mægtige Træer, som dengang voksede her, fik vi at se, da man i 1928 uddybede Sejlløbet mellem Rudkøbing og Strynø. Der blev ved denne Lejlighed optaget mange store *Rodstubble* af disse Fortidens Kæmper, som voksede, hvor der nu er ca. 4 m Vand.

Det kan ogsaa nævnes, at da man i 1918 gravede en Rende fra Indsejlingen til Fiskerihavnen hen forbi Nye Baadehavn, kom man paa ca. 2 m. Dybde gennem Tørvebund med Rodstubble. Her har der allsaa ogsaa i Fortiden vokset Skov.

Under Egeperioden falder Slutningen af Ældre Stenalder, den Periode, vi kalder *Køkkenmøddingetiden*, og fra denne Tid stammer den *Skiveøkse*, som blev fundet paa Apotekets Mark paa Rudkøbings Bygrunde og som maa antages at være fra 3—4000 Aar før Christus.

Skiveøkse fra Apotekets Mark.
(Langelands Museum)

Yngre Stenalder.

Yngre Stenalder, som regnes at strække sig fra Aar 3000 til 1500 før Christus, er bl. a. de store Stengraves, Dyssernes og Jættestuernes Tid, og de er sikre Vidnesbyrd om en fast, bosiddende Befolkning, *Danmarks første Bønder*.

Ogsaa Rudkøbing har i Yngre Stenalder haft fast, bosiddende Befolkning, som her paa Byens Grund har rejst deres, som de vel troede, uforgængelige Mindesmærker.

Trap omtaler saaledes i sin Beskrivelse af Rudkøbing, at der i Kohaven har ligget en *Stendysse*, som blev ryddet omkring Aar 1800, men uden nærmere Angivelse af, hvor den har ligget.

Dyssen kan imidlertid findes angivet paa et fornylig fremdraget Kort fra 1772 over Marklodderne i Store og Lille Kohave, og man kan efter dette Kort fastslaa, at den har ligget tilhøjre for Tingstien fra *Rudkøbing* til *Strandlyst* og ca. 250 Alen før Sognegrænsen til *Simmerbølle*. (Se Kortet S. 97).

Dyssen har efter Tegningen nærmest været en *Runddysse* med en Diameter paa ca. 40 Alen, og da den ikke findes aftegnet paa et andet, ogsaa fornylig fremdraget Kort fra 1810, skal det nok være rigtigt, at den er blevet sløjft omkring Aar 1800.

Medens man maa beklage, at tidligere Tidens Uforstand har fjernet ethvert Spor af denne Dysse, saa er der heldigvis endnu Rester tilbage af en *Langdysse*, som ligger 1,5 km fra Rudkøbing Havn ude i Vandet Syd for *Siø*. Ogsaa denne Dysse er ganske vist stærkt forstyrret, dels ved Isens Pres i de haarde Isvintre og dels ved, at man efter Sigende skal have brugt adskillige Sten fra den, da man anlagde Dæmningen til *Siøbroen*. Men endnu er der mange Sten tilbage, og de største af dem rager endnu ved daglig Vande lidt op over Vandoverfladen.

Dyssekammerets ene Hjørne er endnu bevaret, og af den anden Ende er der endnu saa meget tilbage, at man kan se, hvor langt Kammeret har været.

Som Dyssen nu ligger ude i Vandet, anskueliggør den paa en letfattelig Maade, hvorledes Landet har sænket sig, siden Dyssen blev bygget, og der er ingen Tvivl om, at *Siø* paa den Tid var landfast med Rudkøbing. Man har derfor Lov til at sige, at *Siø* dengang hørte med til Rudkøbings Omraade.

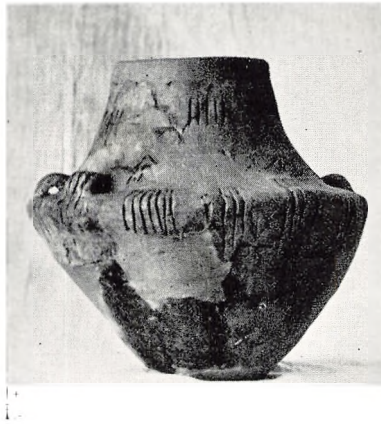
Begge ovennævnte Dysser maa antages at stamme fra Tiden 3000—2500 før Christus, og der er vel al god Grund til at antage, at der efter denne Tid har været fast Bebyggelse paa Rudkøbings Grund.

Dette skal dog ikke forstaas saaledes, at Bebyggelsen har været fast i Nutidens Forstand, for selv om Befolkningen var blevet til Bønder, og man dyrkede baade Hvede og Byg og holdt Okser,

Faar og Svin som Husdyr, saa var man endnu ikke i Stand til at gøde Jorden, saa den ikke blev udpint.

Naar man havde dyrket Jorden et Stykke Tid, var man derfor tvunget til at lade den hvile og igen lade Skoven vokse op, og først naar man derefter havde svedet Trævæksten af for at faa Asken til Gødning, kunde man igen efter en Menneskealders Forløb lage Jorden i Brug.

Med dette Forbehold er der intet, som taler imod, at Rudkøbings Jorder har været dyrket, og at der har været fast Bebyggelse her paa Stedet lige fra Yngre Stenalderens Begyndelse.

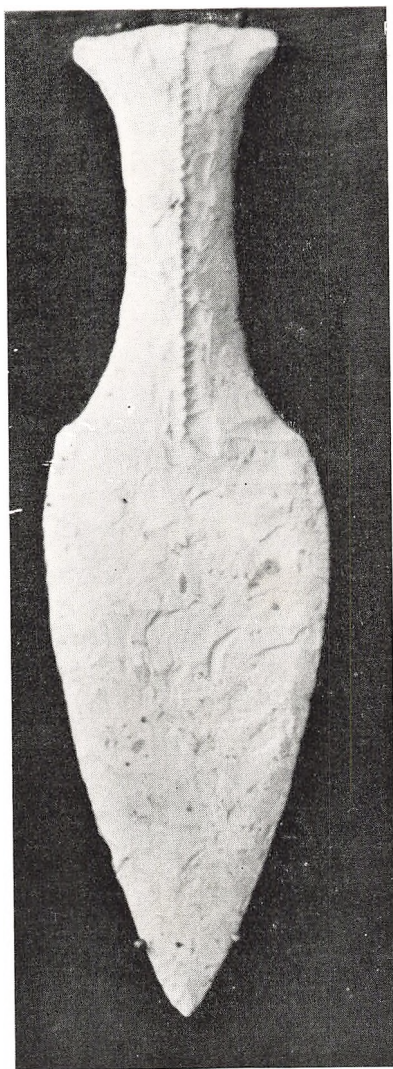
Lerkar fra Vejlen.
(Langelands Museum)

At følge denne Bebyggelse i Enkeltheder er selvfølgelig umuligt, men fra Slutningen af Yngre Stenalder har vi dog 2 gode Fund fra Rudkøbing.

Det ene blev gjort i *Vejlen* og bestod af et stort Lerkar, en tyknakket Økse, en firsidet Mejsel af Flint, en Mejsel af Rørknogle, en Rullebenskølle samt af Skiveskrabere, Østersskaller m. m., og er fra *Blandebjergtid*, altsaa fra ca. 2000—1500 før Christus.

Det andet Fund er den meget smukke *Flintdolk*, som blev fundet ved Uddybning af *Sejlløbet* imellem Rudkøbing og Siø.

Dolken maa antages at være fra ca. 1500 før Christus.

*Flintdolke fra Sejløbet ind til Rudkøbing.
(Langelands Museum)*

Broncealder.

Broncealderen regnes at strække sig fra Aar 1500 til 400 før Christus, og selv om det ikke er store Fund, der er gjort her i Rudkøbing fra dette Tidsafsnit, er det dog nok til at vise, at her har været Bebyggelse.

Ved Kloakgravning paa *Kirkegårdsvej* har man saaledes fundet en *Boplads* med Ildsted, Skaar af grove Forraadskar samt smaa Skaale, som hørte til Datidens Spisekar. — Fundet er fra yngre Broncealder, altsaa fra ca. 500 før Christus.

Fra samme Tid stammer rimeligvis ogsaa et *Gravfund* bestaaende af brændte Ben nedlagt i en Krukke med en Skaal som Laag. Fundet blev gjort i Grusgraven paa *Spangebakken* ved Søndre Landevej umiddelbart uden for Rudkøbings Grænse.

Ogsaa den *Gravhøj*, som laa paa Præstegaardsjordens »*Lodne Banke*«, og som omtales af Byskriver *Rasmussen* som eksisterende i 1819, maa stamme fra Slutningen af yngre Broncealder - og fra Overgangstiden til Jernalderen kan nævnes den *affaldsfyldte Lergrav*, som man stødte paa ude i *Fredeskoven* ved Rudkøbing.

Jernalder.

Jernalderen begynder ved Aar 400 før Christus, og ender ved Vikingetidens Slutning omkring Aar 1000 efter Christus.

Fra Tiden kort før Christi Fødsel stammer en *Urnegrav*, som man har fundet ude ved *Hine Mølle*, med en pragtfuld Kande eller Urne, som indeholdt brændte Ben efter en Ligbrænding.

Som Gravgoods var vedlagt en Fibula d.v.s. en Bøjlenaal, smedet af Datidens kostbareste Materiale, Jernet, som lige var indført, og som blev brugt til Smykker. Paa Fibulaen sidder en halvkugleformet Bronceknop, i hvis Overflade ses et ligearmet Kors.¹

Ogsaa Jernalderens sidste Periode, *Vikingetiden*, har efterladt sig Spor her i Rudkøbing.

Til denne Tid, vel ca. 900 efter Christus, maa henregnes den *Vikingegrav*, som man fandt, da man for ca. 25—30 Aar siden gravede en Septic-Tank til *Telefonhuset* paa Hjørnet af Sidsel Bagersgade og Nørregade.

Graven indeholdt Knogler og et Sværd af Jern, men Fundet blev desværre ikke undersøgt. Entreprenør *Laurids Poulsen*, som

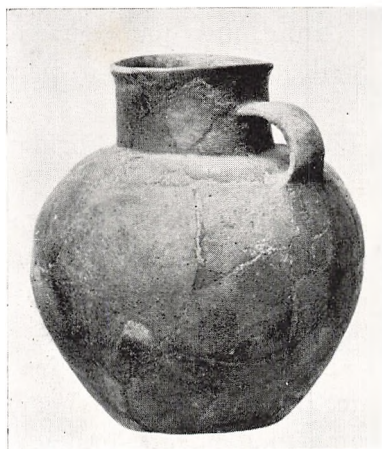
¹ Ovenstaaende Fremstilling er bygget over »Det danske Folks Historie«, P. Glob: »Danske Oldtidsminder« og Joh. Brøndsted: »Danmarks Oldtid«. Fundene fra Rudkøbing er meddelt af Købmand Jens Winther, Rudkøbing, og Fremstillingen er venligst gennemset af Museumsassistent H. Berg, Rudkøbing.

var med til Udgravningen, kan dog tydeligt erindre, at man i ca. 3 Alens Dybde stødte paa en Kiste, hvori laa et Menneskeskelet og et Sværd. Kisten stod lidt paa skraa og var anbragt i Retning Ø.V. med Hovedet i Øst.

Paa den ene Side af Kisten laa Skelettet af en Hest og paa den anden Side Skelettet af en Hund. Begge Skeletterne laa skraat ud fra Kisten med Benene ind mod denne og med Hovederne ind mod Menneskeskelettets Hoved.

For Tidsfæstelsens Skyld betyder det intet, at der ikke er bevaret noget af denne Grav. *Laurids Poulsens* Vidnesbyrd om, at den foruden Kisten med Menneskeknogler ogsaa indeholdt Skelettet af en Hund og en Hest samt et Sværd, er tilstrækkeligt til at henhøre den til Vikingetiden.

At man alligevel i allerhøjeste Grad maa beklage, at Langelands Museum ikke i Tide fik Meddelelse om Fundet, saa det kunde blive undersøgt og evt. bevaret, er en anden Sag.

Urne fra Hine Mølle.
(Langelands Museum)

Rudkøbing i Middelalderen.

Navnet Rudkøbing.

MED FUNDET af den i det foregaaende omtalte Grav fra Vikingetiden er vi naaet op i Middelalderen, og vi har set, at der i alle den forhistoriske Tids forskellige Perioder enten har færdes eller boet Mennesker her paa Stedet.

Men dette er selvfølgelig ikke ensbetydende med, at der har været et Bysamfund, en Landsby. Heller ikke Tilstedeværelsen af Rund- og Langdysser viser Bysamfund, da disse Dysser kun var Slægtsgrave og ikke som Jættestuerner Fællesgrave.

Vi kan altsaa intet sige om, hvornaar den første Landsby opstod paa Rudkøbings Grund, men paa den anden Side kan selve Ordet Rudkøbing fortælle os noget om, hvorledes her saa ud, da den opstod.

Der er i Tidens Løb givet mange Forklaringer paa Navnet Rudkøbings Oprindelse.

Allerede *Resen* er i sit »Atlas Danicus« fra ca. 1670 inde paa Spørgsmaalet, idet han mener, at Navnet kan stamme enten fra Fisker Rudskalle eller fra *Rodericus* — ogsaa kaldet Rørik — en af de gamle Sagnfyrster.

Pontoppidan er i »Den Danske Atlas« fra 1767 klar over, at Resens Forklaring intet har med Virkeligheden at gøre, men tør iøvrigt ikke selv komme med noget Forslag.

Derimod fastslaar Byfoged *Steffen Jørgensen* i sin Bog »Efterretninger om Rudkøbing Kjøbstæd«, 1796, at Rudkøbing har faaet Navn efter de tre Rudskaller, Byen fører i sit Vaaben — han gentager altsaa *Resens* Antagelse fra ca. 1670.

Ogsaa Byskriver *P. Rasmussen* beskæftiger sig med Spørgsmaalet i sin Bog »Oplysninger betræffende Rudkjøbing Kjøbstad«, 1849, og fortæller, at man paa hans Tid endnu havde et Sagn om, at det skulde have været Kæmper *Rut* eller *Ruske* — han, som skal ligge begravet ved Jomfrugaarden i Stoense Udflytter — der

har bygget Rudkøbing og altsaa givet den Navn, og Rasmussen tilføjer en Formodning om, at Ruske er den samme som Resens Rørik eller Rodericus.

Man kan vist roligt paastaa, at ingen af disse Forklaringer har noget med Virkeligheden at gøre, og de er da vist ogsaa nu forladt af alle.

Alligevel kan der stadig være forskellige Meninger om, hvad den første Stavelse, Rud, kommer af.

I »Hvem — Hvad — Hvor«, 1941, kan man saaledes læse, at Rud skal komme af Rue = Tue, altsaa Ruerne = et knudret Jordstykke, men heller ikke denne Forklaring har mange Tilhængere.

Den rigtige Forklaring er uden Tvivl, at Rud betyder *Rydning*, det oldnordiske ruð eller rjoðr, ² som paa gammeldansk gik over til Ruth og senere til Rud.

Rud i Betydning Rydning er almindelig i danske Stednavne, og det kan bemærkes, at Landsbynavne, som er sammensat med Rud, hører til de yngre Bebyggelser, som almindeligvis dateres til tidlig Middelalder, d.v.s. Tiden nærmest efter Vikingetiden, efter Aar 1000.

De kan dog muligvis være ældre, idet der i England findes Eksempler paa et »rod«, som Vikingerne muligt kan have anendt. ³

Rud betyder som nævnt Rydning, og da Købing jo betyder Købestedet, hvor Handelen foregik, vil Rudkøbing altsaa sige: *Købstaten, som ligger paa den for Træer ryddede Plads.*

Ordet Købing er dog langt yngre end Stavelsen Rud. Endelsen Købing fik Byerne almindeligvis paa Valdemarernes Tid, da Udviklingen fra Landsby til Købstad var gennemløbet, og Betegnelsen Købing var ligesom en Besegling herpaa.

Nu er det imidlertid ikke givet, at Rudkøbing straks er opstaaet paa den ryddede Plads. Stednavneforskerne er tværtimod tilbøjelige til at mene, at da Skoven var bleven ryddet, kaldte man Stedet for *Rue* eller *Ruemarken* — altsaa den ryddede Mark — hvilket Navn jo endnu findes, og at den opvoksende Købing derefter fik Navn efter Ruemarken. ⁴

² Se Ryd i V. Dahlerup: Ordbog over det danske Sprog.

³ Brev fra Stednavneudvalget af 9/12 og 15/2 1949.

⁴ Joh. Steenstrup: De danske Stednavne, S. 77 og 82. — Brev af 21/3 1946 fra Lektor E. Oxenvad, København.

Rudkøbings forskellige Stavemaader.

Navnet Rudkøbing har gennem Tiderne været stavet paa mange forskellige Maader, alt efter de forskellige Skrivers Opfattelse, men dog saaledes, at man overalt let kan genkende Ordet.

Her skal ganske kort gengives nogle af Stavemaaderne:

- 1296: Rutkiøbing (Diplomatarium danicum, 3. eller 4. Febr., det originale Dokument findes ikke mere.)
- 1438, 1439 og 1445: Rudecopingh. (Mitt. der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte XIV, 538, 551 og 659.) ⁵
- 1460: Rudekøpning. (Repertorium diplomaticum, 10/s.)
- 1460: Rvdekøpninge. (Repertorium diplomaticum, ingen Dato.)
- 1464: Rudkøpninge. (Landslingsvidne, 11/4, Lütken, S. 555.)
- 1471: Rudhkøbing. (Optegnelsesbog fra Chr. I. og hans Samtid.)
- 1476: Rwdkøpningh. (Repertorium diplomaticum, 7/s.)
- 1477: Rwtkøpigh. (Repertorium 2. R., Nr. 4048.)
- 1500/1501: Rutkøbing. (Tranekær Lens Sagefaldsregnskab, R.A., Lütken, S. 568.)
- 1528: Rudkiøpinng. (Fr. I. Registranter, 18/7.)
- 1535: Rudkøpninge. (Tegnelser over alle Lande, u.D.)
- 1536: Rudtkiøping. (Tegnelser over alle Lande, u.D.)
- 1539: Rudtkiøpninge. (Tegnelser over alle Lande, u.D.)
- 1546: Rudkiøpping. (Tegnelser over alle Lande, u.D.)

I 1500-Tallets sidste Halvdel er det Stavemaaden *Rudkiøping*, som absolut er den dominerende i Regeringens officielle Skrivelser, men ved Siden heraf træffer man ogsaa Formen Rudkiøbing, og kommer man ind i 1600-Tallet, bliver det denne sidste, der faar Overtaget. Til helt hen mod dette Aarhundredes Slutning er man dog endnu usikker med Hensyn til Stavelsen Rud, idet man skriver baade Rudtkiøbing, Rutkiøbing og Rudkiøbing. ⁶

Stavemaaden Rudkiøbing holdt sig derefter til ind i 1800-Tallets første Halvdel, da man gik over til at bruge Formen *Rudkjø-*

⁵ I Teksten, som er paa Latin, staar Formen in Rudecopinghe.

⁶ Bytingsbogen 1644 bruger *baade* Rutkiøbing og Rudtkiøbing, og Sognepræsten Niels Giødsøn skriver Rutkiøbing i 1688, Langelands Herreders Breve 1570—1732.

bing; men ogsaa denne Form forsvandt for godt en Snes Aar siden, da man sløjfede j'et og derved naaede til den nuværende Form Rudkøbing.

Denne Form har vel al mulig Udsigt til at kunne holde sig i Fremtiden.

Lavindskøbing.

Rudkøbing var imidlertid ikke det eneste Navn, man brugte til at betegne Langelands Købstad. Man satte nemlig ogsaa undertiden Øens Navn i Forbindelse med Ordet Købing — et Forhold, som man jo ogsaa kender fra Ærø, hvis Købstad hedder Ærøskøbing.

Slet saa lige til som paa Ærø gik det dog ikke paa Langeland. Man kunde vente, at man, naar man vilde bruge en tilsvarende Betegnelse, vilde have sagt *Langelandskøbing*, men det gjorde man ikke. *Langelandskøbing* er kun truffet eet eneste Sted, nemlig i en Beretning fra 1660. ⁷ Derimod sagde man undertiden *Lavindskøbing*, hvor Lavind er en anden Form for Langeland. ⁸

Endnu omkring Midten af 1800-Tallet kunde gamle Folk paa Langeland sige »Lau-ing« som Betegnelse for den lange Ø. ⁹

Lavindskøbing ses ikke at have været brugt særlig hyppigt, men Navnet kan træffes i et Toldregnskab fra Landskrona Marked i 1615, ¹⁰ i Kancelliets Brevbøger ¹⁰/₅ 1637 og ⁶/₅ 1638 samt i et Toldregnskab fra Helsingborg i 1646. ¹¹

I 1656 skriver *Arent Berntsen* i »Danmarkis og Norgis Fructbar Herlighed«, at Rudkiøbing undertiden nævnes Lawingskiøbing, og saa sent som 1767 kan *Pontoppidan* i »Den Danske Atlas« skrive: »Efter Landets gamle Navn Lavind kaldes den ogsaa undertiden Lavindskøbing«, men han tilføjer, at Rudkøbing er det »brugeligere« Navn. ¹²

⁷ Geheimearkivets Aarsberetninger VI, 245.

⁸ Lavind er bl. a. fundet følgende Steder: Laffuen i Optegnelsesbog fra Chr. I og hans Cancelli 1530, Laffuendt i Fr. I.' Danske Registranter ¹²/₁₁ 1531, Laffuendt i Tegnelser over alle Lande 1535, Lavend i Danske Kancelliregistranter ²⁰/₁₁ 1536 og Lauind i et Toldregnskab fra Landskrona Marked 1614, Lütken, S. 570. Byskriver P. Rasmussen oplyser endvidere, at ogsaa Arrild Huitfeldt i sin Danmarks Riges Krønike bruger denne Betegnelse.

⁹ Rasmussen, S. 31. ¹⁰ Lütken, S. 570. ¹¹ Lütken, S. 577.

¹² Tomus III, 618.

Købing.

Langelænderne selv har dog næppe brugt hverken Navnet Rudkøbing eller Lavindskøbing i daglig Tale. Man nøjedes sikkert med at sige *Købing*, hvad jo ogsaa var tilstrækkeligt, da der ikke var nogen anden Købstad at forveksle den med — ganske svarende til hvad man øvre paa Ærø sagde om Ærøskøbing.

Betegnelsen Købing er fundet følgende Steder:

1462 i Repertorium 2. R., Nr. 1536.

1535 i Ældste danske Arkivregistraturer V, 1112.

1572 i en Indberetning, som Provsten i Tranekær i dette Aar sendte til Biskoppen i Odense. ¹³

1576 i Ældste danske Arkivregistraturer V, 1112.

1580 i Eiler Brøckenhus' Kalenderantegnelser. ¹⁴

1614 i et Toldregnskab fra Landskrona Marked. ¹⁵

1669 i Rudkøbings Bytingsbog ²³/₉. ¹⁶

I hvor høj Grad man her i Byen i daglig Tale har brugt Betegnelsen Købing, kan ikke mere afgøres, thi de private Vidnesbyrd er saa godt som alle forsvundet. Derimod kan man med Sikkerhed sige, at Landbefolkningen paa Langeland i daglig Tale ikke har sagt Rudkøbing, men kun Købing. Endnu i 1880'erne var dette Navn almindeligt hos de gamle paa Landet, men de var ogsaa de sidste, som brugte det, og det forsvandt ud af Sproget omkring 1890. ¹⁷

Overgang fra Landsby til Købstad.

Da Kristendommen ved den historiske Tids Begyndelse blev indført her i Landet, fandtes der kun ganske enkelte Købstæder, men i 1000-Tallet begyndte Udviklingen at tage Fart, og paa *Valdemar Sejrs Sønners* Tid fandtes allerede den største Del af de nuværende Byer.

Man ved imidlertid ikke, hvorledes det gik til, at den enkelte Landsby blev til en Handelsplads, en Købing, en Købstad, men

¹³ Langelands Herreders Breve, Nørre Herreds Jordebog Nr. 1 a.

¹⁴ Samlinger til Fyens Historie og Topografi, VI, 335.

¹⁵ Lütken, S. 571. ¹⁶ Lütken, S. 238.

¹⁷ Meddelt af pens. Lærer Carlin Klæsøe, Lindelse.

der er næppe Tvivl om, at de fleste Købstæder ved en jævn Vækst er fremgaaet af Landsbyen.

Selvfølgelig vedblev Agerbruget stadig at være en ikke uvigtig Del af de opvoksende Byers Erhverv, men et Særkende for den enkelte Købstad var, at den blev Midtpunktet i sit Oplands Handel og Omsætning, Køb og Salg.

Ogsaa udadtil adskilte Købstaden sig fra sit Opland. Den fik sin egen Retskreds med egen Styrelse og egne Love, den omgærdede sig med Volde og Grave, og da Udviklingen var fuldbyrdet, fik Købstaden officiel Bekræftelse paa sin Særstilling gennem de Privilegier, som Kronen eller dens Lensherrer gav den, hvorved den fik Eneret paa Handel og Haandværk.

Rudkøbing som Fiskerleje.

Man har i Almindelighed den Opfattelse, at Rudkøbing er opstaaet som et Fiskerleje, hvis første Bebyggelse var en Række Huse langs Stranden — det nuværende Ramsherredsgade.

Denne Opfattelse er sikkert lige saa fejlagtig, som den er uudryddelig. Byskriver *P. Rasmussen* skriver i sin Bog »Oplysninger betreffende Rudkjøbing Kjøbstad«, 1819, at »her har været en af Oldtidens gamle Fiske- og Markedspladser, som igjen har givet Anledning til Oprettelse af et Fiskerleje og Handelsby paa Stedet«² og *Th. Winther* gør sig i »Fra det gamle Rudkøbing«, 1929, til Talsmand for den samme Formodning, idet han skriver: »Fiskeri som et væsentligt Erhverv præger Byen den Dag i Dag og har utvivlsomt præget den i umindelige Tider . . . En Husrække — som efterhaanden blev til to — langs Kysten og umiddelbart ved den blev, saaledes som Stedet paa anden Vis begrænsedes, selvfølgelig Fiskerbyens Oprindelse.«³

Nu er hertil at sige, at der selvfølgelig ikke er nogen Tvivl om, at der til enhver Tid her i Rudkøbing har været Folk, som ikke alene har taget ud og fanget sig en Ret Fisk, men som ogsaa har søgt at faa Fortjeneste ud af Fangsten ved at sælge noget af den til de øvrige af Byens eller Øens Beboere. Men vi har absolut intet Vidnesbyrd om, at Fiskeriet i gamle Dage — end sige i umindelige Tider — har været et væsentligt Erhverv her i Byen.

² S. 28. ³ S. 5.

Vi ved ganske vist, at Folk fra Rudkøbing i 1537 deltog i Sildefiskeriet ved Skaane, ⁴ men det er ogsaa den eneste Meddelelse, der er bevaret om, at Mænd fra Rudkøbing i Middelalderen har givet sig af med Fiskeri, og den siger selvfølgelig intet om Byens Oprindelse som Fiskerby.

Derimod er der fra en noget yngre Tid bevaret adskillige Vidnesbyrd om, hvor ringe Rolle Fiskeriet spillede i Byens Erhvervsliv.

Læser vi de ældste bevarede Beskrivelser over Rudkøbings forskellige Erhverv, ser vi, at der hverken i 1698, 1701 eller 1713 overhovedet nævnes Fiskere, og at 1787 er det første Aar, hvor Erhvervsfiskere i det hele taget nævnes, samt at Fiskeriet i 1796 udtrykkelig betegnes som en Bibeskæftigelse. Endnu i 1818 kunde Byen ikke forsyne sig selv med Fisk, og det var først i 1800-Tallets sidste Fjerdedel, at Fiskeriet begyndte at faa nogen Betydning. ⁵

Da der ikke er nogen Grund til at tro, at Forholdene med Hensyn til Fiskeriet oprindeligt har været væsentlig forskellige fra, hvad de var, da der foreligger skriftlige Vidnesbyrd herom, maa man have Lov til at fastslaa, at det var Landbruget og ikke Fiskeriet, som var Hovederhvervet, da Bebyggelsen opstod.

Paastanden om, at Ramsherredsgade skulde være Byens første Gade, er lige saa fejlagtig, hvilket vil blive nærmere paavist under »Ramsherredsgade«, Side 66.

Rudkøbing i Vendertiden.

Selv om det altsaa er den almindelige Regel for Købstædernes Opstaaen, at Landsbyen ganske jævnt gled over til at blive Købstad, saa fulgte Byerne langs Østersøens Kyster — og deriblandt Rudkøbing — ikke denne Regel. Grunden hertil var de frygtelige Plyndringer, som Venderne i 1000-Tallet og mere end første Halvdel af 1100-Tallet foretog paa de danske sydlige Kyster og som var saa ødelæggende, at — ifølge Saxo — en Trediedel af Riget laa øde hen omkring Aaret 1150. ⁶

Følgen var ogsaa, at der i dette Tidsrum ikke fandtes en eneste Købstad — med Undtagelse af Slesvig — i den sydlige Del af

⁴ Danske Magazin, 3 R, VI, 148, Lütken, S. 159.

⁵ Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing Havns Historie, S. 98 og 99.

⁶ Danmarks Riges Historie, I, 599.

Landet, og det var først, da Venderne var nedkæmpet i 1169, at Byerne kunde vokse frem, men saa gjorde de det til Gengæld ogsaa meget hurtigt. Samtidig viste det sig, at det var Havet og de bekvemme Overfartssteder mellem Landsdelene, som var bestemmende for de nye Købstæders Bestaaen. De Købstæder, som opstod inde i Landet, sygnede hurtigt hen eller forsvandt helt.⁷

Ogsaa Langeland blev i høj Grad udplyndret af Venderne, og Rudkøbing's Beliggenhed var selvfølgelig al for udsat til, at den i Vendertiden kunde faa Lov til at udvikle sig til Købstad. Alligevel har Langelænderne ikke kunnet undvære et Samlingssted for deres Handel, og det er muligvis i denne Periode, at det sagnomspundne *Købing* voksede op inde i Lindelse Nør som en Afløser for det alt for saarbare Rudkøbing.⁸

Inde i Bunden af Lindelse Nør kan man endnu paa den lille Halvø Købingshoved se tydelige Rester af et Voldsted med dobbelte Voldgrave. I Strandkanten staar endnu Pæle, som er Rester af det Pallisadeværk, der har omgivet Borgen. Paa den tilstødende Mark er der fundet Rester efter Menneskers Færden, som sammen med bevarede Navne angiver, at der her engang har ligget en Handelsplads.

En By behøver det ikke at have været, en Markedsplads med nogle Boder og skærmet af en Borg kan have været tilstrækkelig, og den almindelige Opfattelse er da ogsaa, at denne Købing har haft sin Betydning i den Tid, da Rudkøbing laa for udsat til at være Langelands Købstad, men at det sygnede hen, da Rudkøbing — efter at Venderne var nedkæmpet — igen fik Livsbetingelser.

Et Fingerpeg i samme Retning kan maaske ogsaa de bevarede Sagn give os, selv om man selvfølgelig ikke maa lægge for meget i dem.

C. Klæsøe giver dem saaledes:

Paa Købing's Hoved laa i gamle Dage en Borg (et Røverslot), og paa Marken Købing laa der en By, før Rudkøbing blev bygget; men da Indbyggerne vilde rejse en Kirke, kunde de ikke faa den færdig, og da Vandet i Noret blev saa lavt, at Skibene ikke kunde sejle ind til Byen, kunde denne ikke trives. Den ufuldendte Kirke blev da nedreven og flyttet hen, hvor Rudkøbing nu ligger. Det var en Fugl med en Spaan i Næbbet, der viste, hvor Kirken skulde ligge. Da Kirken var færdig, blev hele Byen flyttet med og lagt omkring Kirken.«⁹

⁷ Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer, S. 72, 119 og 120.

⁸ C. Klæsøe: »En forsvunden Købstad paa Langeland« i Svendborg Amts Aarbøger, 1915, samt »Rudkøbing og Lindelse Nør« i Langelands Avis Jubilæumsnummer til Byjubilæet 16.—18. Juli 1937. ⁹ Som ⁸.

Der kunde dog maaske i dette Sagn ligge den Gnist af Sandhed, at man ude paa Marken Købing virkelig har paatænkt at bygge en Kirke, men at man maatte opgive Forsøget, fordi Handelspladsen mistede sin Betydning.

Købing kan dog ikke være forsvundet umiddelbart efter Vendertiden, for de nyeste Fund fra Købing og Købinghoved viser, at der har været Bebyggelse højt op i 1200-Tallet; ¹⁰ men dette behøver jo kun at betyde, at enten har Rudkøbing været længe om at komme til Kræfter, eller ogsaa er der bleven nogen Bebyggelse eller Færden tilbage omkring Borgen, selv efter at Stedet var op-hørt at være Handelsplads.

Rudkøbing Kirkes Byggeaar.

Selv om Rudkøbing altsaa ikke kunde faa Lov til at udvikle sig til Købstad under Vendertiden, saa naaede Venderne alligevel ikke at udlette den Landsby, som dengang maa have ligget paa dette Sted og som maa have været i Besiddelse af nogen Velstand. Havde Landsbyen været fuldstændig forarmet, havde dens Befolkning sikkert ikke formaaet at rejse den Kampestenskirke, hvis Byggeaar vi har Lov til at sætte til ca. 1105, og hvoraf der endnu findes ikke ubetydelige Rester i den nuværende Kirkes Langskib.

Aarstallet 1105 kender vi fra en Indberetning, som daværende Byfoged *Friderichsen* i 1742 indgav til Stiftsøvrigheden, og hvori han meddelte, at der 1740 fra Rudkøbing Kirkes Taarn blev nedtaget en Klokke »paa hvilken fandtes støbt med Rune -Bogstaver i Latine Sprog« en Inskription, som han ikke kunde læse. Han tilkaldte derfor Latinskolens Rektor *Niels Loeman* og Høreren *Chr. Mørch*, som imidlertid heller ikke kunde tyde den, men som dog fastslog Aarstallet MCV, o: 1105. ¹¹

Som man ser paa Billedet næste Side, har *Friderichsen* ligefrem i sin Indberetning aftegnet, hvorledes Aarstallet var støbt, og det maa vel i det hele taget siges at være saa godt bevidnet, at der ikke kan være Tvivl om dets Rigtighed.

Selvfølgelig har man ingen absolut Sikkerhed for, at Kirkens Byggeaar er det samme som Klokkens Støbeaar, ligesom der

¹⁰ Udgravninger er foretaget af Langelands Museum, men Resultaterne er endnu ikke publiceret.

¹¹ Rudkøbing Kommune: Forskellige Privilegier.

kan være en Mulighed for, at Klokken oprindelig er støbt til en anden Kirke. Det bliver dog nærmest teoretiske Indvendinger. Vi maa have Lov til at sige, at der er overvejende Sandsynlighed for, at ogsaa Kirken blev bygget i 1105 eller et af de nærmeste Aar der omkring — og at der paa dette Tidspunkt altsaa maa have været en Landsby her paa Stedet, som maa have været i Besiddelse af nogen Velstand.

Fotografi af Byfoged Friderichsens Meddelelse med Aarstallet MCV.

Teksten i ovenstaaende Meddelelse lyder saaledes: »Det Remerqvabliste herom, har Jeg forefunden ved en Klokes nedtagelse af taarnet 17-10, paa hvilken fantes støbt med Runne bogstaver i Latine Sprog, det Jeg icke kunde for Ælde see, mens tog til mig da Rector Niels Loeman og Hører Christian Mørch, udfandt Allene Aarstal med saadan Tegn MCV, som er Ao 1105, som har været udi Erich Egegods Tiid. Og altsaa følgerlig slutter Jeg kirken har været bygt end og før Høy Sahlig Kong Erich Egegods tiid.«

Hvad bestemte Rudkøbings Beliggenhed.

Naar Langelands Købstad Rudköping kom til at ligge netop paa det Sted, hvor den nu ligger, er det ikke alene paa Grund af, at dette Sted ligger centralt for hele Øen, men særligt fordi der her var det bekvemmeste Sted for Overfarten Fyn---Taasinge til Langeland.

Det var jo den almindelige Regel for alle de Kystbyer, Strandkøbinger, som opstod, da Vendertiden var forbi, at deres Beliggenhed blev bestemt af det bedste Overfartssted mellem Øerne, saaledes som det for Fyns Vedkommende var Tilfældet med Børgense, Middelfart, Assens, Faaborg, Svendborg og Nyborg.¹²

Man kan maaske sige, at tilsyneladende kom Rudköping alligevel ikke til at ligge paa det mest bekvemme Sted for Overfarten, idet det vilde have været endnu bedre at anlægge Byen paa Pyn-ten ca. een km Nord for Havnen. Derved vilde man ikke alene have faaet kortere Overfart til det gamle Færgested *Vemmenæs* paa Taasinge, men man vilde ogsaa have undgaaet den stærke Strøm, som løber mellem Siø og Langeland, og som maa have været meget besværlig for Datidens smaa Sejlfartøjer at stævne op imod.

Alligevel er det ganske naturligt, at Rudköping ikke kom til at ligge ude paa Pyn-ten, for her udenfor er der saa lavt Vand, at kun ganske smaa Baade kan flyde ind.

Rudköping faar Privilegium som Købstad.

Som allerede omtalt, blev Handelen efterhaanden samlet i enkelte Byer, som derved jævnt udviklede sig fra Landsbyer til Købstæder, og Købstæderne fik egne Stadsretter, som gennem de saakaldte Privilegier bekræftedes af Kronen, og hvor igennem de fik Næringsforrettigheder, en begunstiget Stilling for Bymarkerne, egen Styrelse og Retspleje samt særlige Retsregler.

Den ældste Stadsret, vi kender, er den Slesvigske, som blev udstedt Aar 1200. Den næste, kendte er Københavns fra 1254, og i

¹² Hugo Matthiessen: *Middelalderlige Byer*, S. 120.

Aarene derefter fik de øvrige Købstæder i hurtig Rækkefølge hver sin. ¹³

Rudkøbing maa have faaet sit første Privilegium mellem 1254 og 1257, men det første, nøjagtigt daterede, vi kender, stammer fra 1287, og det blev udstedt af *Valdemar IV.*, Hertug af Sønderjylland, Rigsforstander, Værge for Barnekongen *Erik Menved* og Lensherre til Langeland, Ærø, Femern m. fl.

I dette Privilegium »hvor udi strengeligen forbydes alle Fremmede, som af andre Steder did til Langeland kommandis vorder, i nogen Maader med Køb eller Salg Rudkiøbings Indbyggere at forurette, heller og deres Friheder imod deres Vilje skulde forandre, under Hævn og Vrede«, ¹⁴ tales der hverken om, hvori disse Friheder bestaar, eller om der tidligere har været udstedt lignende Privilegier, men vi ved, at der forud har været udstedt i hvert Tilfælde to Privilegier, saaledes som det fremgaar af det Privilegium, der i 1296 blev udstedt af *Erich Langben*, Hertug af Langeland, en Broder til ovennævnte *Valdemar IV.*

Det hedder i dette Privilegium, »at Vi med dette vort Brev haver undt og stadfæstet Vore elskelige Indbyggere i Rutkiøbing alle de Friheder og lovlige Vedtægter, som de udi Vore Forfædres Tid, vores elskelige Fader, fordum Hertug udi Jylland, og Vores elskelige Farbroder, samt Domicelli Abels Tid, befindes at have haft.« ¹⁵

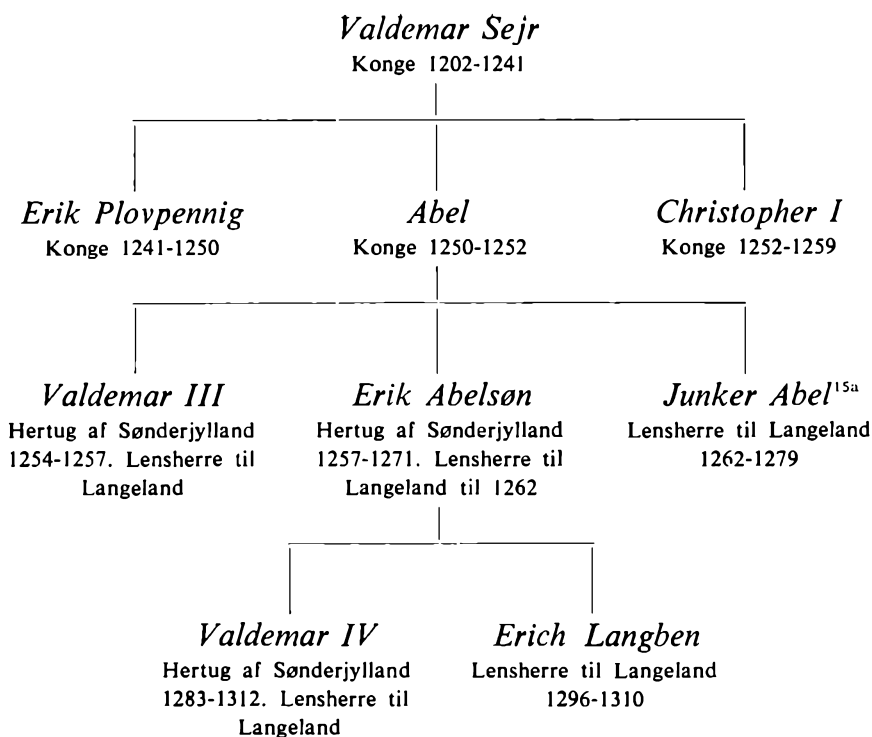
Privilegiet af 1296 fortæller os altsaa ogsaa, hvem det var, som udstedte de første Privilegier, saaledes som det fremgaar af nedenstaaende Tavle, udarbejdet af Genealogen *Albert Fabritius*.

¹³ P. Munch i *Salmonsens Konversationsleksikon* XV, 137—138.

¹⁴ Findes bl. a. i en Retserklæring fra 1670, fremlagt i Retten i Rudkøbing, gengivet af Byskriver P. Rasmussen i sin *Rudkøbing-Historie*, S. 36.

¹⁵ Om Rudkøbings Privilegier meddeler *Repertorium diplomaticum*:

»Byens Privilegier er ødelagt af Svenskerne. Kopier af dem, de latinske dog i Oversættelse, indsendtes 1648, og dermed beslægtede Gengivelser optoges i et Bilag til en Skrivelse, der 1704 indsendtes af Byen til Kommercecollegiet. Bilaget findes nu paa Kristiania Universitetsbibliotek, 4to, 173 og er ogsaa kopieret i Byens Kopibog 1695—1728, hvorefter Privilegierne er trykte hos Rasmussen. Yngre Afskrift: Kall Føl. 57 og R. A. Topografiske Samlinger paa Papir, Rudkøbing. Et Privilegium, 529, kendes kun i Udtog fra 17. Aarhundrede.«

16

Der kan herefter ikke være nogen Tvivl om, at det maa være *Valdemar III*, som udstedte Rudkøbings første Privilegier, og da han kun kan have haft Langeland i sin Besiddelse fra 1254 til 1257, maa Udstedelsen være sket inden for dette Tidsrum.

^{15a}. Junker Abel = Domicelli Abel.

¹⁶ Undersøgt af Genealogen Albert Fabritius i 1937 og gengivet i Langelands Folkeblads Jubilæumsnummer, udgivet i Anledning af Rudkøbings 650 Aars Købstadsjubilæum 16.—18. Juli 1937.

Byen paa Ruet.

Selv om vi, som foran anført, kan gaa ud fra, at det var det bekvemme Overfartssted til Taasinge og Fyn, som var bestemmende for selve Rudkøbings Beliggenhed, saa har alligevel det første Rudkøbings Gadenet haft en forbavsende ringe Tilknytning til sin Skibsbro og Havet.

Naar vi betragter Kortet Side 38, hvor de indenfor den middelalderlige Befæstning liggende Gader angiver det første Rudkøbing, og tænker os Stranden liggende i Kortets venstre Side omtrent ved den nuværende Havnegade, saa ser vi, at Byen har ligget trukket tilbage fra Vandet og kun har haft Forbindelse hermed gennem en Brovej, som laa udenfor selve Byomraadet.

Saa mærkelig denne tilbagetrukne Stilling end kan se ud, saa har den dog sin naturlige Forklaring.

Tiderne var i Almindelighed usikre, men det var dog især fra Havet med dets Fjender og Sørøvere, at Farerne truede. Derfor maatte ogsaa de unge Kystbyer, som ikke beskyttedes af nogen Borg — som f. Eks. *Rudkøbing*, *Assens* og *Bogense* — trække sig lidt tilbage fra Vandet, hvortil Forbindelsen kun vedligeholdtes gennem en smal Brovej, og man ser da ogsaa, at disse Byer, skønt de skyldte Havet deres Opkomst, alligevel ikke udfoldede sig langs med Kysten, men tværtimod lod Bebyggelsen følge Landevejene bort fra Kysten, ind i Landet.

Disse Byer er altsaa ganske vist født som Strandkøbinge, men de voksede op som Akselkøbinge — Byer, hvortil Varerne skulde føres paa Vognaksel — og deres hele Byplan blev præget heraf.

Ogsaa Rudkøbing har en Akselkøbings typiske Form, hvor de to Landevejsgader Østergade og Nørregade fører ind til Byens Hjerte, Torvet, hvorom Bebyggelsen samlede sig, og som var Midtpunktet for Byens Liv. ¹

Det var dog ikke alene gennem sin fra Havet tilbagetrukne Stilling, at den unge By var beskyttet mod Farerne udefra, ogsaa fra Landsiden ydede Naturen sin Beskyttelse mod Angreb.

Mod Syd laa *Vejlen*, som dengang maa have været ganske anderledes vandrig end nu, og mod Øst laa den store *Piledam*, som

¹ Hugo Matthiessen: »Gamle Gader og Gaarde i Rudkøbing« i »Architekten«, XIX, 173 og flg. Se af samme Forfatter ogsaa: »Torv og Hærstræde« samt »Gamle Gader«.

maa have fortsat i sumpet Terræn helt hen til Ahlefeldtsgade. Hvis man graver i Sidsel Bagersgades og Østergades Haver fra Piledammen til Ørstedsgade, støder man paa Tørvelag og kommer hurtigt ned i vandrige Lag, og hvor Ølandenes Frøkontors Bygninger nu ligger fra Ørstedsgade til Ahlefeldtsgade, var der endnu for 70 Aar siden Damme og om Vinteren oversvømmet Terræn, hvor Byens Børn løb paa Skøjter.

Vi ser altsaa, at det første Rudkøbing nærmest maa have ligget paa en Holm eller Halvø, omgivet af Vand eller sumpet Terræn, og at den naturlige Adgang til den maa have været over det faste Land i Østergade og Nørregade.

Rudkøbings ældste Volde og Grave.

Som de unge Købstæder gennem de Rettigheder, de havde erhvervet sig, skilte sig ud fra deres Opland, saaledes markeredes ogsaa i det Ydre Forskellen mellem dem og deres Omgivelser.

Købstæderne blev til en lukket Verden omgivet af Volde og Grave, og det var kun gennem Byportene, at den livgivende Færdsel kunde ledes ind i Bylegemet.

En af de Grunde, der oprindelig har ført Mennesker til at slutte sig sammen i Byer, har sikkert været, at Forsvaret blev stærkere, jo snævrere man sluttede sig sammen.

Derfor staa Ordet Borger ogsaa i Forbindelse med Ordet Borg, og Borger bliver derved Betegnelse for en bosiddende Mand, til hvis Pligter det hørte at være i stadig Forsvarsberedskab, stadig at være rede til at forsvare det lille Samfund, som boede indenfor det fælles Forsvarsværn. ²

Dermed være selvfølgelig ikke sagt, at der til enhver By oprindelig har hørt en Borg, og hvad Rudkøbing angaar, findes der da heller ikke nogen som helst Overlevering om, at her nogen sinde har været en saadan. Men derfor kunde det alligevel være morsomt engang at komme til at grave i den nuværende Bymølles Grund. Det er jo ikke for intet, at den stejle Banke, *Bymøllen* ligger paa, har været en fremspringende Bastion i Byens forskellige Befæstningsanlæg, og skulde Rudkøbing i sin første Tid have haft

² Troels Lund: »Dagligt Liv i Norden«, II, 83.

en Borg, som Forsvaret kunde støtke sig til, saa maa den have ligget her.

Købstædernes Volde og Grave var i Begyndelsen først og fremmest et Værn mod ydre Fjender, som det var Borgerskabets Pligt i Fællesskab at forsvare sig imod, og selv om Befæstningen i Tidens Løb kom i Forfald, saa vedblev den alligevel at bestaa som et Plankeværk, som afgav et Værn mod Samfundets Udskud, Tyve, Røvere og Mordbrændere, som de middelalderlige, tæt sammenpakkede, brandfarlige, straatækte Bindingsværks-Byer saa daarligt kunde værge sig imod.

Mange af disse Misdædere skaffede man sig ganske vist af med ved at lade dem ende deres Liv i Galgen eller for Mestermandens Sværd, men selv om man efter at have hudflettet Resten paa Byens Kag forviste dem fra Byen under Trusel om Dødsstraf, hvis de vendte tilbage, saa vedblev de dog at være en stadig Fare. ³

Derfor maatte Byerne stadig holde deres »Stakitter«, som Dattiden kaldte Plankeværkerne, i god Orden, og derfor kunde ogsaa Regeringen i 1541, da den frygtede at fremmede Mordbrændere vilde snige sig ind i Landet for at afbrænde Byerne, indskærpe alle Købstæderne, at de skulde holde god Vagt i Portene, have Vand staaende rede for at slukke opstaaende Ildløs samt »lade eders Stakitter og anden Befæstning færdig gøre, om der noget ufærdigt er«. ⁴

De middelalderlige Plankebefæstninger bestod som Regel af en Grav og en Vold samt et Palisadeværk af lodretstaaende Planke, som var rejst oven paa Volden.

Voldens Størrelse afgang af Gravens Bredde og Dybde, for Volden blev opkastet af den Jord, som man gravede ud for at danne Graven, og Gravene var sædvanligvis formet med en Bund som en Cirkelbue, en halv Snes Meter brede og et Par Meter dybe. Det var kun undtagelsesvis, at de var vandførende. ⁵

Gravene var dog ikke alle Steder lige dybe. Man mener f. Eks., at Horsens Voldgrav, som ogsaa har været tør, kun har været 0,50 a 1,00 m dyb. ⁶

³ Hugo Matthiessen: »Natten«, S. 16—20.

⁴ Danske Magazin 3 R. VI, 302.

⁵ H. N. Ramsing i Aarhus Stifts Aarbøger 1933, S. 70.

⁶ Vilh. Marstrand i Aarhus Stifts Aarbøger 1932, S. 193.

Ogsaa Rudkøbing har haft sin middelalderlige Befæstning med Volde og Grave, som hidtil har været ukendt og hvis Forløb Forfatteren af nærværende Skrift har været saa heldig at fastslaa i Hovedtrækkene.

Den første Formodning om en middelalderlig Voldgrav opstod i 1937, da man ved Kloakarbejder i Vinkældergade umiddelbart før Ramsherredsgade gravede gennem en Fordybning, der var ca. 6 m bred, hvis Bund laa ca. 3 m under nuværende Gadeoverflade, og som var fyldt med en blød, sort Jordmasse. Fordybningen dannede tilsyneladende Tværnittet af en Grøft, men da det var usandsynligt, at der her tidligere kunde have været en Grøft, som løb parallel med Ramsherredsgade, og afskar denne fra Byen, var det naturligt som Forklaring at tænke paa en middelalderlig Voldgrav,⁷ og denne Forklaring var saa meget mere sandsynlig, som allerede Hugo Matthiessen i en Omtale af Ramsherredsgades Stilling i Byplanen havde fastslaaet, »at Staden — fraset den enlige Udløber, Brogade — i Middelalderen havde haft sin Grænse omtrent umiddelbart vest for Kirken«,⁸ og at det ved det omtalte Kloakarbejde var fastslaaet, at der ikke andre Steder i Vinkældergade fandtes noget Tværnsnit af en Voldgrav.

Paa dette Grundlag blev der foretaget videre Undersøgelser, og det viste sig, at den fundne Fordybning virkelig var en Del af Rudkøbings ældste Voldgrav.

Undersøgelsen var vanskelig og har kun kunnet gennemføres med meget begrænset Nøjagtighed. Hvor Graven i sin Tid laa, er der nu næsten overalt Bebyggelse, hvor der ikke mere er Mulighed for at foretage Udgravninger. Voldgraven har været gravet ned i det uberørte Ler og er senere blevet fyldt med mørkfarvet Fyld, og paa flere vanskeligt tilgængelig Steder, hvor det ikke har været muligt at grave, har man ved Hjælp af et Jordbor maattet tage Jordprøver, for derved at fastslaa Gravens Tværnsnit, som det nu aftegner sig i Leret.

Absolut Nøjagtighed maa man dog ikke vente sig af denne Metode, thi Jordlagene er ofte paa Overgangen mellem Fyld og uberørt Ler saa sammenblandet, at det med et Bor kan være vanskeligt at afgøre, hvor Fylden holder op og Leret begynder.

⁷ Chr. Kiilsgaard: Træk fra Rudkøbing Købstads Udv., S. 6.

⁸ Hugo Matthiessen: »Gamle Gader og Gaarde i Rudkøbing« i »Architekten«, XIX, 182.

Vi faar heller intet at vide om, hvor dyb Graven oprindelig har været, fordi vi jo kun kan følge dens Kontur i det uberørte Ler og ingen Oplysning har om, hvor tykt et Muldrag, der laa over Leret, da Graven blev gravet.

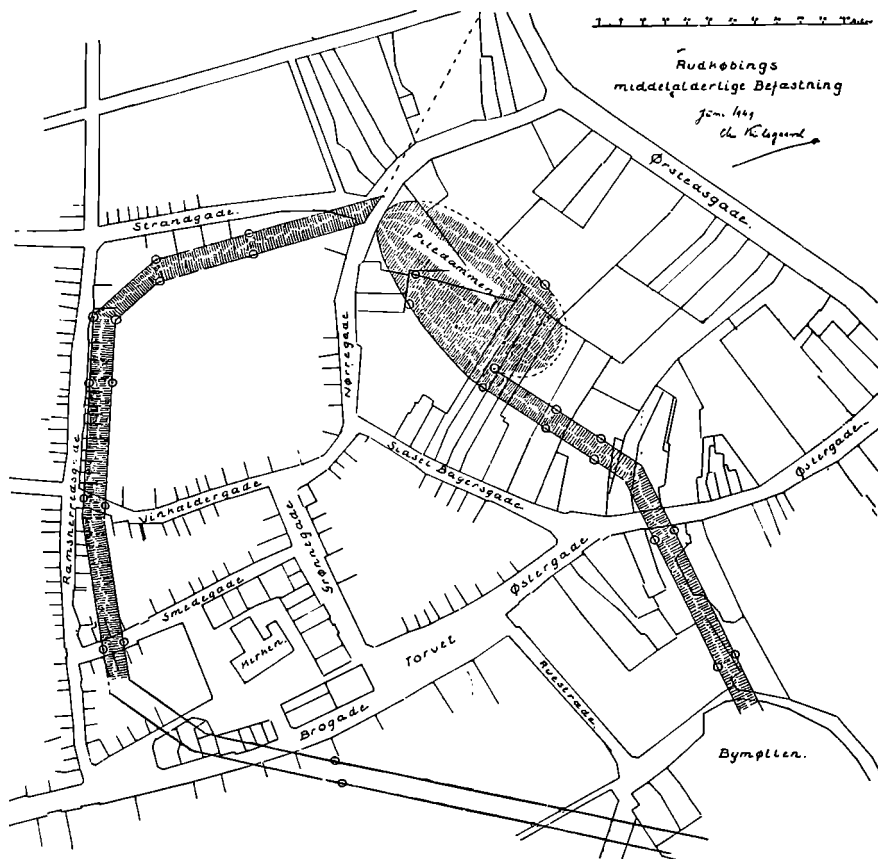
Det viste sig ved Boringerne, at Voldgravens Bredde i det uberørte Lerlags Overflade var mindst 8 m, men den kunde ogsaa være bredere, 10 m eller derover.

At den ikke overalt er lige bred, har vel i Hovedsagen sin Forklaring deri, at dens Kanter i Aarenes Løb er skredet eller traadt ud, saa den i Stedet for oprindelig at have været et Cirkelsegment blev til en fladere og bredere Skaal.

I Sidsel Bagersgades Haver synes Graven at have været ca. 10 m bred samtidig med, at vi her fandt den mindste Dybde, ca. 55 cm, men da vi i denne Dybde var nede i Grundvandet, som maa have besværliggjort større Dybde, har man vel maatte gøre den bredere for at faa samme Jordmasse til Volden.

N.Ø. for Bymøllen, hvor Graven har fulgt Slien mellem Præstegaardens og Landmandshotellets Haver, synes den at have haft en Bredde paa 14 m og en Dybde paa mere end 1 m. Den usædvanlige Bredde forklares dog let, idet Undergrunden paa dette Sted ikke som ellers bestaar af Ler, men af løst Sand.

Befæstningens Forløb.

Rudkøbings ældste Befæstning.

Tegnet af Chr. Kiilgaard.

Som man ser paa ovenstaaende Kort, danner den Banke, hvor der saa langt tilbage, som vi har Underretning om, har ligget en Mølle, Bymøllen, en Slags fremskudt Bastion i den gamle Befæstning.

Fra Bymøllen har Befæstningen fulgt Stien mellem Præstegaardens og Landmandshotellets Haver, er gaaet over Østergade udfor Landmandshotellet, nuv. Østergade Nr. 12 og 14, Matr. Nr. 136 a, og har derfra taget Retning ned mod det Sted i Nørregade, hvor Strandgade munder ud i denne.

Paa den sidste Del af denne Strækning er den dog faldet sam-

men med Kanten af den gamle, nu forlængst opfyldte Piledam, hvor der ikke har været Brug for nogen Voldgrav.

Hvor Nørregade tangerede Piledammen, laa den gamle *Nørreport*, men Voldgraven begyndte *ikke* igen ved Piledammens Ende og fortsatte tværs over Nørregade, saaledes som man umiddelbart skulde have troet. Grunden hertil har uden Tvivl været, at hvis Voldgraven i sit videre, stærkt skraanende Forløb ned langs Strandgade skulde have haft Forbindelse med Piledammen, vilde denne hurtigt være blevet tømt, og den har man ikke villet undvære som Vandings- og Branddam.

Voldgraven begyndte først igen ude ved Midten af Nørregade og fortsatte derefter ned langs Strandgades Inderside indtil Ramsherredsgade, som den derefter fulgte, saaledes at den gik tværs over Vinkældergade ca. 6 m og tværs over Smedegade ca. 12 m fra Ramsherredsgades Inderside.

Paa den anden Side af Smedegade begyndte Befæstningen at dreje op mod Bymøllen, idet den gik indenfor Gaasetorvet og rimeligvis tangerede Hjørnet af den gamle Kirkegaard, den nuv. Kirkeplads. Den er ganske vist ikke konstateret paa Strækningen fra Smedegade til Brogade, men den maa have gaaet indenfor Gaasetorvet, da der her er foretaget saa mange Gravninger, at man maatte have stødt paa Voldgraven, hvis den havde gaaet over dette Torv.

Paa den anden Side af Brogade er den fundet ved Kælderudgravning til Nr. 7 (Matr. Nr. 364) ⁹ og ved Boring i Gaarden til Nr. 5 (Matr. Nr. 363), og Retningen peger op mod Bymøllen, hvorved Ringen er sluttet. ¹⁰

⁹ Fortalt mig af Murermester Røhling, som i 1935 gravede Grunden ud til Forhuset.

¹⁰ Fyns Stiftstidendes Søndagstillæg. Chr. Kiilsgaard: »Det middelalderlige Rudkøbings oprindelige Voldgrav fundet«, 2/11 1941.

Den ældste Nørreports Omgivelser.

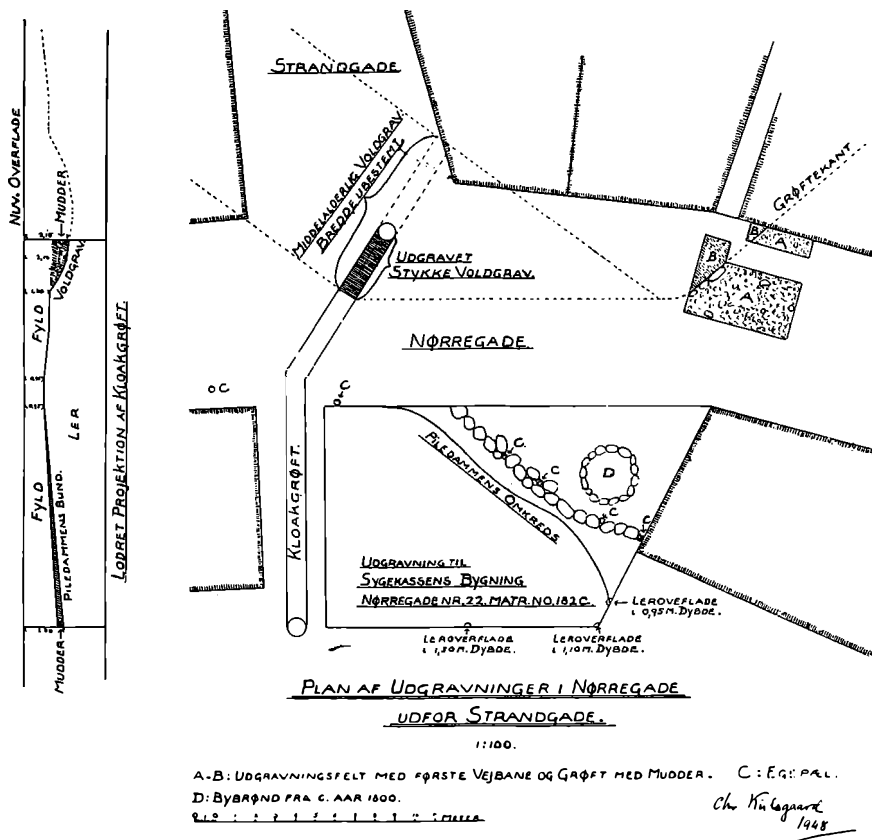
Hvor Piledammen paa den ene Side og Voldgraven paa den anden Side stødte op til Nørregade, laa den ældste *Nørreport*.

Det var ikke meget, man tidligere vidste om Forholdene paa dette Sted. Ganske vist kan Brolægger *Pilegaard Hansen* fortælle, at hans Far for ca. 50 Aar siden ved Kloakgravning var med til at afdække ikke alene en Pælerække, men ogsaa Sten, der var saa store, at de maatte sprænges i Stykker, saa Murene i Huset paa det østre Hjørne af Strandgade og Nørregade slog Revner, og ogsaa gamle Skomager *Peuschel*, der for mange Aar siden boede i Nørregade Nr. 27 (Matr. Nr. 69), kunde fortælle, at da han boede her, fandt man ved en Gasrørsnedlægning en Pælerække staaende ud for hans Gadedør. Ingen af dem kunde dog angive bestemt, hvor de fandtes.

Nu vilde et heldigt Tilfælde, at man i 1942 ikke alene skulde grave Grunden ud til den nye Sygekassebygning, Nørregade Nr. 22 (Matr. Nr. 182 c), men ogsaa samtidig foretage forskellige Kloak- og andre tekniske Ledningsarbejder i Gaden ud herfor, og det var altsaa at forvente, at disse Gravninger kunde give Oplysning om, hvorledes de topografiske Forhold havde været paa dette Sted i det middelalderlige Rudkøbing.

Gravningerne gav ogsaa overraskende Resultater med en Mængde Enkeltheder, men Sættningen og Tolkningen af disse var som at sætte Brikkerne i et Puslespil rigtigt sammen. Det viste sig nemlig, at der i Forvejen var foretaget saa mange Gravninger til Kloaker og andre Ledninger ude i Gaden, at det hele til at begynde med saa ganske forvirret ud. Flere af de Gravninger, der nu blev foretaget, gav da heller intet Resultat, fordi tidligere Gravninger havde udslettet alle oprindelige Forhold.

Det skal siges med det samme, at der ikke fandtes noget Spor af Pilegaard Hansens eller Peuschels Sten- og Pælerækker.

Tegning af en Del af den gamle Piledam, den ældste Voldgrav samt af den første Nordre Landevej udenfor Nørreport.

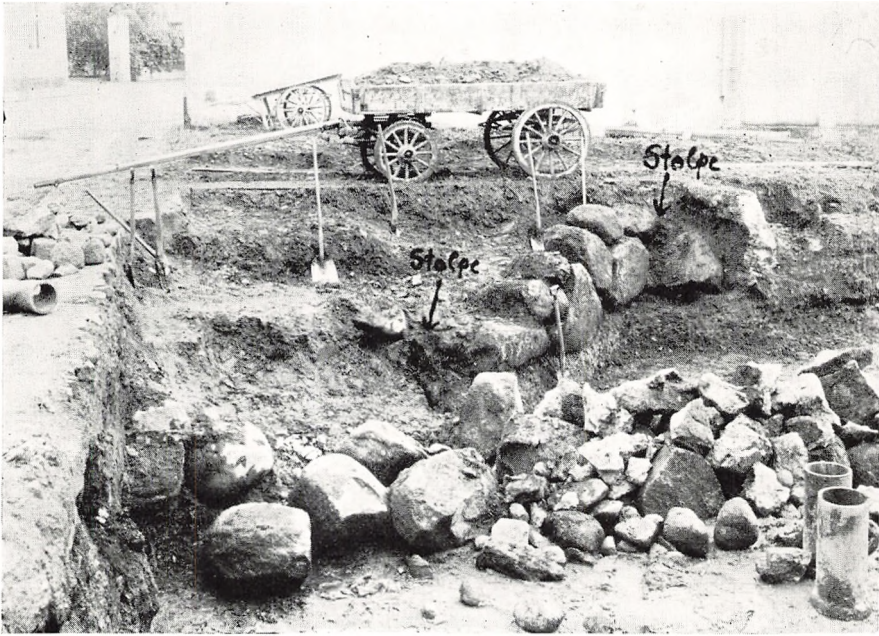
Tegnet af Chr. Kiilsgaard.

Som det var at vente, fandt man baade et Udsnit af den Del af Voldgraven, som har strakt sig ned langs Strandgade samt af Piledammen, og det var ved denne Lejlighed, at det blev konstateret, at der var en fast Landbro mellem disse, der saaledes ikke har haft Forbindelse med hinanden.

For Enden af Landbroen har den første Nørreport været.

Piledammens Bred, saaledes som den stod aftegnet i det rene Ler, laa ca. 0,95 m under nuværende Overflade, og foran Bred-

den stod der et smukt Kampestensgærde, som var sat direkte oven paa det rene Lerlag. At der ikke var noget Fyldlag imellem viser, at Gærdet rimeligvis er sat samtidig med Opførelsen af Befæstningen og Nørreport.

Fotografi af en Del af Kampestensgærdet omkring den gamle Piledam, Nørregade Nr. 22, Matr. No. 182 c. Stenene i Billedets Forgrund er væltet ud af Gærdet under Udgravningen. Den store Sten til højre i Billedets Mellegrund er en nutidig Cementklump. Kampestensgærdet fortsætter ud i Baggrunden, men Forholdene tillod ikke, at det paa een Gang kunde udgraves i sin Helhed.

Imellem Gærdets Kampesten stod der endvidere 4 Egepæle, hvis stumpe Ender var gravet ned i Leret, og som Gærdet var sat udenom. De er altsaa i hvert Tilfælde samtidige med Gærdet og var fra $0,22 \times 0,22$ til $0,25 \times 0,25$ i Kvadrat.

Der fandtes ingen Rester af noget Kampestensgærde langs Nørregade, skønt man maa antage, at der oprindeligt har været et saadant. Derimod fandtes der Rester af en Egepæl, hvis underste Ende stod 0,10 m over Leret og som svarede i Tykkelse til de 4 Egepæle i den bevarede Del af Gærdet.

Hvad Pælens Bestemmelse har været, kan kun blive Gætti. De kan have været Stolper til et Rækværk, til at binde Heste eller

Kreaturer ved, som maatte vente uden for Nørreport, eller de kan blot have været Støttestolper for Gærdet.

Ud for Nørregade Nr. 27, Matr. No. 69, fandt man endvidere en første Vejbane, en Markvej, hvis Overflade var ganske som den, man kan se paa Billedet fra Grønnegade Side 83. Langs Vejens vestre Side var der en mudderfyldt Grøft, og langs Vejens Kant ind mod Grøften laa der en Række større Sten, op til 0,35 m lange, som var delvis presset ned i Leret.

Udgravningen kunde desværre for Færdslens Skyld ikke fortsættes saa langt ud i Nørregade, at man kunde se, hvor bred Vejen har været, og om den ogsaa har haft en Grøft paa sin anden Side.

Som man ser paa Tegningen Side 41, havde Grøften — og dermed Vejen — en meget skraa Retning ind mod Nørregade, og hvis man skal følge den almindelige Regel, at de gamle Gaders Forløb ikke har forandret sig synderligt i Tidens Løb, er dens Retning svært ubelejlig.

Betragter vi imidlertid Kortet Side 38, kan man ikke lade være med at tænke paa, hvad der var Grunden til, at Nørregade kom til at støde sammen med Nørrebro under en spids Vinkel. Nok yndede Middelalderen krumme Gader, men at lade Nørrebro og den yderste Ende af nuv. Nørregade, som jo tilsammen skulde danne Hovedindfaldsvejen fra Nordlangeland, knække over i en spids Vinkel, naar de lige saa godt kunde have gaaet i en omtrent lige Linie ind til Nørreport, er dog for mærkeligt og maa have en særlig Grund.

Den mest naturlige Forklaring er sikkert, at den yderste Del af den nuv. Nørregade, som jo altsaa dengang laa lige uden for Nørreport, vel er gammel, men at den alligevel ikke er den første Del af den oprindelige Nordre Landevej.

Forlænger vi derimod det fundne Vejstykke, saa ser vi, at det støder til og gaar jævnt over i Nørrebro ved Nr. 15, Matr. No. 46 f, og der er næppe nogen Tvivl om, at dette har været det oprindelige Forløb af Nordre Landevej.

Der er ogsaa muligt at finde en Grund til, at man senere har maattet flytte dette Stykke Vej.

Da man nemlig i 1644 eller 1659 anlagde en ny Befæstning uden om den middelalderlige, blev den nye Befæstning forsynet med Bastioner, som skulde ligge med passende Afstand fra hinanden. Men derved vilde Nordre Landevej være kommet til at gaa ud gennem en af Bastionerne, se Resens Kort Side 55, og da den selvfølgelig ikke kunde gøre dette, flyttede man Vejen, hvad der jo heller ikke betød andet, end at man maatte lægge et nyt Vejspor hen over Marken.

En gammel Vejbane paa Nørrebro.

Hvor bred Nordre Landevej har været i Middelalderen uden for Nørreport, vides ikke, men at den har været ganske smal, kan sluttes af Bredden af en anden gammel Vej, som i 1941 blev af-dækket inde i Forhaven til Nørrebro Nr. 82.

Denne Vej var kun 4,50 m bred, men alligevel var den ganske givet langt yngre end Vejbanen foran den ældste Nørreport.

Den var nemlig en rigtig Vejbane med ca. 0,30 m store Paksten i Bunden, og herover laa der først et Lag haandstore Sten, hvorover der igen laa et Lag af ganske smaa Sten. De smaa Stens Overflade laa ca. 0,50 m under nuv. Overflade, og alle tre Stenlag havde tilsammen en Tykkelse paa ca. 0,50 m.

Den fundne Vejbane, som altsaa kun var 4,50 m bred, var paa begge Sider forsynet med en ca. 2,00 m bred Grøft, og den vestlige Grøfts Yderkant laa umiddelbart op ad nuv. Nørrebros østlige Fortovs Yderkant.

Nørrebro er paa dette Sted nu ca. 12 m bred.

Rudkøbings middelalderlige Gadenet.

En ukendt Gade.

Inden for den Ramme, som den middelalderlige Befæstning dannede om Byen, voksede den unge Købstad op, men selv om Rammen kun gav Plads til en lille By, saa var den alligevel omfattende nok for Rudkøbing i flere Aarhundreder.

Det ældste Rudkøbings Gadenet har kun bestaaet af *Torvet*, den øverste Del af *Østergade*, *Sidsel Bagersgade*, den øverste Del af *Nørregade*, *Grønnegade*, den øverste Del af *Vinkældergade* og

Smedegade, Ruestræde samt — dog næppe i den aller ældste Tid — af den øverste Del af *Brogade*, saaledes som man kan se det paa Kortet Side 38.

Ganske vist omtaler Byskriver *Rasmussen* Muligheden af, at der Nord for Torvet ogsaa har været en Gade fra *Sidsel Bagersgade* til *Grønnegade*, fordi der skal være fundet Brolægning fra en saadan i Haven bag Torvet Nr. 9, Matr. Nr. 348 samt i denne Ejendoms Nabohaver. ¹

Byplanmæssigt kunde det maaske ogsaa have været rigtigt at have en Gade liggende her, men imod taler den Kendsgerning, at det er meget sjældent, at gamle Gader forsvinder eller blot forandrer Løb.

Dog kan man ikke paa Forhaand benægte Muligheden af, at Gaden kan være forsvundet efter en Ildebrand, som har lagt den øde. Man har fra andre Byer Eksempel paa, at man efter en omfattende Ildebrand har flyttet Gader, naar praktiske Hensyn talte derfor. ²

Der kan i saa Fald være Tale om Ildebrandene i 1610, 1580 eller tidligere, nu ukendte Brande.

Hvad den fundne Brolægning angaar, kan den stamme fra en Gaardsplads, et Baghus eller lignende. Derimod er det mere usandsynligt, at den har været Gadebrolægning. Det tidlige Rudkøbings Gader var ikke brolagte, og man kan næppe tænke sig, at Gaden kan have eksisteret i saa sen en Tid, at den kan have været forsynet med en blot nogenlunde Brolægning.

I hvert Tilfælde er Gaden forsvundet før 1659, ³ men man bør vist i det hele taget stille sig meget skeptisk med Hensyn til dens Eksistens.

Torvet.

Torvet har selvfølgelig alle Dage været Byens Centrum. Der foregik Handelen, der udvekslede Bønderne deres Avl af Kvæg og Korn mod Købmændenes Varer, saaledes som Rudkøbing gennem sine Privilegier havde Eneret paa for Langelands Vedkommende.

Derfor førte ogsaa de gamle Landeveje ind til Torvet. Vejen fra Spodsbjerg — den Vej, som man vel har Lov til at kalde for

¹ Rasmussen S. 29. ² Haugner: Nakskov Købstads Historie, I, 86.

³ Se Kortet Side 149.

Øens gamle Hærvej, og som da ogsaa bar Navnet Kongevejen ⁴ — havde allerede uden for Byen forenet sig med Søndre Landevej, og samlet førte de Færdslen ad Østergade lige op til Torvet. Her mødtes de med Færdslen fra Nordlangeland, som, efter at have passeret Nørregade, ad Sidsel Bagersgade eller Grønnegade naaede det samme Maal.

Det var Vareomsætningen med Landet, som betingede Byens Trivsel, og Torvets Form og dets Beliggenhed i Forhold til Gadenettet afspejler tydeligt, i hvor høj Grad den voksede op som en Akselkøbing.

Rudkøbings Torv med sin langstrakte Form i Østergades Forlængelse er det fra mange andre Købstæder kendte Landevejstov, hvor Torvehandelen ligesom har trykket Husene til Side for at faa Plads, og samtidig er Kirkens og Kirkegaardens Beliggenhed direkte op ad Torvet og oprindelig uden mellemliggende Bebyggelse, et Træk, som gaar igen i alle gamle Byer. ⁵

For Rudkøbing Torvs Vedkommende er vi oven i Købet saa heldige, at vi i store Træk kan følge dets Udvikling.

Betragter vi Kortet Side 60 og her lægger Mærke til baade den Teglovn, som har ligget øverst i Brogade, og den Grøft, som har løbet skraat ned gennem samme Gade, saa er det tydeligt, at den nuværende Brogade ikke har hørt til Rudkøbings første Gadenet.

Føjer vi hertil den Torvedam, som nærmere vil blive omtalt i det følgende, men som ogsaa ses paa Kortet, og som har ligget paa Torvets Sydside, saa bliver det klart, at Torvet oprindelig har været en almindelig Landevejsgade, som har fulgt Torvets Nordside og fortsat gennem den nuværende Slippe mellem Raadhuset og Grønnegade Nr. 1 ned til Skibsbroen.

Raadhuset eksisterede jo ikke den Gang, saa der var Plads nok for Færdslen til at komme igennem.

Torvedammens Beliggenhed og dens Tilløb oppe fra Rue viser klart, at Bebyggelsen paa Torvets Sydside i hvert Tilfælde ikke kan være oprindelig, og da Bebyggelsen kom i Gang, krævede Udviklingen, at den ikke kunde følge langs Landevejsgaden, men blev trykket tilbage bagved Torvedammen.

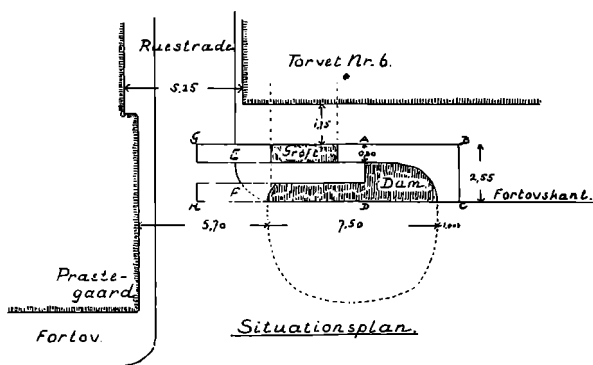
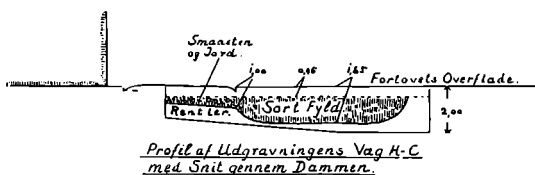
Torvet var opstaaet.

⁴ Jørgensen, S. 105.

⁵ Om Torvenes Udvikling og Betydning læs Hugo Matthiessen: Torv og Hærstræde.

Torvedammen.

Den Torvedam, som blev omtalt forrige Side, og som har ligget paa Torvets Sydside umiddelbart ud for Ruestrædes Udmunding i dette, er vel den direkte Aarsag til, at Bebyggelsen paa Torvets Sydside har faaet det mærkelige Forløb med den i Forhold til Vejbanen skraat liggende Husrække.

*Udgravning ud for Torvet Nr. 6
med en Grøft og en Dam.
Udgravet 1939.*

*Chr. Kiilsgaard.
1948.*

*Tegning af en tidlig Dam paa Torvets Sydside ud for Torvet Nr. 6, Matr. No. 355.
Tegnet af Chr. Kiilsgaard.*

Bebyggelsen maatte selvfølgelig gaa bag om Dammen, " og en engang fastlagt Byggelinie har en ganske mærkværdig Evne til at holde sig uforandret gennem Tiderne.

Torvedammen blev fundet, da man i 1939 paa Torvet ud for Nr. 6, Matr. Nr. 355 gravede en Grube, hvori skulde anbringes en

⁶ Et ganske tilsvarende Træk kendes fra vore Dages Rudkøbing, hvor en Pottemagerdam paa Nørrebros nordlige Side lige før Kastanievej tvang Husene Nr. 65, 67 og 69 (Matr. No. 28 e, f, g, og h) til at gaa i en skraa Linie bag om Dammen — et Forhold, som nu, hvor Dammen er opfyldt, ser ganske mærkværdigt ud.

Trykpumpe, som skulde skaffe større Tryk paa Vandet op til de højtliggende Villaer paa Rue og Rue Villavej.

Gruben, som paa foranstaacnde Tegning er betegnet A-B-C-D, blev sat i Forbindelse med Rørledningen op ad Ruestræde gennem de to Grøfter E og F.

Som man ser paa Tegningen, var det kun den Del af Dammen, som har ligget under Fortovet, der blev udgravet, idet Hensynet til Færdslen forbød al unødvendig Gravning ude paa Kørebanen, men den udgravede Dels Omkreds viser tydeligt, at Dammen ogsaa har strakt sig ud paa Torvet.

Skal man gætte paa, hvor langt ud den har strakt sig, er det vel rimeligt at antage, at den næppe har gaaet ud over en Linie fra Præstegaardens Hjørne til Brogades Munding, men at den til Gengæld ogsaa har strakt sig ud i Nærheden af denne Linie — saaledes som dens manglende Del er antydet paa Tegningen med en punkteret Linie.

Dammen var i den fundne Del 7,50 m bred paa det bredeste Sted og havde i Leret en Dybde op til 1,20 m. Dens sorte Fyld stod overalt meget skarpt aftegnet mod det lyse, uberørte Ler undtagen ind mod Præstegaarden, hvor denne Fyld var sammenblandet med en tæt Masse af mindre Sten, som ogsaa var trykket ned i Leret.

Nedgangen til Dammen har altsaa været fra denne Side.

Torvedammen maa have hørt med til det ældste Rudkøbing, men desværre var der ikke i Fylden bevaret noget, som kan vise, hvor langt op i Tiden, den har eksisteret.

Torvedammens Tilløb og Afløb.

Torvedammen har haft Tilløb oppe fra Rue gennem en flad Grøft, som har været ca. 3,00 m bred, ca. 0,50 m dyb, og som har løbet langs Ruestrædes vestlige Side. Som vi kan se paa Tegningen, er Forhuset til Ejendommen paa Hjørnet af Ruestræde og Torvet bygget hen over den, og dette viser med al Tydelighed, at Grøften — og dermed sikkert ogsaa Torvedammen — er ældre end den ældste Bebyggelse paa dette Sted.

Torvedammen har ogsaa haft et Afløb gennem en Grøft, der fortsatte tværs over Torvet. Tværsnittet af denne Grøft er fundet ved Gravning ud for Ejendommen Torvet Nr. 9, Matr. No. 348,

som ligger lige over for Dammen, og selv om der kun blev fremdraget ca. een Meter af Grøftens Længde, saa var dette tilstrækkeligt til at vise, at dens Forløb pegede op mod Dammen. ⁷

Torvets Vestside.

Som allerede omtalt maa man antage, at Torvet oprindelig var en almindelig Landevejsgade, som fulgte Torvets Nordside, og som fortsatte gennem Slippen mellem Raadhuset og Grønne-gade Nr. 1 ned til Skibsbroen.

Her var der den Gang Plads nok, thi vi kan med nogenlunde Sikkerhed gaa ud fra, at Rudkøbing tidligst fik et Raadhus i Slutningen af 1400-Tallet eller Begyndelsen af 1500-Tallet, og at der før den Tid næppe har ligget nogen anden Bygning paa Raadhusets Plads.

Man har maaske endda Lov til at tænke sig, at der oprindelig overhovedet ikke har været nogen Bebyggelse Vest for det nuværende Torv, som altsaa i Virkeligheden har strakt sig helt ned til den ældste Vold, og Torvet har maaske først faaet sin nuværende, kortere Længde, da man opførte det første Raadhus paa samme Sted, hvor det nuværende Raadhus ligger.

Et Annex til Torvet.

Bytinget og Kagen.

Torvet var altsaa Byens livgivende Centrum, hvor Landboerne udvekslede deres Varer med Byens Borgere, men det var mere end det. Det var ogsaa Stedet for Byens dømmende og udøvende Myndighed, det var det levende Udtryk for, at Byen dannede en Retskreds for sig selv, samtidig med at det var Symbolet paa, at Landsbyen var blevet til en Købstad.

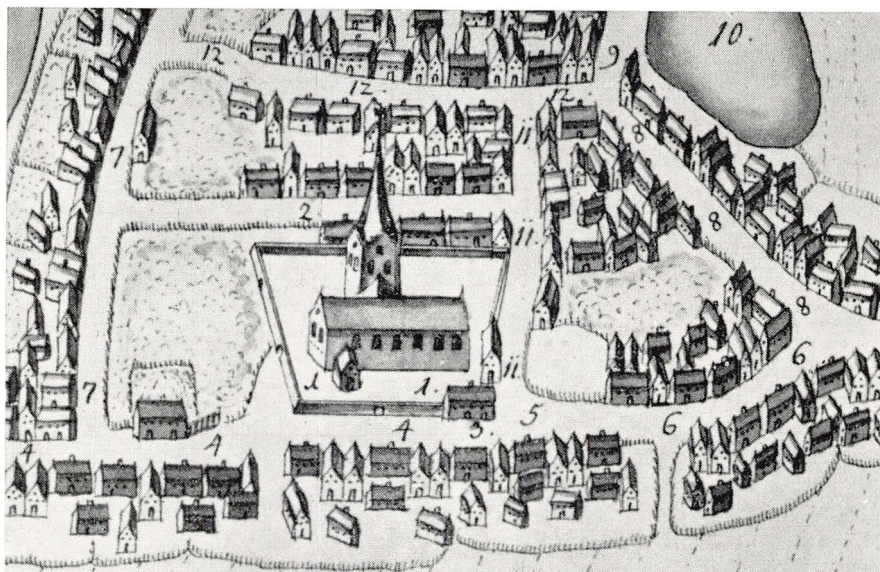
Derfor skulde ogsaa Bytinget have sin Plads ude paa Torvet under aaben Himmel. Her kunde enhver overvære Forhandlingerne, som foregik inden for Tingstenene med de fire Tingstokke, hvorpaa Byfogeden, Byskriveren og Stokkemændene ⁸ havde de-

⁷ Chr. Kiilsgaard: »Udgravninger« S. 89—92 i Rudkøbing byhistoriske Arkiv, samt Chr. Kiilsgaard: »En forsvunden Torvedam« i Langelands 4 Aviser ^{26/1} 1940.

⁸ Iflg. den ældste bevarede Bytingsbog var der i 1641 8 Stokkemænd (Tingsvidner).

res Plads, medens Parterne og Vidnerne stod inde i den Firkant, som Tingstenene og Tingstokkene dannede.

Og naar Dommen var afsagt, blev Straffen eksekveret ude paa Torvet paa *Kagen*, hvor Mestermændene udførte de Straffe, dog som Regel ikke Dødsstraffe, som Bytinget havde idømt.

Kirken og Torvets Omgivelser ca. 1670. Udsnit af Resen: Atlas Danicus.

Det ældste Torv havde næppe nogen Bebyggelse paa Sydsiden op mod Rue Mark. Sammenlign iøvrigt Billedet med Kortet Side 38 med den ældste Befæstning. Bemærk her Ramsherredsgades Beliggenhed udenfor Befæstningslinien.

Vi ved ikke mere, hvor Bytinget havde sin Plads paa Torvet, men mon det ikke har været paa den lille, aabne Plads, som tidligere fandtes paa Hjørnet af Torvet og Grønnegade, hvor nu Biografen har sin Bygning, og som baade *Resen* og *Pontoppidan* giver et tydeligt Billede af.

Denne Formodning bestyrkes ved, at vi ved, at et lignende Forhold ogsaa har været gældende i andre Byer. I Grenaa f. Eks. blev Bytinget heller ikke afholdt paa selve Torvet, men paa et ubebygget Grundstykke, som stødte op til dette.⁹

Den omtalte Plads her i Rudkøbing er ganske vist adskilt fra Torvet ved et Plankeværk, men kan dette ikke netop være beregnet til at give Lær for Bytinget, som jo afholdtes under aaben Himmel, udsat for Vind og Vejr.

⁹ Svenstrup: Grenaa Bys Historie A, S. 45.

Hvornaar man ophørte med at holde Bytinget under aaben Himmel, kan ikke siges, men givet er det i hvert Tilfælde, at i 1626, da Rudkøbing fik et nyt Raadhus, blev der som Begrundelse for, at man ønskede et saadant bygget, anført, at man ikke havde noget Sted at holde Landsting og Raadstueret paa. ¹⁰ Bytinget nævnes ikke, aabenbart fordi det var en Selvfølge, at det blev holdt under aaben Himmel.

Heller ikke *Kagens* Plads kender vi med Sikkerhed, men vi ved, at den bestod af en muret Underbygning eller Platform, hvorpaa *Kagstøtten*, der i Toppen var forsynet med en *Kagmand*, som rimeligvis forestillede en Bøddel, var anbragt. ¹¹

Kagstøtten skulde staa frit og højt, for at saa mange som muligt kunde faa Del i Synet af Misdædernes Afstraffelse, og derfor blev den anbragt paa en muret Platform. At dette ogsaa har været Tilfældet i Rudkøbing, kan vi læse i Rudkøbings Kæmnerregnskab for 12. Maj 1691: »Forfærdiget og ladet fli paa en Del Vægge at lade opmure paa Raadhuset, som var forfalden, item med Kalk og Sten neden om Byens Kag at forbedre, som var udfalden . . .« ¹²

Kagen og det Liv, som udfoldede sig om den, hører til de mest karakteristiske Træk i det gamle Bybillede. Hugo Matthiessen beskriver det saaledes:

»Utuglige Kvindfolk, Svindlere, Falsknere, Æreskændere, Tyve og Bedragere hudflettedes her for Mængdens Øjne, stillet til Skue her mistede Skøgen sine Lokker for Mestermændens Saks, Tyven sine Øren, Menederen sine Fingre, paa Pælen hængte hine gamle Stadens Stene, ¹³ kivagtige og æreskændende Kvinder i forsmædeligt Optog maatte slæbe i en Jernlænke over Nakken til Byens Port, og en Kløft af Foragt, Afsky og Vanære omgærdede Kagen, der besudlede sit Offer og kun turde betrædes af Bøddel og Rakker«, og »paa Skampælen hang til gavnlig Eftertanke for Byens Folk, som i lovlige Forretning daglig færdedes der forbi, usselige Laser, uhyggelige menneskelige Pjalter af de Kagstrøgne. Skøgenes afklippede Haar vajede om dens plumpe Krop, fastnaglede med Søm fortørrede Tyvenes afskaarne Ørelapper paa dens Træ, Menedernes afhugne Fingre, ja til Tider tilmed udrevne Tunger, gennemstukne paa en Krog, talte et Sprog, som i sin fyndige Gru ikke kunde misforstaas.« ¹⁴

¹⁰ Kancelliets Brevbøger ^{19/6} 1626.

¹¹ Iflg. Rudkøbings Kopibog 1695—1728, ^{20/7} 1722, Fol. 138 b, hørte der i dette Aar til Raadhusets Inventar en Kagmand med 20 Stene.

¹² Rigsarkivet: Rudkøbing Købstads Regnskaber 1691.

¹³ Se ¹¹.

¹⁴ Hugo Matthiessen: »Torv og Hærstræde« S. 89 og »De Kagstrøgne«, S. 55.

Dødsstraffene blev derimod som Regel ikke udført paa Kagen, de fandt Sted ude paa Byens Rettersted paa Galgebakken. Dog har Galgen maaske undtagelsesvis været rejst indenfor Byens Port, som da Frederik II i 1564 udstedte Ordre om, at man paa Torvet i hver Købstad skulde lade bygge en Galge for deri at op-hænge dem, som ikke ville modtage hans daarlige Krigsmønter. ¹⁵

Oversigt over det ældste Torvs Udseende.

Alt i alt er det jo slet ikke saa lidt, vi ved om Rudkøbings ældste Torvs Udseende, og lader vi Fantasien raade, kan vi vel ogsaa se det for os med de lave, straatækte, lerklinede Huse, som mod Nord afgrænsede den ubrolagte Plads, medens det mod Syd op mod Rue Mark oprindeligt var uden Bebyggelse. Torvet maa have lignet en af vore Dages Markedspladser, og Støvskyerne har i tørt Vejr rejst sig for Vinden, som uden Hindring stod ind fra Søen, medens Vognene har trukket deres dybe, vandfyldte Furer henover Pladsen, naar den efter Regnvejr laa hen i et sø-let Ælte.

Mod Vest, hvor nu Raadhuset dominerer, havde man fri Udsigt henover Volden med dens Palisader og det aabne Stykke ned til Stranden og Skibsbroen, og over Torvets nordvestre Hjørne, hvor Bytinget havde sin Plads, havde man fri Udsigt til den i Forhold til de øvrige Huse vældige Kirkebygning med den smukke Østgavl, som man nu ikke kan faa paa tilstrækkelig Afstand, men som dengang kunde ses i hele sin Skønhed.

Øvre i Hjørnet ved Ruestræde laa Torvedammen, som fik Til-løb oppe fra Rue, og hvorfra en flad Grøft førte videre tværs over Torvet. Færdslen har gaaet tværs henover denne Grøft, som enten har været forsynet med en Træbro eller har været som Vade-stedet over en Bæk, hvorover Vognene i Regnperioder forsigtigt kørte frem, medens Hestene trykkede sig ved at træde ud paa de glatte, vandoverskyllede Sten, man havde lagt i Vadestedets Bund.

Naar saa hertil føjes Synet af Kagen, ja maaske endog af en Galge, saa kan man i Sandhed sige, at det gamle Torv ikke i Ud-seende har mindet meget om det nuværende.

¹⁵ Kancelliets Brevbøger 28. April 1654.

Østergade.

Østergade, som i sig optog Færdslen fra Øst og Syd, begyndte ved det nuv. »Landmandshotellet«, Østergade Nr. 14, Matr. Nr. 136 a, hvor den første *Østerport* maa have været, og Østergade har sikkert alle Dage været Byens vigtigste Gade.

Den har vel ogsaa alle Dage haft Navnet Østergade, som de bevarede Kildeskrifter første Gang nævner i 1641.¹⁶

Af fremtrædende Bygninger, som i Middelalderen laa i denne Gade, kendes kun Præstegaarden, som vi har Lov til at tro har ligget paa samme Sted som nu, saa længe der har hørt Præstegaard til Kaldet.

Vi ved, at Præstegaarden brændte i 1580,¹⁷ og at Præsten, Jørgen Hansen hed han,^{17a} maatte have Kronens Hjælp for at komme over Brandens Følger. Det maa uden Tvivl være de Bygninger, som blev opført efter denne Brand, som vi faar lidt nærmere Underretning om i 1688 og 1690 gennem Indberetninger fra den daværende Sognepræst *Niels Giødsøn*. Var Præstegaarden ogsaa brændt i den næste, store Brand i 1610, havde vi nok hørt nærmere derom.

I 1688 fik Præstegaarden, som »ganske slet af Alderdom var forfalden«, en Hovedreparation, hvortil der bl. a. medgik 12 Egefodstykker og 34 Egestolper, og den maa paa dette Tidspunkt altsaa have været en gammel Bygning. Stuehuset, som var paa 18 Fag, laa ligesom nu med Facade mod Østergade og Gavl mod Torvet, og op langs Ruestræde strakte sig et Sidehus paa 11 Fag, hvorigennem en Port førte ind til Gaardspladsen. Op mod Bymøllen blev Gaardspladsen afsluttet af et 16 Fags Ladehus, der altsaa havde Gavlen mod Ruestræde. Resten af Grunden op mod Bymøllen optoges af Præstegaardens Frugthave, »som i forrige Tider er kaldet Præstetoften«.

Baade før og efter 1688 var Stuehuset teglhængt. Det fremgaar tydeligt af Regnskabet over Hovedreparationen, som bl. a. fortæller: »Nok gav (til) 8 Dreng, som tog Tagsten af Huset, skrabe dem og igen dem ophængte udi 6 Dage, hver om Dagen 4 Sk.«, og da der ogsaa var 2 Murere beskæftiget i 80 Dage med at

¹⁶ Bytingsb. 20/10 1641. ¹⁷ Se Side 125.

^{17a}. Bisparkivet, Langelands Herreders Breve 1570--1732, Nørre Herridt, No. 1 c.

slaa Kalk og mure, kan vi vel gaa ud fra, at i hvert Tilfælde Stuehusets Ydermure har været muret i Kalk. Skillerummene har derimod sikkert kun bestaaet af soltørrede Lersten muret i Ler. Vi maa vel ogsaa tro, at de lerklinede Vægge, hvortil 2 Karle i 14 Dage »graved Ler, vandt Vægge, støjlede, traadte Ler og klinede« har siddet i Ladehuset, til hvis Tag der blev købt 49 Traver Langhalm. ^{17b.}

En nærmere Omtale af Præstegaardens Historie maa dog vente til et senere Bind.

Sidsel Bagersgade.

I Modsætning til den forholdsvis anselige Østergade var *Sidsel Bagersgade* kun Voldgaden, som forbandt Østergade med Nørregade, og som alle Voldgader har den sikkert kun haft smaa, uanselige Huse.

Ogsaa Navnet *Sladdergade*, som den havde omkring Midten af 1600-Tallet, og som endnu var i Brug i Slutningen af 1800-Tallet, tyder afgjort i samme Retning. Hvornaar Navnet Sladdergade er opstaaet, vides ikke, men det kan bl. a. ses paa *Resens* Kort Side 55.

Nørregade.

Nørregade var Indfaldsgaden fra Nordlangeland, og man maa tro, at selv om den ikke kunde maale sig med Østergade, saa har den alligevel været en af Byens mest betydelige Gader.

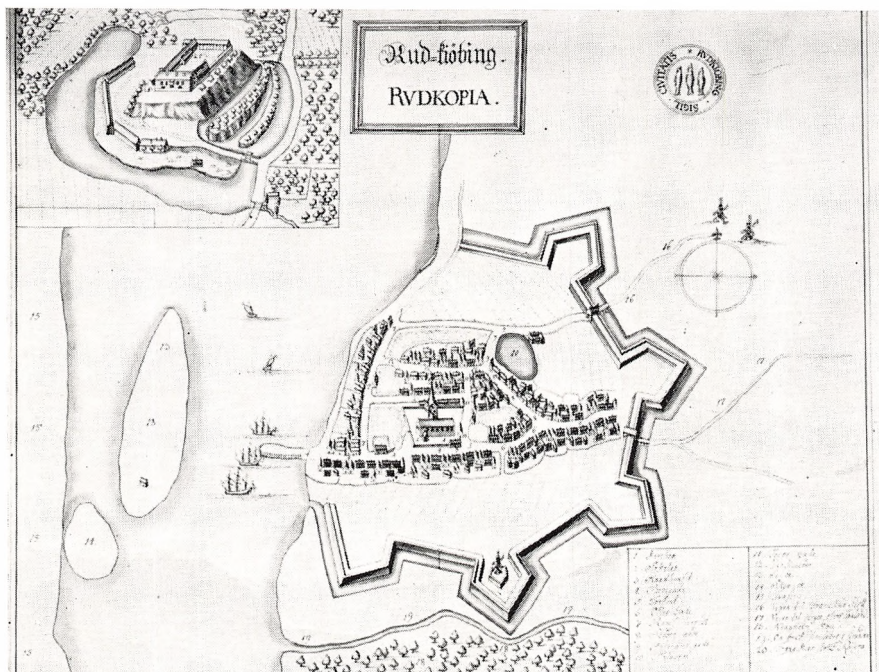
Men kort har den været i Byens første Tid, for da Nørreport laa ud for Strandgade, og Byvolden gik over de Grunde, som nu optages af »Den gl. Borgmestergaard«, Nørregade Nr. 21, Matr. No. 184 a og Nørregade Nr. 20, Matr. No. 182 a, kan Bebyggelsen først have begyndt oven for disse Grunde.

Paa Bysiden synes den endda først at have begyndt ved Nr. 14, Matr. No. 183.

Navnet Nørregade synes at være en temmelig ny Betegnelse. Det oprindelige Navn for Gadestrækningen fra Sidsel Bagersgade til Nørrebro synes at have været *Piledamsgade*, saaledes som vi

^{17b.} Som ^{17a.}, Nr. 35 og 1 c.

bl. a. kan se det paa nedenstaaende Kort fra ca. 1670. — Paa samme Kort kan vi endvidere se, at den Del af det nuværende Nørregade, som strækker sig fra Sidsel Bagersgade til Grønnegade, blev regnet som hørende med til Vinkældergade. Iflg. Taxationsprotokollerne var det samme Tilfældet i sidste Halvdel af 1700-Tallet, selv om denne Del et enkelt Sted kan ses at have haft sit eget Navn, *Bredgade*.¹⁸

Rudkøbing c. 1670.

Fra Resen: Atlas Danicus.

En større Gengivelse findes Side 147.

Grønnegade.

Grønnegades øverste Ende synes langt op i Tiden at have været ubebygget. Betragter vi Resens Kort fra ca. 1670, ser vi, at der paa denne Tid endnu kun fandtes enkelte Huse langs Kirkegården, og Byskriver Rasmussen ved at fortælle, at i 1640 fandtes der slet ingen Bebyggelse langs Kirkegården ud til Grønnegade.¹⁹

¹⁸ Th. Winther: Fra det gamle Rudkøbing, S. 74 og 78.

¹⁹ Rasmussen, S. 77. Han opgiver ingen Kilde, og den har ikke kunnet findes.

Der kan derfor næppe være nogen Tvivl om, at Kirkegaarden oprindeligt har ligget frit, og Bebyggelsen paa denne Side af Grønnegade kan derfor først have begyndt ved Smedegade.

Resens Kort viser ogsaa, at paa hans Tid var, som foran omtalt, Hjørnegrunden paa Grønnegades østlige Side op til Torvet en aaben, firkantet Plads, som maaske har afgivet Plads til Bytinget, saa ogsaa paa denne Side har Bebyggelsen først begyndt et Stykke nede i Gaden.

Navnet *Grønnegade* er ikke gammelt. Paa *Resens Kort* hedder Gaden *Torregade* — altsaa *Torvegade*. — Dette Navn har Gaden altsaa haft omkring Midten af 1600-Tallet, og længere tilbage kan de skriftlige Kilder ikke føre os.

Torvegade er maaske Gadens oprindelige Navn, men Navnet forsvandt, og omkring Midten af 1700-Tallet er det afløst af *Kirkestræde* ^{19a.} — enkelte Gange ogsaa kaldet *Store Kirkestræde* til Forskel fra *Lille Kirkestræde*, som Smedegade undertiden benævnedes. ^{19b.}

Kirkestræde var derefter Gadens officielle Navn til ind i 1800-Tallet. Ganske vist kan Navnet *Gønnegade* træffes allerede i 1774, ^{19c.} men det er kun et enkelt Sted, og det er først fra omkring 1820, at *Grønnegade* bliver Gadens officielle Navn.

Smedegade.

Iflg. *Resen* var Smedegade ca. 1670 kun bebygget i den øverste Ende ved Grønnegade, og vi kan gaa ud fra, at Gaden har været endnu mindre bebygget i Byens første Tid.

Vi ved nemlig, at Smedierne, med deres for de straatækte Huse saa brandfarlige Esser, almindeligvis blev henvist til Byens Yderkanter, og at man netop hyppigt anbragte dem langs en Kirkegaard, ²⁰ saaledes som man altsaa ogsaa har gjort det i Rudkøbing.

Gaden har rimeligvis altid heddet Smedegade. At den en enkelt Gang i nyere Tid kan ses at være benævnt Lille Kirkestræde, ^{20a.} er sikkert kun Undtagelsen, der bekræfter Reglen.

^{19a.} Taxationsprotokol 1761 o. flg.

^{19b.} Th. Winther: Fra det gamle Rudkøbing, S. 60, 61.

^{19c.} Som ^{19b.}, S. 55.

²⁰ Hugo Matthiessen: Gamle Gader, S. 110. ^{20a.} Som ^{19b.}

I Smedegade laa Byens Latinskole. Selvfølgelig har Rudkøbing ikke haft Latinskole fra sin første Tid, men den fik en saadan efter Reformationen, da alle Landets Købstæder skulde have Latinskoler.

Latinskolerne hørte under Kirken, og Reglen var, at Skolerne blev lagt paa Kirkens Grund inde paa eller op ad Kirkegaarden.

Saaledes ogsaa her. Vi ved ganske vist ikke, hvor Latinskolen blev indrettet i 1537, men i 1618 gav *Margrethe Torchildsdatter* til Skolen et 10 Fags Hus med tilhørende 2 Skp. Land i Østertofte. I dette Hus, som laa, hvor nu Enkemadam *Jacobine Schmidt's* Stiftelse, Smedegade Nr. 9, Matr. Nr. 302, er beliggende paa venstre Side af Indkørslen til Kirkepladsen, og som i 1690 beskrives som en gammel Træbygning, i hvis ene Ende der var indrettet »tvende smaa Kamre til Skolemesteren«, ²¹ havde Skolen derefter til Huse.

Hvor længe den gamle Træbygning har staaet, vides ikke, men da Latinskolen ved kgl. Resolution af 4. Marts 1740 blev ophævet, blev dens Bygning overgivet til Den danske Christendomsskole.

En nærmere Beskrivelse af Latinskolen og dens Mænd vil blive givet i et senere Bind.

Vinkældergade.

Vinkældergade har ligesom Smedegade været en blind Vej, som kun førte ned til Byens ældste Vold, og ogsaa den har oprindelig kun været bebygget i sin øverste Ende.

At den ikke har været anlagt som Gennemgangsgade, kan ses af den Kampestenskælder, som i 1937 ved Udgravning til en Kloakledning fandtes ud for nuv. Nr. 19, Matr. Nr. 311, og som laa saaledes, at den spærrede for Færdslen gennem Gaden.

Kælderen Nordvæg stod ved Gadens nordre Fortovskant, og herfra strakte den sig ud over Gadens Midte, men af Hensyn til Færdslen kunde den ikke udgraves i hele sin Udstrækning. Man maatte nøjes med at konstatere, at Kælderen i Gadens Længderetning havde en Bredde paa 5,5 m, og at dens Guly, som laa 1,8 m under nuv. Gadeoverflade, bestod af pikket Brolægning af smaa, runde Sten.

²¹ Fyens Bispearkiv, Langelands Herreders Breve 1570—1732.

Kælderen var fyldt med Jord, hvori laa Brokker af Munkesten og Brudstykke af en enkelt Kakkell. ²²

Som allerede omtalt under Nørregade hørte omkring 1670 Strækningen fra Grønnegade til Sidsel Bagersgade med til Vin-kældergade.

Brogade.

Den nuværende Brogade kan ikke have hørt med til det tidlige Rudkøbing Gadenet. Selvfølgelig har der altid været en Brogade, som førte ned til Skibsbroen, men den første Brogade har blot ligget et andet Sted, end den nuværende.

Betragter vi Kortet Side 60, kan vi se, at der i den nuv. Brogades øverste Del fra Torvet til Gaasetorvet ikke alene har ligget en Teglovn, men at der ogsaa har løbet en Grøft paa skraa ned ad Gaden, og det er ganske givet, at paa den Tid, da Teglovnene og Grøften eksisterede, kan der umuligt samtidig have været nogen Gade eller Vej.

Nu kan vi ganske vist ikke med Sikkerhed datere hverken Teglovnene eller Grøften, men hvad Teglovnene angaar, gælder vi vist ikke meget galt, naar vi antager, at det var i denne Ovn, at man brændte Stenene til Rudkøbings første Munkestenskirke, som ca. Aar 1200 afløste Kampestenskirken af 1105.

Med Hensyn til Grøften staar vi mere usikkert, men det kan dog oplyses, at da dens Tværsnit blev fundet i 1938, blev der fra dens Bund fremdraget et vinkelformet Stykke Egetræ paa en god Meters Længde, hvis nederste Ende var en massiv, langagtig, noget tilspidset Klump, hvis Spids var afrundet som af Slid, medens Klumpen opad fortsatte i en tyndere Del, som dannede en stump Vinkel til Klumpen og som utvivlsomt har dannet et Greb eller en Styrestang. Styrestangen var gennemboret med flere Huller.

Det hele har ganske sikkert dannet en meget primitiv Plov, hvor den massive Klump har dannet Plovskæret. Plovskærets Spids var som sagt meget afrundet af Slid, og det er vel derfor, at Ploven er kasseret, hvorefter den er kastet hen i Grøften.

²² Chr. Kiilsgaard: »Udgravninger«, S. 1—3, i Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Ploven er desværre senere gaaet tabt, men den maa stamme fra Rudkøbings tidligste Tid, og Grøften maa selvfølgelig være samtidig med Ploven. ²³

Vi kender intet til, hvor Grøften begyndte, men dens Forløb antyder, at den har mundet ud i en Dam, hvis Beliggenhed paa Gaasetorvet, vi kender og som senere skal blive omtalt.

Vi kan saaledes med Sikkerhed sige, at den tidlige Brogade ikke kan have haft samme Beliggenhed som den nuværende, og vi kan ogsaa med nogenlunde Sikkerhed afgøre, hvor den har haft sit Forløb. Efterfølgende Kort giver Svaret.

Vi ser paa Kortet, at naar Færdslen fra Østergade naaede Torvet, saa tvang den paa Sydsyden liggende Torvedam, samt Tegloven og Grøften i Brogade, Færdslen til at følge Torvets Nordside, og herfra har den ganske naturligt fulgt den nuværende Slippe mellem Raadhuset og Grønnegade Nr. 1, gaaet langs med Kirken og fortsat gennem Kirkestræde.

Det var den lige og naturlige Vej fra Østergade ned til Skibsbroen, og der var dengang intet, som kunde hindre Færdslen.

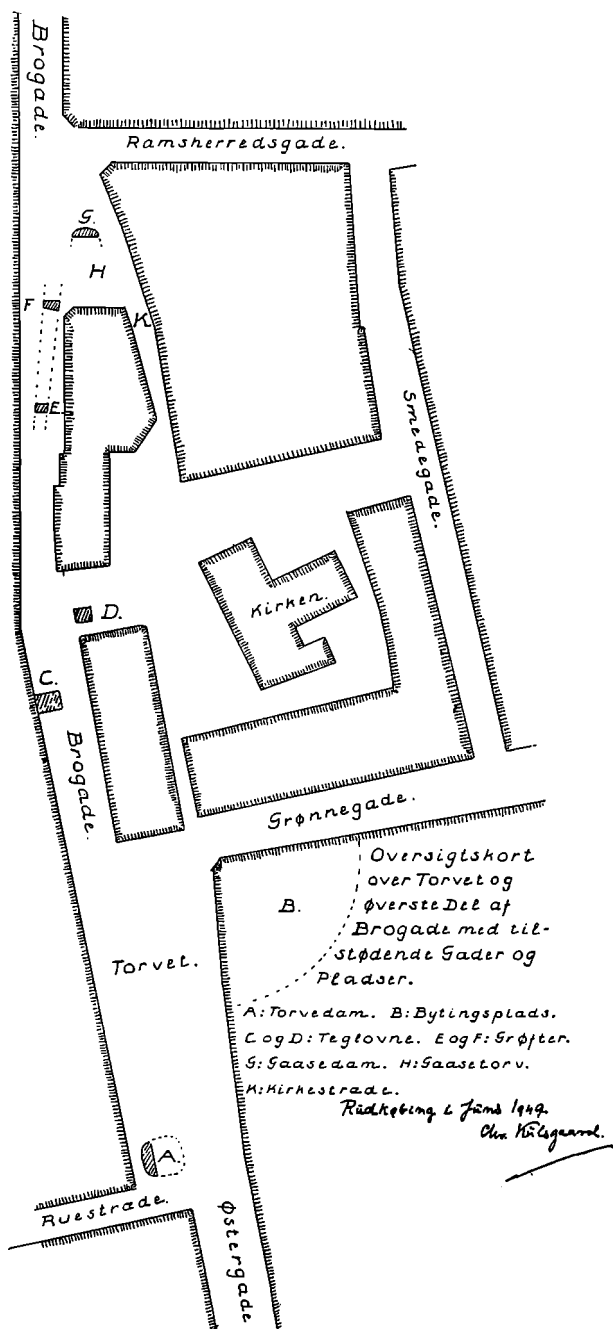
Slippen var jo dengang ingen Slippe, for et Raadhus fandtes endnu ikke, og Raadhusets Grund har rimeligvis været ubebygget ligesom alle de øvrige Grunde langs Brogade. Heller ikke Grunden til Grønnegade Nr. 1 var bebygget, men her har Kirkegaardens S-Ø Hjørne været.

Færdslen har altsaa kunnet følge Kirkegaardens sydlige Side langs med Kirken. Ganske vist kom den, hvis den skulde følge den lige Linie ned til Kirkestræde, temmelig tæt ind paa Kirken, men der er jo intet til Hinder for, at Vejen her kan have slaaet en Bugt. Det har man saa mange Eksempler paa.

I Kirkestræde har Færdslen derefter mødt den ældste, middelalderlige Befæstning med dens Vold og Grav, og her har den vestlige Byport, *Strandporten*, ligget.

Uden for Strandporten laa det aabne Land, som dengang faldt mere stejlt ned til Stranden med Skibsbroen end nu. Strandlinien laa oppe i Brogade ca. 5 m fra nuv. Havnegade, og det er ved Gravninger paavist, at her er Gaden i Tidens Løb blevet hævet ca. 1,85 m. —

²³ Den meget kyndige Apoteker *Sv. Aa. Kolbæk*, som dengang var ansat paa Rudkøbing Apotek, havde Lejlighed til at bese Egestykket, og det var ham, som først fremsatte Formodningen om, at det havde været en Plov.

Oversigtskort over Torvet, den øverste Del af Brogade og Gaasetorvet med tilstødende Gader og Pladser.

Tegnet af Chr. Kiilsgaard.

Hvornaar fandt da Brogade sit nuværende Leje. Ingen kan sige det, men vi har Lov til at gætte paa, at det skete, da Rudkøbing fik sit første Raadhus.

Nu kender vi ganske vist heller ikke det første Raadhus' Byggeaar, men det kan næppe være blevet opført før i Slutningen af 1400-Tallet eller i Begyndelsen af 1500-Tallet. Dette Raadhus lagde man saa for Enden af Torvet paa det nuv. Raadhus' Plads, og derefter har det været naturligt at lede Færdslen Syd om Raadhuset, som da ogsaa lagdes med Facaden mod den nye Færdselsaare, den nuværende Brogade.

Samtidig blev den gamle Vej forbi Kirken overflødig, men selv om man hverken nedlagde Slippen eller Kirkestrædet, saa bibeholdtes de kun som smalle Passager ind til Kirkegaarden, som samtidig maa være blevet udvidet til Brogade. —

De bevarede Kildeskrifter nævner *Brogade* første Gang i 1644, ²⁴ og saaledes benævnes Gaden ogsaa paa Resens Kort, hvorimod f. Eks. Taxationsprotokollen 1761 kalder den: *Strand- eller Broegaden*.

Ruestræde.

Som Navnet siger, er Ruestræde kun en smal Gade, og den har aldrig været andet. Den er begyndt som en Markvej, der førte fra Torvet op til Ruemark og til Befæstningens fremspringende Bastion paa Møllebanken, hvor Byens Mølle, Bymøllen, saa langt tilbage, vi kan følge den, har ligget.

Ganske vist kunde det baade efter *Resens* Kort fra ca. 1670 og *Pontoppidans* fra 1767 se ud, som om Bymøllen paa den Tid har ligget ved Ruebankens Fod ude i Vejlen, men dette er kun en Fortegning. Møllen har selvfølgelig, som alle andre Møller, ligget paa Toppen af Banken, hvor den kunde udnytte Vindens Trækkraft.

Som vi hørte i et foregaaende Afsnit, har der oprindeligt løbet en Grøft ned langs den vestre Side af Ruestræde, og da denne Grøft har ligget inde under den nuværende Bebyggelse, kan vi med Sikkerhed sige, at da Grøften var til, var der ingen Bebyggelse paa denne Side.

Man kan i det hele taget gaa ud fra, at der aldrig har været selvstændige Bygninger med Facade mod Ruestræde. De Bygnin-

²⁴ Bytingsb. ²²/₁₀ 1644, Fol. 58b.

ger, der har ligget her, har kun været Sidebygninger og Avlsbygninger til de to senere opførte Gaarde, der laa paa hver sin Side af Ruestrædes Udmunding i Torvet.

Vi har ingen som helst Underretning om, hvornaar man begyndte at bebygge Ruestræde, og vi kender i det hele taget intet til Bebyggelsen paa Strædets vestlige Side før 1660. Derimod kender vi en lille Smule til Forholdene paa den østlige Side, som optoges af Præstegaardens Sidebygning og Have, og som allerede er omtalt Side 53.

For Enden af Ruestræde laa *Rue Port* og Toldbod, hvor der bl. a. skulde erlægges Accise af det Korn, der var blevet malet oppe i Bymøllen. Den sidste Toldbod — eller Accisebod, som den i Almindelighed kaldtes — laa lige for Enden af Ruestræde, og Rester af den findes endnu i Rue Nr. 5, Matr. Nr. 139, paa hvilket Sted den vel altid har ligget.

Gaasetorvet med Gaasedammen.

Uden for Strandporten laa den aabne Mark, og her opstod Gaasetorvet ude i Spidsen af den Trekant, som dannedes af den første og den senere Brogade. Disse Veje løb sammen under en saa spids Vinkel, at den yderste Del af Trekanten ikke egnede sig til Bebyggelse, saa her var de naturlige Betingelser til Stede for Dannelsen af et lille Torv.

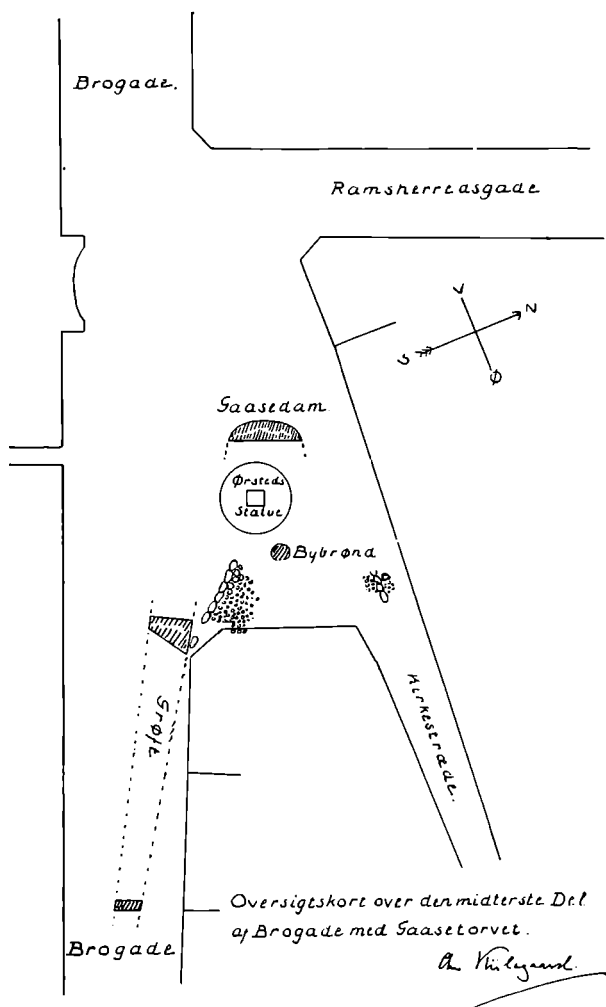
Paa denne Trekant laa der en lille Dam, som man maa antage har faaet Tilløb gennem den før omtalte Grøft oppe i Brogade, og selv om alle Spor efter en saadan Dam forlængst er forsvundet paa Gaasetorvets Overflade, saa maatte man alligevel kunde forvente at finde Dammens Plads, hvis man foretog Gravninger paa Stedet.

Navnet Gaasetorvet var jo nemlig i de gamle Byer ikke Betegnelse for en Plads, hvor man handlede med Gæs og andet Fjerkræ, men for en mindre Plads omkring et Vandhul, hvori Gæs og Ænder kunde svømme og snadre.²⁵

Nu blev der i 1938 af Kommunen foretaget nogle Gravninger paa Gaasetorvet, og det lykkedes virkelig ogsaa ved denne Lejlighed at finde Stedet, hvor den lille Dam — *Gaasedammen* har vi vel Lov til at kalde den — har ligget. Desværre kunde Dammen

²⁵ Hugo Matthiessen: Gamle Gader, S. 97.

ikke afdækkes i sin Helhed, for den har strakt sig tæt op imod II. C. Ørsteds Statue, og da dens Fyld for en Del bestod af blødt Mudder, turde man ikke komme Statuen for nær.

Oversigtskort over den midterste Del af Brogade med Gaasetorvet og Gaasedammen.
Tegnet af Chr. Kiilsgaard.

Oven paa Undergrundens rene Lerlag findes der her paa Gaasetorvet et Fyldlag paa ca. 1,30 m, og Gaasedammens Bund laa ca. 2,00 m under den nuv. Torveoverflade. Bunden var fyldt med en sort, blød og stinkende Masse, hvori der var Rester af

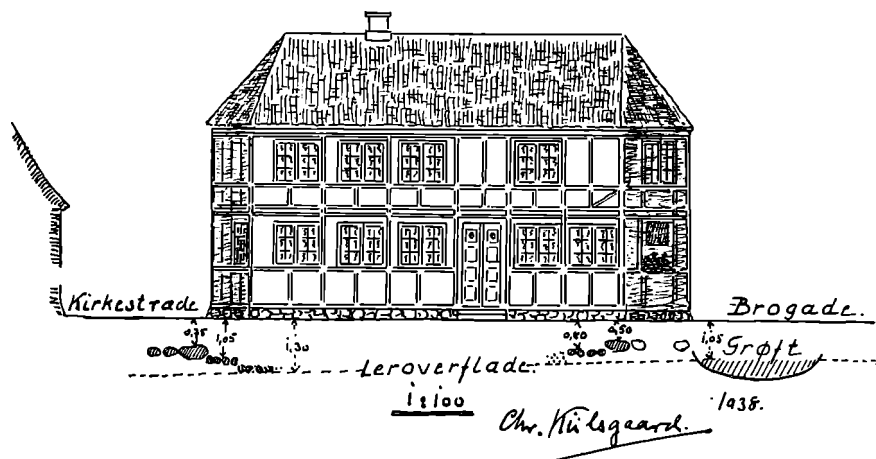
Græs og Siv samt en Mængde Nøddeskaller, som viser, at der en- gang har staaet Hasselbuske omkring Dammen.

Den udgravede Del af Gaasedammen var let at følge, for dens Bund og Sider stod skarpt aftegnat mod det omgivende lyse Blaaler.

Man kan vel gaa ud fra, at Gaasedammen oprindelig har været et naturligt Vandhul, men i saa Fald er den senere blevet renset op. Ellers kunde dens Væg mod Syd og Vest ikke have staaet saa lige og skarpt, som den gjorde. Det maa være gjort med en Spade.

Nedgangen til Gaasedammen har været mod N-Ø, for her skraa- nede dens Bund jævnt op, men der kan jo have været flere Ned- gange i det Stykke af den, som ikke blev udgravet. —

Gaasedammens Alder kan desværre ikke bestemmes, og vi staaer lige saa usikre, naar vi skal tidsfæste de Brolægninger, som er fundet i Gaasetorvets østlige Ende.

Den katolske Præstegaard paa Gaasetorvet, Matr. No. 282,
med Grøft og foranliggende Brolægninger.

Tegnet af Chr. Kiilsgaard.

Sammenligner man ovenstaaende Tegning med Tegningen Side 63, ser man foruden den fra Brogade kommende Grøft og saa flere Brolægninger, liggende i forskellig Dybde.

Ud for Kirkestræde laa der saaledes en Række aflange, util- hugne Sten, hvis Overflade, som laa i ca. 0,75 m Dybde, var nogen- lunde plan, og som bar tydeligt Præg af Slid, og en ganske til- svarende Række Flisesten fandtes ud mod Brogade i 0,50 m Dybde.

I 1,05 m Dybde laa der op mod Flisestenene ud for Kirkestrædet en Brolægning af mindre, runde Sten, som ikke fortsatte ind under Flisestenene, og ganske tilsvarende Brolægning fandtes ind mod Flisestenene ved Brogade i 0,80 m Dybde.

Denne sidste Brolægning fortsatte ind under den katolske Præstegaard og er altsaa ældre end denne.

Endelig fandtes i 1,30 m Dybde ud for Kirkestrædet og i 1,10 m Dybde ind mod Brogade den første Torveoverflade med et ca. 0,10 m tykt Lag af tæt sammenpresset Gnat og Smaasten, som laa direkte oven paa Lerlaget.

Det kan endvidere anføres, at i Udgravningen ud for Kirkestrædet fandtes det ældste middelalderlige Potteskaar, som er fundet i Rudkøbing. Det kan ved Sammenligning med Potteskaar, som er fundet i Voldgraven ved Købingshoved, og som bestemt kan tidsfæstes, dateres til omkring Aar 1300.

Navnet Gaasetorvet dukker først sent frem i de bevarede Kildeskrifter. Første Gang, Navnet har kunnet findes, er omkring 1820. Man regnede ellers Torvet som hørende med til Brogade, selv om man en enkelt Gang, i 1745, kan se det omtalt med Betegnelsen »Gammel Torv«. ²⁶

Megen Bebyggelse har der næppe før i Tiden været paa Torvet, og med Sikkerhed kender vi ikke noget til den i Tidsrummet før 1660. Der skulde dog vel intet være til Hinder for, at den anselige toetages Bygning, som er aftegnet Side 64, og som oplager hele Torvets Østside, skulde kunne stamme fra denne Tid.

Saa sent som i 1745 laa der paa Gaasetorvets Nordside kun to Bygninger. Nærmest Ramsherredsgade laa Jørgen Vævers Gaard, og derefter kom »De Fattiges Boder«, som var Byens Fattiggaard og som i 1761 var et 9 Fag langt Hus. ²⁷

»De Fattiges Boder«, »Hospitia pauperum«, ²⁸ benævnedes ogsaa »Hospitalet« og bestod oprindeligt af to Vaaninger, som i 1697 af Fattigforstanderen *Mikkel Lauritzen* blev skænket til Byens Fattige sammen med 100 Rdl., hvis Renter skulde gaa til Bygningernes Vedligeholdelse, og hvoraf Overskudet skulde gives til de Fattige. ²⁹ I »Hospitalet« logerede der i 1718 otte Lemmer. ³⁰

²⁶ Th. Winther: Fra det gamle Rudkøbing, S. 137.

²⁷ Taxationsprotokol 1761.

²⁸ Fyns Bispearkiv, Langelands Herreders Breve, Præsten Niels Giødsøn 1690.

²⁹ Jørgensen, S. 56.

³⁰ Fyns Bispearkiv, Langelands Herreders Breve, Byfoged Friderichsen 1718.

Ramsherredsgade.

Som vi saa i det foregaaende, har Rudkøbing i Middelalderen været en meget lille By, men alligevel voksede den i Tidens Løb ud over den Ramme, som den ældste Befæstning dannede om den.

Hvorledes dette i Enkelheder er gaaet for sig, ved vi ikke, men vi gætter sikkert ikke meget galt, naar vi forestiller os Udviklingen saaledes, at den ældste Befæstnings Volde og Grave, hvis Styrke jo aldrig blev prøvet under Krigsforhold, efterhaanden kom i Forfald og er blevet erstattet af et almindeligt Plankeværk, som var let at flytte udefter, naar Byens Udvikling krævede det.

Paa denne Maade maa vi tænke os, at Ramsherredsgade — eller *Ramsherred*, som den burde hedde — er opstaaet.

Selve Navnet siger os noget om dens Oprindelse.

Den første Stavelse i Ramsherred, *Rams*, skal sikkert forstaaes i Betydning Bunke, Dyng, Skrabsammen, Udskud, ¹ og i Betydningen Affald findes det endnu herovre. Man kan saaledes endnu høre Ordet Ramskasse brugt om den Kasse, som er beregnet til at optage kasserede, ubrugelige Ting.

Ordet *Herred* har siden Oldtiden været Betegnelsen for en Landsinddeling, men betyder i Forbindelse med Ordet *Rams* rimeligvis kun et udyrket Jordstykke.

Man har derfor i Middelalderen i Rudkøbing sikkert brugt Betegnelsen Ramsherred om det Stykke Jord, som laa mellem Volden og Stranden, og som vel er blevet brugt som Byens Losseplads. Stranden gik jo lige op til vore Dage helt op til det nuværende Ramsherredsgades Haver, og Afstanden mellem Stranden og Volden kan i Middelalderen kun have været godt 100 m.

Navnet kan dog ogsaa være opstaaet som Betegnelse for det Sted i Byens Periferi, hvor det Udskud af Befolkningen, som Samfundsforholdene i Middelalderen i saa rigt Maal frembragte, oprindelig bosatte sig, fordi det velagtede Borgerskab ikke taalte at have det alt for tæt inde paa Livet af sig. —

Men hvad enten nu Forklaringen er den ene eller den anden, »sikkert er det i alle Fald, at Ramsherred alle Vegne var en Snylter, som i Tidens Løb opslugtes i Bykernen«, ² og det viser sig da

¹ Dahlerup: Ordbog over det danske Sprog.

² Hugo Matthiessen: Gamle Gader, S. 116.

ogsaa, at i alle de Byer, der har Gader, som bærer Navnet Rams-herred, er disse Gader fremvokset »som Snylltere paa den gamle Bykernes Skal, hvis Mure og Grave først i Tidens Løb udvide- des over dem og indkapslede dem organisk i Staden.«³

Derfor kunde Museumsinspektør *Hugo Matthiessen*, hvem ovenstaaende Citater skyldes, efter en indgaaende Betragtning af Rudkøbings Grundplan, ogsaa udtale, at den tidligere fremsatte Formodning⁴ om, at Ramsherredsgade skulde være Rudkøbings ældste Gade, maatte være fejlagtig, idet denne Gades Stilling i Grundplanen er en Bekræftelse paa, at Byen har haft sin Grænse omtrent umiddelbart Vest for Kirken — en Antagelse, som de senere gjorde og foran omtalte Fund af den ældste Befæstnings Forløb har bekræftet paa den smukkeste Maade.

Ramsherredsgade hører altsaa ikke med til Rudkøbings ældste Gader, ja, den ligger helt udenfor det middelalderlige Rudkøbings Omraade. Hvornaar den er opstaaet, ved vi intet om, vi maa nøjes med at sige, at den er opstaaet udenfor og langs med den gamle Byvold, hvor den vel maa have været en Markvej.

Første Gang vi hører om Ramsherredsgade er i 1641, hvor der nævnes en *Christian Andersen* som boende i Ramsherredt,⁵ og paa Resens Kort fra ca. 1670 kan vi se, at i dette Aar, hvor den gamle, middelalderlige Befæstning forlængst var forsvundet og erstattet af den langt rummeligere fra 1644 og 1659, er Ramsherredsgade helt bebygget paa den mod Stranden vendende Side, hvorimod der kun findes et enkelt Hus paa den Side, som vender mod Byen.

Nu kan der næppe være nogen Tvivl om, at der maa være gaaet lange Tider, før man naaede at faa bebygget den lange Række af Huse paa Gadens vestlige Side, og Gaden maa derfor sikkert allerede have eksisteret i mange Aar før 1641.

³ Hugo Matthiessen: »Gamle Gader og Gaarde i Rudkøbing« i *Architekten* XIX, 173 og flg.

⁴ Rasmussen, S. 29. — Formodningen om, at Ramsherredsgade skulde være Byens ældste Gade, er senere igen fremsat i forstærket Form af Th. Winther i »Fra det gamle Rudkøbing«, S. 5—7, og er nu næppe til at udrydde i den alm. Bevidsthed. Th. Winthers Argumenter kan dog slet ikke staa for en nærmere Kritik.

⁵ Bytingsb. 9/11 1641.

Resens Kort viser endvidere tydeligt, at Ramsherredsgade ikke er opstaaet som en naturlig Udvidelse af det oprindelige Gadenet, thi paa Kortet er hverken Smedegade eller Vinkældergade endnu bebygget i deres nederste Ender — et tydeligt Tegn paa, at den er opstaaet uafhængig af disse Gader.

Husbygning.

Der er i Rudkøbing — naar vi lige undtager Kirken — ikke bevaret en eneste Bygning, som vi med Sikkerhed kan henføre til Tiden før 1660.

Nu maa imidlertid Beskrivelsen af Kirken vente til et senere Bind. Hvad Byens øvrige Huse fra tidlig Tid angaar, kan vi, da vi ikke med Sikkerhed kender dem, nøjes med at give en kort, almindelig Oversigt over, hvorledes de var i alle Landets øvrige Købstæder samt supplere denne Beskrivelse med Eksempler fra nuværende, gamle Huse her i Byen, som i deres Byggemaade viser tilbage til tidligere Tider.

Middelalderens Stenhuse kan vi gaa let hen over, for der har rimeligvis, med Undtagelse af Kirken, ikke været et eneste saadant, før man i 1791 byggede et nyt, grundmuret Raadhus. Vi kan i hvert Tilfælde slaa fast, at der endnu saa sent som 1761, 1771, 1781, 1791 og 1801 ikke fandtes noget grundmuret, borgerligt Hus her i Byen, og det første Stenhus, som derefter byggedes, var den nuværende, fredede »Gl. Borgmestergaard«, der blev opført i 1802 paa Hjørnet af Nørregade og Strandgade. ¹

Oprindelig laa sikkert langt den største Del af Husene med Gavlen mod Gaden, saaledes som man endnu kan se det i de nordtyske Byer samt i de faa bevarede Huse fra Middelalderen, som endnu findes her hjemme. Det var først omkring 1500-Tallets Midte, at man begyndte at vende Langsiden ud mod Gaden, men derefter sejrede denne nye Skik saa overvejende, at der hen imod Aar 1700 næppe var mange Gavlhuse tilbage.

Nu findes der vist kun et eneste Bindingsværks-Gavlhus tilbage i Rudkøbing. Det er Huset Brogade Nr. 10, Matr. No. 285. Set fra Brogade har det ganske vist tilsyneladende Langsiden mod Gaden, men dette kommer af, at man senere har overbygget Slippen

¹ Taxationsprotokollerne fra disse Aar.

mellem dette og det oven for liggende Hus og samtidig vendt Taget.

Ser vi derimod Huset inde fra Kirkepladsen, viser det sig som det ægte Gavlhus, det oprindeligt har været.

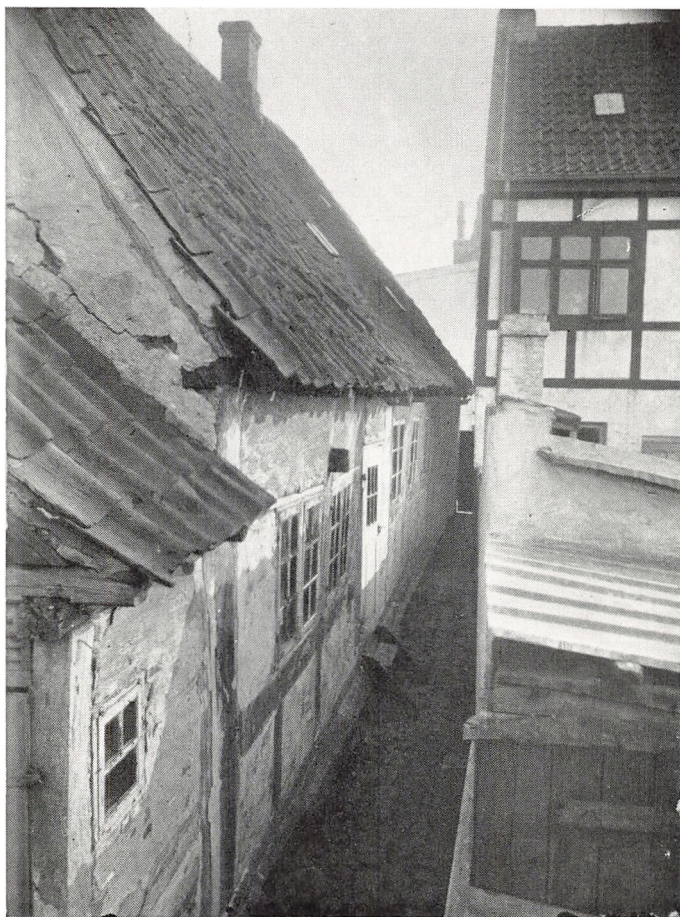

Huset Brogade Nr. 10 set fra Kirkepladsen.

Brogade Nr. 10 er utvivlsomt et meget gammelt Hus, men nu er det ogsaa opslidt, og dets Dage er talte. Naar det ikke allerede er nedrevet, skyldes det kun den nuværende Bolignød og samtidige Materiale-mangel.

Skummelt maa der have været i mange af de gamle Gavlhuse. Slipperne mellem Husene var jo ofte smalle og tillod ikke meget Lys at trænge ind gennem de smaa Vinduer. Et godt Eksempel herpaa har vi fra Vinkældergade Nr. 6, Matr. No. 195, som for faa Aar siden blev nedrevet, men hvis Langside tydede paa høj Alder. Facaden mod Gaden var derimod i Tidens Løb blevet stærkt omforandret, og man kunde ikke mere paa denne se, at den oprindeligt havde været en Gavl.

Oprindelig var Husene i Købstæderne bygget helt af Træ. Men Skovene udtyndedes, og de stigende Priser paa Tømmer bevirkede, at man gik over til Bindingsværket, som allerede i 1500-

Langside af Gavlhuset Vinkældergade Nr. 6. Nedrevet 1945.

Fot. 1937.

Tallet var blevet saa dominerende, at de gamle Træhuse, som endnu fandtes, kun tjente som Bolig for den fattigste Del af Befolkningen. ²

I Rudkøbing findes der endnu bevaret en Mængde Bindings-

² Om Husbygningens Udvikling i Købstæderne se f. Eks. Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, II, 132—154.

værkshuse, ja saa mange, at de i høj Grad er med til at præge Byen, men ingen af dem stammer fra Middelalderen. Og som det allerede er sagt, kan vi ikke engang med Sikkerhed henføre nogen af dem til Tiden før 1660, men paa den anden Side er der intet til Hinder for, at flere af de mindre Huse kan stamme fra denne Tid. Derimod er det fælles for næsten alle de mere anseelige, at de er bygget i sidste Halvdel af 1700-Tallet.

Derfor kan man her i Byen heller ikke mere finde Bindingsværkshuse, hvor Tømmeret er forsynet med Udskæringer, saaledes som saa mange andre Byer kan fremvise smukke Eksempler paa. I sidste Halvdel af 1700-Tallet havde man forlængst forladt Snitværket i de større Bygninger, og i de smaa Huse havde man aldrig, eller kun undtagelsesvis, brugt det.

Men selv i de Tider, da de velhavende Borgere smykkede deres Huse med Udskæringer i Tømmeret, kan der ikke have været mange af den Slags her i Rudkøbing, for Byen var dengang saa fattig, at Borgerne havde nok at gøre med at klare Dagen og Vejen.

Enkelte velhavende Borgere har der dog altid været i Rudkøbing, og vi har da ogsaa Vidnesbyrd om, at der her i Byen har været i hvert Tilfælde eet Hus med udskaaret Tømmerværk.

Da man saaledes i Slutningen af 1880'erne nedbrød den *Thaanum'ske* Gaard, Østergade Nr. 12 og 14, Matr. No. 136 a og 136 b, fandt man i et af Skillerummene et udskaaret Stykke Tømmer, som man maa formode tidligere har siddet i Facaden paa en ældre Bygning paa samme Sted. Tømmerstykket forsvandt under Ombygningen. ³ ---

I Bindingsværksbygningerne kunde man enten udfylde Vægfelterne — altsaa Mellemrummet mellem Tømmeret, Væggerummene, som man herovre kalder dem — med Lerklining paa Fletværk af Hasselvidier, eller med Mursten, som enten kunde være brændte eller blot soltørrede, og som enten kunde mures i Kalk eller i Ler.

Lerklining.

Lerklining var selvfølgelig det oprindelige, og Brugen af Mursten blev først almindelig i Købstædernes Bindingsværkshuse ind

³ Fortalt af Købmand Jens Winther, Rudkøbing, som selv har set Tømmerstykket.

i 1500-Tallet, men vi kan med Sikkerhed sige, at i det fattige Rudkøbing maa de lerklinede Vægge have holdt sig længe derefter som almindeligt Byggeemne.

Dette stemmer godt med, at da Præstegaarden, som ogsaa dengang var en af Byens største Ejendomme, i 1688 fik en Hoved-

*Del af lerklinet Bindingsværksgavl fra Vinkældergade Nr. 7.
Fot. 1949.*

reparation, fra hvilken Regnskaberne er bevaret, saa blev der hertil ikke alene anvendt 2 Murere til at slaa Kalk og mure, men ogsaa »2 Karle, som graved Ler, vandt Vægge, støjlede, traadte Ler og klinede«. ⁴

Nu er de lerklinede Vægge saa godt som helt forsvundet i Rudkøbing, ja, man troede i Virkeligheden, at den sidste forsvandt, da man for en Snes Aar siden nedbrød en lerklinet Gavl i den Delf'ske Ejendom Smedegade Nr. 6, men siden er der fundet saadanne baade i Vinkældergade Nr. 7 og 16, og en enkelt kan maa-

⁴ Sognepræsten Niels Giødsøns Indberetning 1688 til Biskoppen i Langelands Herreders Breve 1570—1732, Nr. 35. Lerkliningen blev rimeligvis brugt til Ladehuset.

ske endnu findes i en eller anden Gavl, som direkte støder op til Naboejendommen. Derimod er de overalt forsvundet i Facaderne.

Da man i 1919 lavede en større Omforandring paa Huset Vinkældergade Nr. 7, Matr. No. 323, kom der to lerklinede Gavle til

Facade paa Huset Vinkældergade Nr. 7. Huset med de krumme Skraastivere.

Syne, hvoraf Billedet Side 72 er taget fra den vestlige Gavl, hvis Lerklining ogsaa efter Omforandringen er delvis bevaret.

Den østlige Gavl havde ogsaa Lerklining, men denne Gavl blev ved Omforandringen revet helt ned, idet Slippen ind til Naboejendommen blev lagt til Huset.

Hvor gammelt Huset er, kan ikke siges, men der skulde vel intet være til Hinder for, at det kan naa tilbage til 1600-Tallets Midte. Herpaa kunde ogsaa tyde det ualmindeligt svære Tømmer, som er brugt baade til Facade og Gavle. Stolper med en Bredde paa 24 cm er af en Dimension, som man slet ikke i vore Dage kunde tænke sig at anbringe i saa lille et Hus.

Bemærkelsesværdig i Facaden mod Gaden er ogsaa de krumme

Skraastivere, som er enestaaende blandt de mange Bindingsværkshuse, som endnu findes her i Byen.

Facaden mod Gaarden havde ogsaa Bindingsværk, men her var Loftsbjælkernes Ender tappet gennem Stolperne og udvendig fæstnet ved et Par vandrette, firkantede Kiler gennem Bjælkeendernes Tap. Det samme kan man se paa Billedet Side 70 af

*Ramsherredsgade med Nr. 18 yderst til venstre. Huset er nu nedrevet.
Fot. c. 1910.*

Vinkældergade Nr. 6 og paa ovenstaaende Billede af Ramsherredsgade Nr. 18, Matr. No. 307, saaledes som Skikken var, før man lagde Bjælkerne oven paa Stolperne — alt sammen noget, som tyder paa høj Alder.

Soltørrede og brændte Mursten.

Ler og Kalk.

Man maa imidlertid ikke tro, at det altid var brændte Mursten, man gik over til, da man forlod Lerkliningen som almindeligt Bygningsemne.

De brændte Mursten var dyre, endda meget dyre ⁵ i Forhold til det ubrændte Ler, og det vedblev de at være op gennem Tiderne. Men heldigvis kunde man klare sig med ubrændte Sten, naar man blot lod de æltede og formede Lersten tørre i Solen. Disse Sten gav, især til de indvendige Skillerum, et i Virkeligheden udmærket Materiale, som var holdbart i Masser af Aar.

Til Ydermurene var de selvfølgelig ikke saa gode, men naar Murene jævnlige blev kalkede, var de nu slet ikke helt daarlige, og skulde det endelig være, saa var det jo ikke nogen større Historie at ommure enkelte af Bindingsværksmurenes Vægfelter med nye Lersten.

At de soltørrede Lersten i vid Udstrækning ogsaa er blevet brugt til Husenes Ydermure her i Rudkøbing, kan der næppe være Tvivl om, og et enkelt Eksempel herpaa kan endnu findes i Nørregade Nr. 5, Matr. Nr. 191. ⁶ Naar der ikke findes mange flere tilbage, er det kun, fordi de soltørrede Sten i Tidens Løb er blevet udskiftet med brændte.

De soltørrede Lersten blev altid muret i Ler, men selv hvor man brugte brændte Sten, var det langtfra altid, at man murede i Kalk. Leret var baade nemmere og billigere end den slaaede Kalk, man dengang brugte.

Vi kan da ogsaa se, at paa det Raadhus, Byen lod bygge i 1626, blev Tagstenene ved en Reparation i 1691 ikke lagt i Kalk, men i Ler, ⁷ og da man i 1930 ombyggede Præstegaarden i Østergade, som Pastor Grib lod opføre i 1760, traf man ikke blot paa Skillerum, men ogsaa paa Vægfelter i Ydermurene, som var muret i Ler. ⁸

⁵ Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, II, 151.

⁶ Fortalt af Muremester Røhling, Smedegade.

⁷ Rigsarkivet, Rudkøbings Kæmnerregnskab 1691, indlagt i Byfogedregnskaber 1741—63.

⁸ Fortalt af Muremester Røhling.

Lergrave.

Hvor fik man Leret fra til Husbygningen? Vi har ingen Underretning derom, men det naturligste vil være at søge Stedet i Byens nærmeste Omegn og helst inde i selve Byen.

Selvfølgelig vil en saadan Lergrav forlængst være fyldt igen, men naar vi graver og borer i Haverne paa begge Sider af den nederste Ende af Smedegade, saa viser det sig, at Fyldlaget helt over til Vinkældergade og Gaasetorvet er meget tykkere end det er paa selve Gaasetorvet, i Smedegade og Vinkældergade. Den nederste Del af Smedegade ligger i Virkeligheden, naar vi ser bort fra Fyldlaget, ligesom paa en Forhøjning i det underliggende Lerlag.

Endvidere viser det sig, at Lerlagets Overflade er meget ujævn, ja saa ujævn, at den ikke kan være dannet paa naturlig Maade.

Der kan ikke være Tvivl om, at man her i tidlig Tid, før Smedegades nederste Ende blev bebygget, har gravet Ler, og hvad skulde man vel have brugt Leret til, hvis det ikke var til Husbygning.

Her har Byen aabenbart haft sin Lergrav.

Teglovne.

Teglovnene ved Højskolen.

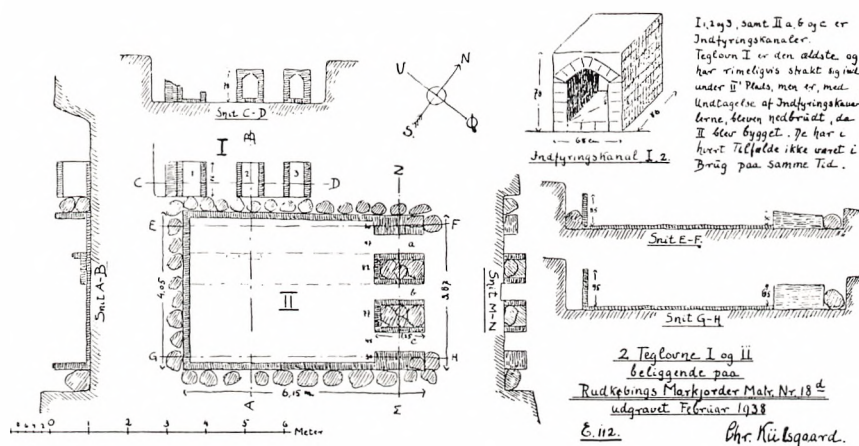
Et heldigt Tilfælde har bevirket, at der i de senere Aar er bleven afdækket 4 forskellige Teglovne, hvoraf de tre laa i selve Byen, medens den fjerde — som i Virkeligheden bestod af to — laa ude paa Bymarken ved Højskolen.

Forklaringen paa, at der har været saa mange Teglovne — og der maa sikkert kunne findes flere endnu — maa søges i, at Byen ikke havde en fast Teglovn, men opførte en ny, hver Gang man havde Brug for en saadan. Det var jo stort set kun til Kirken og dens Tilbygninger samt til Vægfelterne i de mere anseelige Huse, at man havde Brug for brændte Sten.

Teglovnene ved Højskolen blev afdækket i Februar 1938, og den ene var bygget hen over den anden. Teglovn I, (se næste Side) hvis Indfyringskanaler laa i N-V, er den ældste, og da den er bleven ubrugelig, har man opført Teglovn II, hvis Indfyringskanaler kom til at ligge mod N-Ø, og hvis nordre Sidevæg kun blev fjernet ca. 0,35 m fra I's Forvæg.

At Teglovn I var den ældste, kan bl. a. ses af, at de Kampesten, der som en Sokkel omgav Teglovn II, dækkede I's Indfyriingskanaler i en Højde op til 0,40 m.

Af Teglovn I var kun bevaret dens Forside med Indfyriingskanalerne, medens II var bevaret i hele sin Omkreds.

To Teglovnne, I og II, beliggende paa Rudkøbings Markjorder, Matr. No. 18 d.
Tegnet af Chr. Kiilsgaard.

Begge Teglovnene var aabenbart bygget af soltørrede Lersten og muret i Ler — saaledes som det altid var Tilfældet med de middelalderlige Teglovnne — og det fremgik af den bevarede Forside i I, at den kun har været i Brug faa Gange. Det kunde ses af, at medens Lerstenene paa Forsidens Inderside ind mod Ilden var helt rødbrændt, saa bestod Stenene paa Væggens Yderside endnu delvis af det raa Ler.

De to af Indfyriingskanalerne i I med deres hvælvede Loft var endnu bevaret, og særlig den midterste var meget smuk. Man forsøgte da ogsaa at flytte den for at faa den bevaret, men den faldt sammen under Forsøget.

Teglovn I's Forside var 3,70 m bred. Dens Længde, som alt-saa har gaaet ind under II, er ukendt. Den havde intet særligt Gulv, og man kunde se Asken ligge tilbage paa selve Lergrunden bagved Indfyriingskanalerne. Dens Indgangsdør har været paa Forsiden mellem Indfyriingskanal 1 og 2.

Teglovn II's Forside var 3,87 m og dens Længde 6,15 m. Dens Gulv bestod af et Lag Munkesten lagt paa Fladen, og Indfyringskanalernes Fortsættelse var i hele deres Længde gennem Teglovnens forsænket et Skifte.

Gulvet i II laa ca. 20 cm højere end i I.

Indfyringskanaler fra Teglovn I, set fra S-Ø.

Teglovn II's Indre var fyldt med Masser af Brokker af Munkesten, hvor imellem der fandtes enkelte Stykker af tykke, primitive Tegltagsten, og endnu stod der nogle uafhængte Munkesten fra sidste Brænding i den.

Munkestenene i begge Ovnene synes at have været af samme Størrelse, ca. $27,5 \times 13,5 \times 9,5$ cm, og de fundne Tagstensstykker var af Vingetagsten. Ingen af Ovnene synes saaledes at have været fra selve Middelalderen.

Det fremgik af Fundet, at da man i sin Tid opgav Teglovn I, fjernede man dens tre Vægge og lod kun den nederste Del af dens Forside staa tilbage. Anderledes med II. Da den sidste Brænding i denne Ovn var foretaget, lod man dens Mure falde sammen og

Ruinen passe sig selv. Efterhaanden er Jorden fra den bagved liggende Bakke, som II delvis var gravet ind i, skyllet ned over den og har dækket den med et Lag Overjord, som dog ikke blev tykkere, end at Ploven ofte har bragt Brokker af de brændte Sten frem for Dagens Lys. ^o

Fra Udgravningen af Teglovn II. ^{9a}

Teglovn i Brogade.

Kan Teglovn, som blev afdækket ude ved Højskolen, saaledes ikke stamme fra selve Middelalderen, saa stammer den Teglovn, som i Efteraaret 1938 blev afdækket i Brogade, derimod rimeligvis fra Rudkøbings første Tid, ja, den er maaske endda fra Tiden, før Rudkøbing fik sine første Købstadprivilegier.

Teglovn laa ud for Porten til Brogade Nr. 5, Matr. No. 363.

Allerede i 1907 var der sket en Indberetning til Langelands Museum om, at man paa dette Sted var stødt paa Rester af Mun-

^o Chr. Kiilsgaard: De middelalderlige Teglovne ved Højskolen. Artikel i alle Langelands 4 Blade ⁸/₂ 1938.

^{9a} Cand. pharm. Sv. Aa. Kolbæk staar til venstre i Billedet, Tandlæge Chr. Kiilsgaard til højre.

kestensmure, men der blev dengang ikke foretaget nogen nærmere Undersøgelse af dem.

Man vidste saaledes, at man skulde kunne finde noget her, og da der nu skulde graves til en Stikledning, gav Kommunen velvilligt Tilladelse til, at en Afdækning blev foretaget.

Meget var der ikke tilbage, for Bygningsresterne var gennembrudt af 5 forskellige Kloak-, Gas- og Vandledninger, men der blev alligevel afdækket Omkredsen af en Munkestensbygning paa $3,33 \times 4,35$ m, hvis Mure endnu delvis stod i op til 5 Skifters Højde.

Bygningen havde intet Fundament, men den var i alle 4 Hjørner støttet af Stræbepiller, og dens Bagmur stod inde under Porten og Formuren til Nr. 5, og herfra strakte Sidemurene, som dannede Bygningens længste Sider, sig ud i Gaden.

Gulvet laa 1 m under nuværende Gadeoverflade, og det bestod af Munkesten, hvis Overflade for en Del var sintret. Baade Gulvet og Murene, hvis indvendige Sten ogsaa sine Steder var sintret, var muret i Ler.

Den nordre og østre Mur var 1 Sten tyk, hvorimod den søndre og vestre var af $1\frac{1}{2}$ Stens Tykkelse. De enkelte Sten var i Almindelighed $26 \times 13 \times 9$ cm, men kunde være ret forskellige.

I Formuren var der endnu bevaret det nederste af en Aabning, men der maa oprindeligt have været to.

Over hele Gulvet laa der et ca. 2 cm tykt Lag af ren, nyslaaet Kalk.

En Beretning og Tegning over hele Fundet blev indsendt til Nationalmuseets Arkitekt *C. M. Smidt*, som derefter bestemte det til at være Resterne af en middelalderlig Teglovn, som uden Tvivl har været brugt til Opførelsen »af den oprindelige Kirke i Rudkøbing eller (mulig) til en af dens senere Tilbygninger.«

Sandsynligheden taler for, at vi her stod over for Resterne af den Teglovn, hvori man omkring Aar 1200 brændte Stenene til den første Munkestenskirke. I hvert Tilfælde er den saa tidlig, at Brogade ikke eksisterede, da Ovnene var i Brug.

Den slaaede Kalk, som laa i et Lag paa Gulvet, taler ikke imod, at Bygningen har været en Teglovn. Der er intel, som forhindrer, at den, efter at man har brændt Stenene, kan have været benyttet som Opbevaringsrum for slaaet Kalk.

En Teglovn i Indkørslen til Kirkegaarden fra Brogade.

Da Kirkepladsen i 1940 blev reguleret, blev der samtidig anbragt et nyt Gitter i Indkørslen fra Brogade, og da man gravede Hullet til den næstøstligste af de Piller, som bærer Gitteret, afdækkede man samtidig noget Munkestensmurværk, hvis Underflade laa ca. 0,75 m under nuværende Jordoverflade.

Det var umuligt at fastslaa Murværkets Udstrækning, da det paa den ene Side strakte sig ind under Brogades Fortov og paa den anden Side ind under en stor Poppel, som stod i Indkørslen, men man kunde dog fastslaa, at man stod overfor en Del af en Munkestensmur, som var muret i Ler og som var stærkt sværet af Ild paa den ene Side.

Endvidere var Grunden og Leret paa Murens Yderside stærkt rødblændt.

Der kan ikke være Tvivl om, at Murværket var Rester af en gammel Teglovn, men da den ikke laa paa oprindelig Grund, men paa et Fyldlag, hvori laa Munkestensbrokker, Potteskaar og en enkelt Rest af en Kakkal, kan vi med Sikkerhed sige, at den i hvert Tilfælde ikke kan have været i Brug, da man byggede den første Munkestenskirke.

En nærmere Tidsbestemmelse kan ikke gives, men selvfølgelig har ogsaa den paa et eller andet Tidspunkt brændt Sten til Kirken.

En sidste Teglovn.

Derimod har den Teglovn, hvoraf en lille Del i 1940 blev afdækket inde under Gulvet i Snedker *E. Jacobsens* Værkstedbygning, Baghuset til Østergade Nr. 34, Matr. Nr. 126 a, næppe noget med Kirken at gøre.

Den har snarere brændt Sten til Portbygningen i Befæstningen af 1659, hvis Østerport jo laa umiddelbart i Nærheden af Teglovnen.

Undersøgelserforholdene var de daarligst mulige, da der kun blev fjernet saa meget af et Cementgulv, som var nødvendigt for at bygge et Fundament til en Maskine, og det fundne Stykke Mur laa oven i Købet i Udgravningens ene Side.

Man fandt dog Resterne af en 1 Stens Munkestensmur, hvis

Sten var $27 \times 13 \times 9,5$ cm, men som ogsaa kunde være lidt større i alle Dimensioner, og som var muret i Ler.

Der stod kun 2 Skifter tilbage.

De underste Sten laa 0,70 m under nuværende Overflade, og Leret paa Murens ene Side var rødbrændt.

Det var altsaa kun en meget lille Del, som blev afdækket, men det fundne er jo tilstrækkeligt til med al Sandsynlighed at vise, at vi ogsaa her stod overfor Resterne af en Teglovn.

Fyldlag og Brolægning i de gamle Gader.

Rudkøbings Gader laa oprindelig i et helt andet og lavere Plan end i vore Dage. Overalt, hvor man graver ned, kommer man under den nuværende Gadebelægning gennem et Fyldlag, inden man naar ned til den uberørte Undergrund.

Fyldlaget er af meget forskellig Tykkelse.

Paa *Torvet* ligger det uberørte Lerlag saaledes næsten overalt ca. 0,60 m under den nuværende Gadeoverflade, medens Fyldlaget i *Brogade* vokser nogenlunde jævnt fra ca. 0,65 m Tykkelse i Nærheden af *Torvet* til 1,15 m Tykkelse udfør *Langlands Kulkompagni*, Nr. 23, Matr. Nr. 372, og herfra forøges det brat til 1,85 m udfør *Midten af Gavlen* paa Matr. Nr. 258 a, det nuv. *Hotel Rudkøbing*, hvor den ældste *Strandlinie* er fundet.

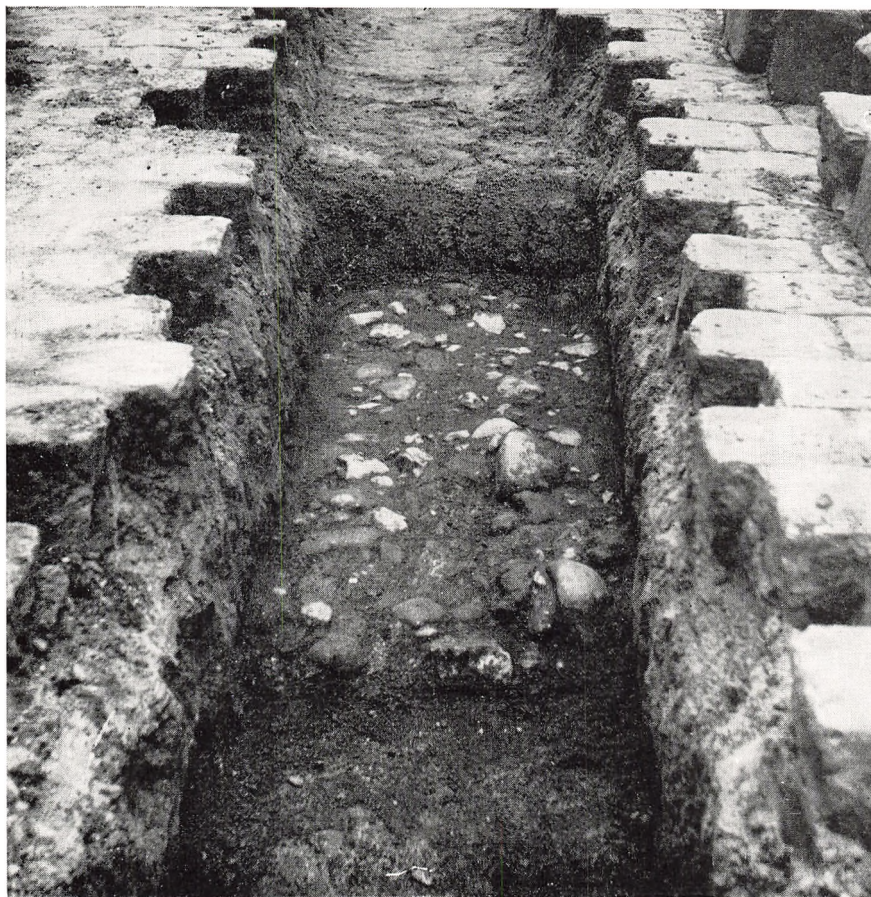
I *Grønnegade* er der overalt omkring 0,50 m Fyldlag. I *Smedegade* vokser Fyldlaget fra ca. 0,50 m oppe ved *Grønnegade* til ca. 1,20 m nede ved *Ramsherredsgade*, og i *Vinkældergade* er der et lignende Fyldlag.

I *Nørregade* er der oppe ved *Vinkældergade* et Fyldlag paa ca. 0,50 m, lidt N.Ø. for *Sidse Bagersgades* Udmunding paa ca. 1,30 m og nede ved *Strandgades* Udmunding paa ca. 0,95 m.

I *Sidse Bagersgades* øverste Ende træffes det uberørte Lerlag i ca. 0,50 m Dybde, hvorefter Fyldlaget vokser i Tykkelse igennem hele *Gadens* Længde. Udfør Nr. 6, Matr. Nr. 170, har det en Tykkelse paa ca. 1,15 m, og nede ved *Nørregade* synes der at have været et Vandhul, som man har truffet ved tidligere Udgravninger, men som ikke blev opmaalt. ¹

¹ Fortalt af Jordentreprenør Laurits Poulsen, Nørrebro Nr. 132.

I *Østergade* oppe ved Torvet er der et Fyldlag paa ca. 0,50 m, som vokser til 1,50 m Tykkelse udfør Nr. 25 og 28, Matr. Nr. 157 a og 128. Ved Porten til Nr. 25 har der utvivlsomt været et Vandhul, for her er der saa blød Bund, at man maatte pilotere med

Den oprindelige Gadebelegning i Grønnegade udfør nuv. Nr. 3, Matr. Nr. 293.

store Sten, da Bygningen i sin Tid blev opført. Under Nr. 28 har der sandsynligvis ogsaa været et Vandhul, som man gravede igennem, da man gravede Kælderen ud til denne Bygning. ³ Nede ved Ørstedsgades Udmunding er der et Fyldlag paa ca. 1,20 m Tykkelse, foruden at man ogsaa her træffer paa Voldgraven fra Befæstningen af 1659.

³ Fortalt af Købmand Jens Winther og Slagtermester Povl Jensen, hvis Fædre opførte henholdsvis Nr. 25 og 28. Vandhullerne kan ogsaa være en Del af Voldgraven til Befæstningen af 1644. Se herom Side 134.

Vi ser altsaa, at det rene Lerlag, som overalt danner Underlaget for det gamle Rudkøbings Gader, ligger i meget forskellig Dybde under den nuværende Gadeoverflade, men ligesom Aarringene paa et Træ viser os Træets Vækst, saaledes kan ogsaa Fyldlaget, som er afsat jævnt i Tidens Løb, fortælle os om Menneskenes Liv og Færden her paa Stedet.

Ligeegyldigt, hvor man graver i den indre Bys Gader, vil vi finde, at den underste Del af Fyldlaget, som altsaa ligger direkte ovenpaa det uberørte Lerlag, beslaar af et ca. 10 cm tykt Lag af tæt sammenpressede Smaasten og Gnat, og dette Lag maa vi betragte som den første Vejbane.

Det kan jo se lidt mærkeligt ud, at der ikke er noget Mellem-lag af Muld mellem Leret og Smaastenslaget, men Forklaringen maa vel være den, at man for at skaffe sig en mere tør og fast Vejbane har kastet et Lag af Grus og Smaasten ovenpaa det Muld-lag, som dog oprindeligt maa have ligget ovenpaa Leret, og dette Smaastenslag er saa sammen med de Sten, der har været i Mulden, efterhaanden af Færdslen trykket ned gennem Muldlaget og kommet til at hvile paa Leret.

Oven paa Smaastenslaget finder man derefter enten Rester af den første, primitive Brøklægning, saaledes som man kan se det paa Billedet Side 83, eller, hvad der er langt det hyppigste, et mørkt Fyldlag, som naar op til den nuv. Gadebelægning, og som er stærkt iblandet Knogler af Husdyr, Rester af middelalderlige Munkesten og Tagsten, grønne og uigennemsigtige Glasskaar, enkelte Rester af Kridtpiber og Kakler, samt en Mængde Skaar, Stjærte og Tæer af Lerpotter, som ofte bærer Spor af at have staaet over Ilden paa de gamle, aabne Ildsteder.

Dette Fyldlag er ikke fremkommet ved, at man maaltbevidst har søgt at hæve Gaden, men det har dannet sig lidt efter lidt, idet man jo i gamle Dage skaffede sig af med sit Affald ved simpelthen at smide det ud paa Gaden.

Ingen har vel bedre end Hugo Matthiessen beskrevet de gamle Gaders Udseende:

»Mellem Pytter og Møddingsbjærg, som trods Paabud og Formaninger fik Lov til at ophobe sig overalt i de gamle Købstæder, aandede Opløsningens og Raaddenskabens giftige Luft Borgerne i Møde. Uden Blulaa Opløsningens hæslige Proces udbredt for alles Blikke, fra Rendesten og Vandhuller steg en vedholdende Stank af Skarn og Kloak, og døde Dyr, Rotter og Mus, Hunde og Svin, ja til Tider tilmed store Krea-

turer henslængtes nu og da, buldnende af Raaddenskab, paa aaben Gade. Gang paa Gang fordømte Lægerne Strædernes Skarnlag som Rugeovne for Sot og Syge, og Luftens Forgiftning af »Fule Rendestene, af døde Katte, Hunde, Svin, Høns og Rotter, af Svinemøg, af Menneskenes Møg, som paa Gaderne og udi Stræderne ligger«, havde allerede *Henrik Smit* udpeget som en af Pestilensens Hovedgrunde i sin Bog om »Pestilensis aarsage« i 1536.«⁴

Regeringen søgte da ogsaa at dæmme op for Svinerict. Man kan saaledes læse i Kong Hans' Stadsret fra 1487, at ingen maa have Mødding uden for sin Dør længere end tre Dage efter, at han har faaet Paabud om at fjerne den,⁵ men hvad hjalp det, naar ingen var ivrig efter hverken at udstede et sligt Forbud eller at haandhæve det.

Det har da sikkert været med al god Grund, at Kongen i 1547 følte sig foranlediget til at udsende følgende Brev til de fynske Købstæder — og til dem har sikkert ogsaa Rudkøbing været medregnet, saaledes som Sædvane var paa denne Tid.

»Sligt et Brev udgik til alle Købstæderne i Fyenn Vide, at vi have forfaret den store Uskikkelighed, som begiver sig i Eders By med Urenlighed i Gaderne og Stræder, saa der ingen for Urenlighed kan frem komme sammeledes den store Fare, som sig og begiver, at mange opbygge og have Skorstenene ud i de Huse, som med Halm tækket ere, hvor af maatte komme Ildebrand thi bede vi Eder og ville at tilsige eders Medborgere, at hver Lørdag at (dvs. mod) aften lade gøre Gaderne og Stræderne rene hver for sine Huse Sammeledes at I og straks finde Raad til at tække de Huse, som Ovne og Skorstene udi ere, med Stentag inden Set. Michels Dag og ikke heller kaste Aas (dvs. Aadsler) eller andet dødt Tingeste i Gaderne eller Stræderne, men lade det udføre og begrave uden (for) Byen«⁶

Kongebrevet overdrev sikkert ikke. Saaledes var Forholdene overalt. I Nakskov kørte de f. Eks. i 1628 155 Læs og i 1636 76 Læs Skarn bort af Torvet,⁷ og naar vi ikke fra tidlig Tid har nogen Underretning herom fra Rudkøbing, er det enten, fordi man har ladet Skarnet ligge, eller fordi Underretningen om de enkelte, eventuelle Hovedrengøringer er gaaet tabt.

Hvorledes Forholdene har været, faar vi dog et Fingerpeg om, naar vi læser, at Byfoged *Friderichsen* saa sent som i 1730 maatte lade kundgøre:

» at ingen efterdags understaar sig at udbære nogen Urenlighed paa Gaden, men beholder det i deres Gaarde, indtil de det lader

⁴ Hugo Matthiessen: Gamle Gader, S. 65.

⁵ Mackeprang: Dansk Købstadsstyrelse, S. 28.

⁶ Tegnelser over alle Lande, Danske Magazin IV R, I B, 307.

⁷ Haugner: Nakskov Købstads Historie, I, S. 170.

udføre, og enhver at holde Gaderne rene og ryddelige saa vidt muligt er, og ingen lægger nogen Urenlighed paa en andens Fortov, alt efter Politie-Forordningens Tilhold. Saafremt noget efterdags findes, bliver det af Kæmneren paa Byens Bekostning bortført, som igen betales af de skyldige.«⁸

Byfogedens Formaning hjalp aabenbart ikke stort. To Aar efter kom Sliftsbefalingsmanden til Rudkøbing, og at han ikke var tilfreds med Forholdene her, kan med al Tydelighed læses af følgende Brev:

»Kong. Mayts Byfoged Sr. *Friderich Friderichsen*.

At Gaderne der ved Stedet ej findes renlige, men opfyldte med Møg og Skarn, er ej forsvarlig paa hans Side; thi da han har set, det er utilbørligt og tvært imod Politianordningen, burde han det i Tide have forekommet ved at entholde vedkommende derfra eller og dennem derfor ladet straffe til Eksempel og Afsky. Og altsaa vil jeg herved have hannem formanet, at han ser derhen, at den Post herefter bedre vorder besørget og iagttaget, paa det Forordningen allerunderdanigst kan blive efterlevet, som ske bør, Ansvar at forekomme. Imidlertid tillades for denne Gang, at Skarnet, som findes paa Gaderne og fra den Tid til anden uforsvarligt haver tiltaget, forderligst paa Byens Bekostning, maa bortføres.

Betræffende *Christopher Mathiesen Langes* Hustru, som har lagt Sengehalm paa Gaden og hvoraf en Ild er opkommen: Der er det hende ikke overbevist, at hun har været Aarsag til denne Ild, saa at hun derfor ikke saa aldeles straffelig kan anses. Men som det dog ikke er tilbørligt, at hun lystelig har kastet Halm paa Gaden, bør hun derfor efter hendes Tilstand bøde 4 til 6 Mark, eller og lide paa Vand og Brød i Raadhuskælderen i 2 Dage. . . .

Hans beredvillige Tjener

C. Schested.

Odense Slot 14. Maj 1732.«⁹

Det var en alvorlig Omgang, Byfogeden her fik, men om den har hjulpet ret meget, er en anden Sag. Byfoged Friderichsen var langt fra nogen Handlingens Mand og slet ikke den rette til at udrydde gammel Sædvane. Man kan da heller ikke lade være med at have lidt ondt af Christopher Langes Hustru, som nu kunde risikere at komme paa Vand og Brød, fordi hun havde kastet sin gamle Sengehalm ud paa Gaden i Smedegade, hvor hun boede. Hun gjorde jo kun, hvad de sikkert alle gjorde, hvis de ikke havde en Mødding at kaste den paa, og havde hun ikke været saa uheldig, at der var gaaet Ild i Halmen, var der jo heller ikke sket hende noget.

I et i samme Anledning afholdt Forhør blev det oplyst, at det

⁸ Raadstuep. 3/1 1730. ⁹ Copib. 14/5 1732.

var noget paa Gaden udkastet Tørveaske, som var Skyld i, at der gik Ild i Sengehalmen. Der var imidlertid ingen, som turde paa-staa, at det var hende, som havde kastet Tørveasken ud, og iflg. Forhøret synes det i det hele taget at have været en ganske almindelig Foreteelse. ^{9a}.

Interessant havde det været at faa at vide, hvormeget Skarn, der fandtes paa Byens Gader i 1732. Det har ikke været lidt. Ganske vist skrev Byfoged Friderichsen til Stiftsbefalingsmanden, at »før jeg blev Byfoged her, som nu er 16 Aar siden, da var her paa Gaden samlet en Haub Møg-Dynger, Gulv-Skarn og andet, hvilket jeg haver givet min største Flid at faa udryddet«, men naar man erindrer det foran anførte Brev, kan man kun beklage, at Resultatet ikke kom til at staa i et bedre Forhold til hans Anstrengelser. Man maa ogsaa absolut give ham Ret, naar han skriver, at han ikke havde faaet »nogen fuldkommen Renselse tilvejebragt«. Ja, Resultatet var saa slet, at han maatte bede Stiftsbefalingsmanden om, at Byen paa Kæmnerkassens Regning maa lade bortføre fra Gaderne, hvad der »Farten og i andre Maader kan agtes hinderlig.« ^{9b}.

Stiftsbefalingsmanden gav da ogsaa Tilladelse til, at Skarnet maatte fjernes paa Byens Bekostning, skønt det jo ellers var Grundejerne, som havde Renholdelsespligten. Men desværre eksisterer Kæmnerregnskabet for 1732 ikke mere, og dermed er Muligheden for at faa oplyst, hvor store Mængder, der blev fjernet, forsvunden.

Nødtørftshuse.

Datidens Nødtørftshuse stod selvfølgelig i Forhold til alt det øvrige. Nødtørftshuset var i Reglen et Skur, man rejste over et Hul, der var gravet ude i Gaarden, og naar Hullet var fyldt, flyttede man Skuret hen over et nyt Hul, medens Indholdet i det gamle blev dækket med et Lag Jord. Og at Indholdet derfra ofte har sivet ind til Naboen eller ud paa Gaden, kan der næppe være Tvivl om, selv om »Kong Hans' Stadsret« paabød, at »hemmelige Huse« skulde være fjernet mindst en Alen fra Naboen eller Bystrædet. ¹⁰

^{9a}. Rudkøbings Breve 1728—1734. ^{9b}. som ^{9a}.

¹⁰ Haugner: Nakskov Købstads Historie, S. 172.

Husdyr i Gaderne.

Svineriet i Gaderne var imidlertid ikke alene en Følge af Borgernes, som de mente, hævdvundne Ret til at benytte Gaderne som Losseplads — Husdyrene og deres Efterladenskaber har ogsaa i høj Grad været med til at præge dem.

Man tænke blot paa Kvægflokkene, som myldrede og trængtes ud gennem Portene, naar *Byhyrdens* Horn i Sommerhalvaaret om Morgenen lød gennem Byens Gader, og som efter at have tilbragt Dagen ude paa den fælles Græsgang igen om Aftenen blev afleveret ved deres Hjemgaard. Deres Efterladenskaber skal nok have sat sit Præg paa Gaderne.

Som Forholdene var, maatte Kreaturerne imidlertid drives gennem Gaderne, for Bagudgange fra Gaardene fandtes ikke og maatte ikke findes. Af Hensyn til Konsumtionens og Accisens Erlæggelse ved Byens Porte skulde alle Ejendommene være afgrænset ud mod Markerne med Gærder, og fandtes der Baglaager, skulde disse enten være tilspigrede, eller Nøglen til dem skulde hænge paa Raadhuset. ¹¹

Derfor maatte ogsaa al Gødningen fra Ejendommenes Møddinger køres gennem Gaderne, naar den skulde ud paa Markerne, et Forhold, som selvfølgelig heller ikke bidrog til Gadernes Renhed.

Hele dette Lag af Urenligheder, som dækkede Gaderne og som i tørt Vejr rejste Støvskyer, som overpudrede alt og alle, medens det i Regnvejr forvandlede Gaderne til et sølet Ælte, maa have været ligesom beregnet til Svinene at vælte sig i, og saa mærkeligt det end lyder, blev Gaderne virkelig ogsaa betragtet som Svinenes naturlige Opholdssted — et Forhold, som man i hvert Tilfælde før sidste Verdenskrig endnu kunde se Mage til i Østeuropas mindre Byer, hvor Svinene frit færdedes rundt paa Gader og Torve.

At de løsgaaende Svin ogsaa frit har kunnet vælte sig paa Rudkøbings Gader, er sikkert nok, men det er ogsaa sikkert, at man fra Øvrighedens Side — ganske vist forgæves — søgte at dæmme op herimod. Kun synes der at være en Forskel paa Regeringens og den stedlige Øvrigheds Bestræbelser, idet de bevarede Kilder

¹¹ Raadstuep. ¹⁴/₃ 1675, ²⁸/₁ 1698, ²²/₂ 1701, ³/₁ 1704 og flere Steder.

giver Indtryk af, at medens man fra Regeringens Side søgte helt at fortrænge dem fra Gaderne, saa maatte den stedlige Øvrighed give op for Svinenes hævdundne Ret og efterhaanden, som et Kompromis, søge at indskrænke deres Ophold til bestemte Tider om Aaret, medens til Gengæld Gaderne blev givet fri til dem den øvrige Tid.

Dog var der et Sted, hvor Øvrigheden var enig i, at de ikke maatte komme, nemlig paa Kirkegaarden, men den stadige Indskærping af Forbudet er til Gengæld et lige saa sikkert Vidnesbyrd om, at Forbudet ikke blev overholdt. Svinene har færdes paa Kirkegaarden ligesom alle de øvrige Steder, om end maaske i noget mindre Omfang.

I 1688 udkom der en kgl. Forordning, som bestemte, at alle løsgaaende Svin, som herefter gaar løse paa Gaderne, skal optages. Ejermanen skal første Gang bøde 6 Skilling, næste Gang 12 Skilling og næste Gang skal Svinet være forbrudt, ¹² og dette Forhold stemmer udmærket med en Kundgørelse, som Byfoged *Friderichsen* i 1718 lod udfærdige og oplæse i Raadstueretten, og som lyder:

»Saa forbydes hermed alle og enhver, at de efterdags lader deres Svin udkomme nogen til Skade, men holder dem i Gaardene paa det, at ej alene hver Mand kan *holde sine Forstuer fri for Svineleje*, men endog *Kirkegaarden*, som hidtil er fornømt ilde at være tilredt, kunde holdes i Skik.« ¹³

Det er jo ganske morsomt her at faa et Vidnesbyrd om, at Svinene ligefrem løb ind i Stuerne, hvis man ikke sørgede for at holde Dørene lukkede, men iøvrigt skulde det ogsaa synes klart, at det var Øvrighedens Maal helt at befri Gaderne for de løsgaaende Svin.

Men Byfogedens Forbud virkede ikke, og derfor maa han igen i 1727 indskærpe det, men denne Gang giver han Borgerne en vis Frist til at faa Forholdet bragt i Orden. Raadstueprotokollen fortæller:

»Ingen Svin maa findes paa Gaden eller uden deres Gaarde efter næstkommende Løverdag Middag Kl. 12, ej heller i Byens Marker, meget mindre paa Kirkegaarden, under Straf af 2 Mk. første Gang, 4 Mk. anden Gang, 1 Rdl. 3die Gang, som skal betales inden 24 Timer efter at de er opbragt, eller auktioneres. Da hvis indkommer skal deles Halvparten til Angiveren og Halvparten til de fattige.« ¹⁴

¹² Raadstuep. ^{31/1} 1688. ¹³ Raadstuep. ^{16/11} 1718. ¹⁴ Raadstuep. ^{26/3} 1727.

Men hvad hjælp vel alle Forbud, naar Borgerne ikke vilde opgive gammel Sædvane, og det var vel ogsaa derfor, at Byfogeden forsøgte at gaa en Mellemsvej, idet han herefter søgte at faa Svinene holdt inde, naar Vintersæden var lagt.

Paa et Raadstuemøde i 1731 indførte Byskriveren i Protokollen, at »angaende Svinene, som daglig ses her paa Gaden og Kirkegaarden«, erindrede Byfogeden, »at ingen Svin, efter Rug-sæden er lagt, maa findes paa Gaden«. ¹⁵ At det baade var Hensynet til Rugmarkerne og til Gadernes Renlighed, der var afgørende, fremgaar ligeledes tydeligt af en Indførsel fra 1743:

»Mehl anmodede efter Hr. Byfoged Møllers Anmodning, at Borgerskabet maatte bekendtgøres, at de ingenlunde understaar sig deres Kreaturer eller Faar eller andet at lade komme i Rugmarkerne, i Særdelshed at de ingen Svin lader gaa paa Gaden, men holder dem i deres Gaarde, saafremt ikke bmt. Svin efter gl. Vedtægt og Raadstue skal optages og de fattige til Deling leveres, ligesom og med andre Kreaturer i slige Tilfælde forholdes efter Byloven.« ¹⁶

Herefter tier Kilderne, og vi kan ikke mere se, naar de løsgaaende Svin forsvandt fra Byens Gader, men vi har vel Lov til at tro, at vi nu efterhaanden nærmer os den Tid, hvor man følte deres Ulemper saa stærkt, at Borgerskabet af sig selv holdt dem inde i Gaardene.

Rudkøbings Markjorder.

Da Købstaden Rudkøbing utvivlsomt er opstaaet som en videre Udvikling af en Landsby, har den selvfølgelig fra de ældste Tider haft tilliggende Jord, men vi mangler alle Underretninger om, hvor meget der oprindelig hørte til Byen.

Nu var det almindeligt, at Kronen skænkede Jord til de unge Købstæder, som jo skulde ernære flere Mennesker, end da de var Landsbyer, men som kunne have svært ved at klare sig, selv om de fik Privilegium paa Handelen, og det er muligt, at Kronen ogsaa har maatte træde hjælpende til for Rudkøbings Vedkommende.

Givet er det i hvert Tilfælde, at Kronen i 1231 ejede *Siø*, som ligger umiddelbart ved Rudkøbing. Dette fremgaar af Ølisterne

¹⁵ Raadstuep. ^{27/11} 1731.

¹⁶ Raadstuep. ^{22/10} 1743. Florian Mehl var Købmand og Forhandler af stemplet Papir.

til Kong Valdemars Jordebog, som yderligere oplyser, at Kongen havde »Hors«, altsaa et Stod, gaaende derovre. Men da denne Ø ganske givet senere kom til at tilhøre Rudkøbing, er det rimeligt at tænke sig, at den blev skænket til Byen af Kronen.

Iøvrigt kan vi af Kong Valdemars Jordebog se, at Kronen i 1231 ikke ejede Jord, som var i direkte Forbindelse med Rudkøbing, men dette udelukker selvfølgelig ikke, at Kronen paa et lidt senere Tidspunkt kan have skaffet sig saadan Jord, som den har givet til Byen.

Et Fingerpeg i denne Retning synes vi saaledes at have i den Bekræftelse af Rudkøbings Privilegier, som Hertug Valdemar i 1355 udstedte under et Besøg i Rudkøbing, og hvori bl. a. Indbyggerne fik bekræftet deres Ret til »deres Fædrift omkring Købstaden til deres Fægang«, saaledes som de havde haft det i de foregaaende Fyrsters Tid. ¹

Der kan jo her være Tale om Siø, men der kan ogsaa hermed menes Jord, der havde mere direkte Tilknytning til Byen.

Iøvrigt er der næppe, naar vi undtager Siø, i Tidens Løb sket større Forandringer med Rudkøbings Markjorder, og disses Omkreds har sikkert oprindeligt været nogenlunde den samme som i vore Dage, og som vi kan se dem paa omstaaende Kort, der er opmaalt i 1834.

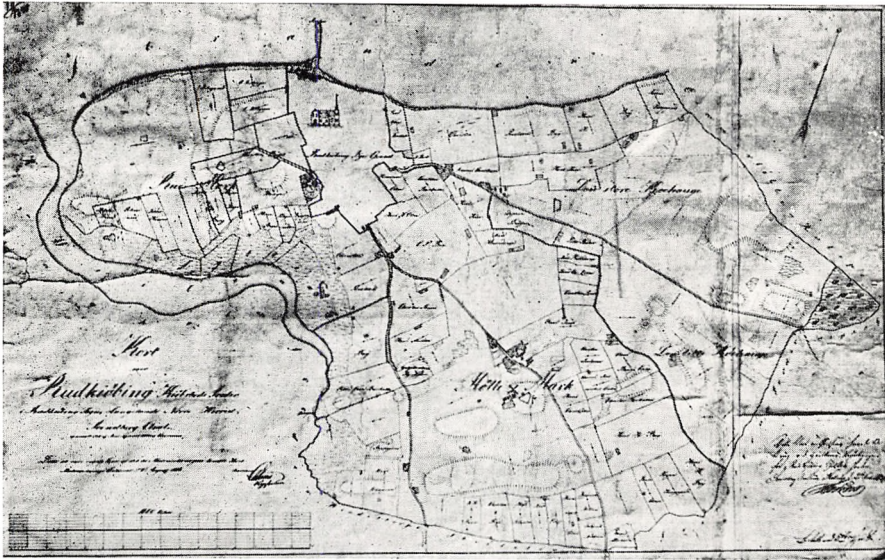
Markjordernes Grænser dannede Skellet for Byens Omraade, og indenfor dette herskede »Byfreden«. Hermed mente man, at her indenfor herskede Byens Ret, som ofte fastsatte strengere Straffe for Misgerninger, som var udøvet inden for end uden for Byens Omraade, og derfor rejste man ofte paa Markjordernes Grænser nogle store Sten, som kunde vise, hvor »Byfreden« begyndte. ²

Man brugte ogsaa Udtrykket, at hvad der laa indenfor Markjordernes Grænser »var indhegnet af Byens Frihed« eller »laa paa Byens Frihed«, ³ og dermed har man vel villet betegne, at her indenfor var Byens Privilegier gældende.

¹ Rasmussen, S. 118 og 54.

² C. Svendstrup: Grenaa Bys Historie A, 24.

³ Indkomne Breve til det danske Kancelli, Rudkøbing 1¹/₄ 1643, Raadstuep. 2¹/₆ 1681.

Kort over Rudkøbings Markjorder.

Opmaalt 1834.

Siø.

Som bekendt hører Siø nu under Bøstrup Sogn, men dens Skæbne har været omskiftelig.

Vi har lige hørt, at den i 1231 tilhørte Kronen, som havde »Hors« gaaende derovre, og at den utvivlsomt senere kom under Rudkøbing.

Vi ved blot ikke med Sikkerhed, naar den kom til Rudkøbing, eller naar den igen blev adskilt herfra.

Ganske vist ved *Hans de Hofman* at fortælle, at den i 1760 hørte under Rudkøbing Sogn, ⁴ men dette kan kun være rigtigt, for saa vidt man derved forstaar, at den i gejstlig Henseende hørte under Rudkøbing Sognekirke.

At den gjorde dette, kan der ikke være nogen Tvivl om, for vi ved, at de to Bønder, som i 1576 boede paa Siø, svarede Tiende til Rudkøbing Kirke, ⁵ samt at Beboerne paa Siø fra 1693 — og længere kan vi ikke komme tilbage — har søgt Gudstjeneste og er blevet døbt, viet og begravet samme Sted. ⁶

⁴ Foundationer VI, 208 og 223.

⁵ Langelands Herreders Breve, Nørre Herreds og Sønder Herreds Jordebog Nr. 1 b. ⁶ Rasmussen, S. 127.

Men iøvrigt maa Adskillelsen fra Rudkøbing i kommunal Henseende være sket længe inden denne Tid, ja rimeligvis inden eller i første Halvdel af 1500-Tallet, thi efter denne Tid er det utænkeligt, at en Adskillelse, hvortil der krævedes Statens Billigelse, ikke skulde have sat sig Spor i de bevarede Kilder.

Om Adskillelsen fra Rudkøbing ved Byfoged *Steffen Jørgensen* at fortælle som en Kendsgerning, at Siø tidligere hørte til Rudkøbing, men at den for 500 Rdl. blev solgt til Herregaarden *Nedergaard* i Bøstrup Sogn, engang da Byen manglede »Penge til at udrede et Krigs-Udstyr«, ⁷ men han angiver ikke, hvor han har denne Viden fra.

Nærmere kan vi ikke komme Sagen, og vi maa nøjes med, at Siø i 1231 tilhørte Kronen, hvorfra den, rimeligvis i Middelalderen, efter al Sandsynlighed er overgaaet til Rudkøbing, som derefter har solgt den til det ca. 19 km borte liggende *Nedergaard* i Bøstrup Sogn.

Siø har sikkert gennem Tiderne ligget græsklædt, saaledes som den var i 1231 i Valdemar Sejrs Tid, da Kongens Stod græssede derovre. I 1760 blev den brugt »til Kørs Græsning«, som Hofman fortæller, ⁸ og der er ingen Grund til at tro, at den har været opdyrket i Mellemtiden.

I 1837 havde Herregaarden *Nedergaard* »Hollænderi« (dvs. Mejeri) derovre, og der græssede paa den 140 Køer.

Forøvrigt kunde det være vanskeligt nok at passe paa Køerne, som om Efteraaaret gerne vilde svømme over til Langeland, og nogle Aar før 1837 druknede der 56 Køer, som forsøgte Svømmeturen, lokket af »Ævregræsset«. ⁹

Men nu nærmede Tiden sig, da man blev klar over, at Siø var for værdifuld til at henligge som Græsgang, og i 1860 gik man i Gang med at opdyrke den. ^{9a}

Sammen med Siø hørte *Skovø*, som nu er en Del af Siø, men som før i Tiden var en selvstændig Ø.

Endnu i 1837 var der 100 Favne Vand imellem dem, og paa *Skovø* græssede der 60 Stk. Ungkvæg, nogle unge Heste, Gæs og 12—16 Faar. ^{9b}

⁷ Steffen Jørgensen, S. 127. ⁸ *Fundationer 1760*, VI, 208.

⁹ C. Dalgas: »Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand«, 1837, Svendborg Amt. — Naar Høsten var i Hus, »opgav man Ævred«, dvs. man sløjfede alle Gærder, og lod Kreaturerne græsse paa Stubmarkerne.

^{9a}. Kiilsgaard: *Træk af Rudkøbing Købstads Udvikling*, S. 27. ^{9b}. som ⁹.

Som Navnet angiver, har Skovø selvfølgelig oprindeligt været klædt med Skov, men Skoven forsvandt, og i 1837 var der kun tilbage noget Egepur, som mindede om forrige Tidens Storskov. ¹⁰

Vibættet og Kohaven.

Har Markjorderne saaledes fra gammel Tid — naar vi fra-trækker *Siø* — rimeligvis haft nogenlunde samme Omkreds som nu, saa er dette selvfølgelig ikke ensbetydende med, at de ogsaa har haft samme Udseende.

Her tænkes ikke saa meget paa de Forandringer, som Dyrkingen af dem i Fællesskabets Tid medførte, som paa de Skovstrækninger og Overdrev, der fandtes her i tidligere Tid.

Nu har Rudkøbing jo ikke mere nogen Skov, men lige indtil 1659 laa der en saadan ude paa Byens Vibælte.

Vibættet er et Navn, som endnu er bevaret i mange af de gamle Byer. Ogsaa Rudkøbing har haft sit Vibælte, men nu er der intet mere, som minder om det.

Vibættet har ikke, som man umiddelbart kunde tro, noget med det oldnordiske Ord »Vi«, dvs. Helligdom, at gøre. Ordet stammer fra Tyskland, hvor det oprindeligt betød Byret og derefter Byomraade. Hvad Ordet oprindeligt betød paa Dansk, kan ikke siges bestemt, men noget tyder paa, at det her mest blev brugt i Betydningen fælles Byjord, Fælled. ¹¹

Nu ved vi ikke mere, hvor omfattende Rudkøbings Vibælte har været i den første Tid, men vandrede man paa den Tid, hvor Kilderne begynder at tale om de enkelte Markjorder, Nord paa ud af Nørreport, saa kom man først til Nørretofte, ¹² som maa have strakt sig ud til Kvarteret omkring Platanvej, og her uden for laa Vibættet, altsaa i Kvarteret omkring og udenfor Kastanievej. ¹³

Nord for Vibættet laa dernæst Byens Overdrev, *Kohaven*, som strakte sig ud til Sognegrænsen mod Simmerbølle.

¹⁰ som 9.

¹¹ Brev fra Stednavneudvalget 9. og 15. Febr. 1949. ¹² Raadstuep. 5/10 1669.

¹³ Var der ikke Grund til at mindes disse gamle Navne ved at benævne henholdsvis Platanvej og Kastanievej som Nørretofte og Vibælte. Navnene Platanvej og Kastanievej er jo ikke alene intetsigende, men de er ogsaa direkte misvisende. Ingen af Navnene er mere end en Snes Aar gamle, og ingen af Stederne findes der mere et eneste Platan- eller Kastanietræ.

Der er mange Vidnesbyrd om, at Vibæltet, eller rettere sagt en Del af det, tidligere har været skovklædt.

I 1654 blev der saaledes fra »Vibælteskoven« bortsolgt 243 Læs Ved, som kostede een Mark pr. Læs, og samme Aar fik Raadmand *Jørgen Rasmussen* anvist et Træ paa 35 Læs, Raadmand *Steen Steensen* et Træ paa 50 Læs, *Matias Wite* et Træ paa 30 Læs, *Tomas Sinchler* et Træ paa 8 Læs og endelig *Jens Poffuel-*
sen 2 Læs Ved — altsammen i Stedet for Penge, som Byen skyldte dem. ¹⁴

Skoven har været Storskov med brede Bøge og Ege, som kunde give Olden til Føde for Svin, saaledes som det var almindeligt i de gamle Skove, og vi kan læse, at i 1650 blev Skoven synet af tre af Byens Borgere, som skulde fastslaa, »hvor god Olden udi Skoven kan være«. Borgerne kom til det Resultat, at der i den kunde »fedes tyve og fire Svin«, som pr. Stk. skulde give 4 Skilling i Oldengæld. Man spurgte derefter paa et Raadstuemøde, om der var nogen, som vilde give mere, men da dette ikke var Tilfældet, blev Oldenretten givet til Byens Borgmester *Hans Lauritzen*. ¹⁵

Sandsynligvis har dog ikke hele Vibæltet gennem Tiderne været skovklædt. *Matthias Witte* solgte saaledes i 1652 et Stykke Jord paa Vibæltet, ¹⁶ og da Byen i 1654 skulde betale 100 Rdl. i Contributionsskat, vedtog man at betale denne Skat dels med rede Penge og dels ved at sælge ikke alene noget Træ fra Vibæltets Skov, men ogsaa noget af Vibæltets Jord. ¹⁷ —

Vi kan med nogenlunde Sikkerhed vide, hvornaar Vibælt-Skoven forsvandt. Overleveringen fortæller, at Skoven skal være afbrændt af Svenskerne i 1659, ¹⁸ og selv om man vel ikke skal tage dette altfor bogstaveligt, da man næppe kan afbrænde en frisk Storskov, saa skal det i hvert Tilfælde nok passe, at Skoven forsvandt i dette Aar.

Da Svenskerne havde besat Rudkøbing i 1659, opbyggede de en Befæstning omkring Byen, og hertil skulde de selvfølgelig bruge Tømmer, baade til Afstivning af Volde og Grave, til Porte og Broer — og hvad der ikke medgik hertil, kunde de altid bruge til Varme og Madlavning.

¹⁴ Kæmnerregnskab 1654. ¹⁵ Raadstuep. ¹⁷/₉ 1650. ¹⁶ Raadstuep. ¹⁷/₈ 1652.

¹⁷ Raadstuep. ⁵/₉ 1654. ¹⁸ P. Rasmussen, S. 118.

Ogsaa militære Hensyn kan have gjort sig gældende. Det er vel i høj Grad tænkeligt, at Svenskerne har ladet Træerne omhugge for ikke lige udenfor Byens Porte at have liggende en Skov, som kunde yde Ly for en Angriber.

Det kan i hvert Tilfælde ikke være tilfældigt, at efter 1659 omtales Skoven ikke mere. Forklaringen kan kun være, at da der ikke fandtes flere Træer i den, var der heller ikke mere noget Træ at føre til Indtægt i Kæmnerregnskabet eller flere Olden at bortforpagte.

Rudkøbing havde mistet sin eneste Skov.

Da Skoven var borte, blev Vibættet udlagt som Fælle, og her var desuden Byens *Eksercerplads* lige til 1772, da Vibættet blev lagt sammen med Kohaven og opdyrket.¹⁹

Kohaven, eller som man altid skrev i gamle Dage: *Koehaugen*, strakte sig, som allerede omtalt, fra Vibættet ud til Byens Grænse i Nord mod Simmerbølle.

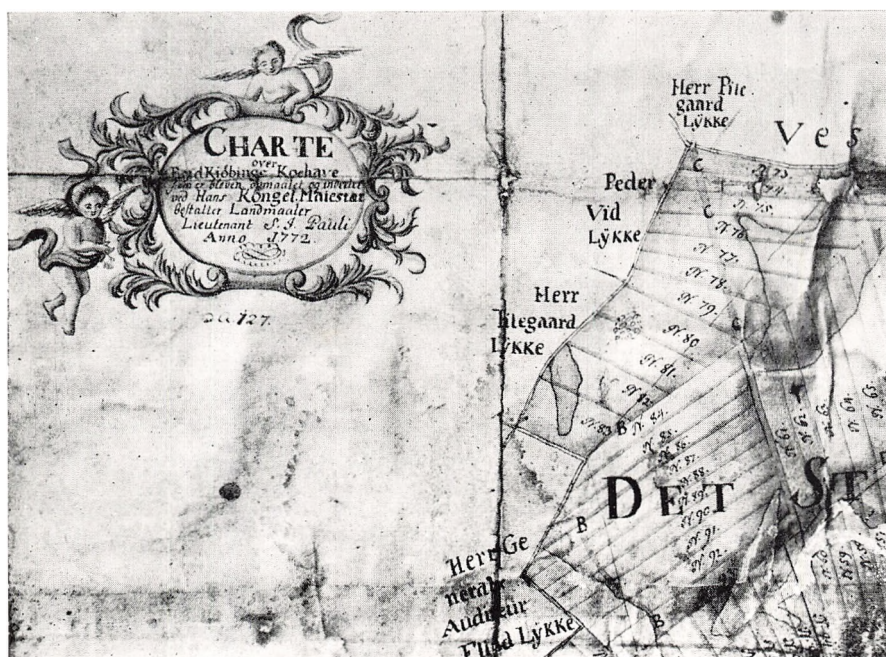
Kohaven laa paa begge Sider af Nordre Landevej, og den var delt i Store og Lille Koehauge, som laa henholdsvis Vest og Øst for Landevejen.

Kohaven var Byens Overdrev og bestod altsaa oprindelig af stenet, udyrket Jord, som henlaa som fælles Græsgang, hvor hver af Byens Borgere havde Ret til at indslaa deres Kreaturer. Den ejedes selvfølgelig af Byen, og det var derfor ogsaa fuldstændig i sin Orden, at Byen i 1668 pantsatte den, sammen med Raadhuset, til Fattigkassen for 150 Rdl., som Byen i 1656 havde laant af »De Fattiges Penge«.

Men da Byen aldrig betalte Renter til Fattigkassen af de 150 Rdl., blev det ved Højesteretsdom af 30. Juni 1675 fastslaaet, at Renterne, som nu beløb sig til ialt 142 Rdl., skulde betales, og da Byen aabenbart har haft Vanskelighed ved at udrede denne Sum, blev de 142 Rdl. forhøjet til 150 Rdl., som blev lagt sammen med det oprindelige Laan paa 150 Rdl. til 300 Rdl., for hvilken Sum Kohaven ved en ny Obligation igen blev sat i Pant. Dog forbeholdt Borgerne sig den samme »Frihed og Rettighed, som de altid nyet og brugt haver«.²⁰

¹⁹ Jørgensen, S. 20 og 23. ²⁰ Raadstuep. $\frac{1}{9}$ og $\frac{16}{9}$ 1675.

I Tidens Løb skete der imidlertid en Forskydning i Græsningsretten, saaledes at denne, i hvert Tilfælde delvis, blev knyttet til en Del af Byens større Gaarde, og til Slut skete der det forbløffende, at Ejerne af disse Gaarde i 1772 lod Kohaven og den største Del af Vibættet opmaale, hvorefter de delte det hele imellem sig og opdyrkede det til Agerland.

Del af Kohaven efter Opmaalingen i 1772.

Tegnet af S. J. Pauli.

(Se Kortet Side 121)

Man kan jo ikke undres over, at særlig den uformuende Del af Borgerskabet var meget utilfreds med saaledes at miste deres gamle, frie Græsningsret i Vibælte og Kohave, og i 1790 klagede de til Byfoged *Steffen Jørgensen* og bad denne tage sig af Sagen, idet de paastod, at de kunde bevise, at Delingen var ulovlig.

Byfogeden stod ogsaa ganske uforstaaende over for, at en Mark, som altid fordem havde tilhørt Byen, og som Byen oven i Købet havde pantsat, nu var blevet delt mellem forskellige private, som havde opdyrket den og betragtede sig som dens Ejere,

uden at de havde betalt noget Vederlag derfor. Han undersøgte derfor, hvilke Muligheder der var for at faa Marken tilbage til Byen eller i hvert Tilfælde at faa de selvbestaltede Ejere til at betale Byen de 300 Rdl., som den var pantsat for.

Ejerne nægtede imidlertid at betale noget som helst. Derefter var der kun et Sagsanklæg tilbage, og selv om Byfogeden var tilbøjelig til at tro, at Sagen kunde vindes, særlig da Klagerne var tilbøjelig til at nøjes med at faa Vibæltet med Græsningsretten i dette tilbage, saa var Sagen alligevel tvivlsom, fordi Ejerne kunde paaberaabe sig, at de havde vundet Hævd paa Marken.

Byfogeden vilde derfor ikke lade Byen føre Sagen, og da Klagerne ikke havde Raad dertil, blev der intet ud af det hele.

Kohaven blev slettet i Obligationen som Pant for de 300 Rdl., og Ejerne forblev i uantastet Ret til Jorden. ²¹

Under Kohaven hørte Byens *Tørvemose*, som laa, hvor der nu er den lille Sø paa venstre Side af Nordre Landevej paa Grænsen til Simmerbølle. Den er forlængst tømt for Tørv.

Ved Vejen, som fra Nordre Landevej fører ned til Mosen, og altsaa hørende under Kohaven, laa der tidligere en Bakke, *Hyre-Banke*, som den kaldes paa Opmaalingskortet fra 1772. Det maa være den samme, som *Steffen Jørgensen* i 1796 benævner *Egebjerget (Eegebjergel)*, ²² og som altsaa maa have været bevokset med Egetræer.

Et Led, *Egebjergsledet*, som gik tværs over Landevejen, angav, at her begyndte Byens Markjorder.

Nu er baade Egene og Bakken forsvundet. Da Langelandsbanen blev anlagt i Aarene før 1911 blev Bakken, som nu hed *Hyrdebakken*, afgravet og kørt ud i Stranden til Opfyldningen ud for Havnegade, der hvor Stationsbygningen nu ligger.

Markjordernes Inddeling.

Alle Oplysninger om, hvorledes Markjorderne oprindeligt var inddelt, er nu gaaet tabt, og det første Aar, fra hvilket vi faar en Oversigt over Inddelingen, er 1685. Den nu genfundne Bylov giver os Meddelelse herom.

²¹ Jørgensen, S. 23—43. ²² Jørgensen, S. 105.

I 1685 bestod Markjorderne af 4 Marker, nemlig Rue, Nørretoft, Østertoft og Galliemarken ²³ med Nymark, og hertil sluttede sig Byens Græsgange, Vibæltet og Kohaven.

Nymarken, hvis Navn utvivlsomt maa antyde, at den først sent er kommet ind under Fællesskabets Dyrkning, omtales i 1650 paa et Raadstuemøde. ²⁴ Paa samme Maade omtales i anden Sammenhæng ogsaa en Mark, som benævnes Ny Møllemark, og begge Navne betegner utvivlsomt den samme Mark.

Nymarken, eller Ny Møllemark, laa mellem Spodsbjergvej (Kongevejen) og Kohaven, og den strakte sig fra Østerport til *Vaadshauges* Led, hvor Bymarkerne endte. Navnet Vaadshauge nævnes i 1796, ^{24a} og Leddet har aabenbart gaet tværs over Kongevejen.

Ogsaa Navnet Møllemark er et gammelt Navn, som omtales i 1641, ²⁵ men baade Møllemark og Nymark (Ny Møllemark) synes at have været Underafdelinger under Galgemarken.

Ruemarken og Galgemarken adskiltes af Søndre Landevej, og hvor Byens Jorder hørte op, laa *Præstbjergs* Led tværs over Landevejen. Præstbjerget maa være den høje Banke, som ligger ved Bygrænsen Øst for Søndre Landevej.

I 1796 var Markjorderne inddelt i Ruemark, Møllemark og Kohaven, som tilsammen indeholdt 480 Tdr. 5 Skp. Land, og af disse blev Ruemarken og Møllemarken tilsaaet hvert Aar, men af Kohaven blev kun tilsaaet Halvdelen, medens den anden Halvdel laa i Græs. ²⁶

I Tidsrummet fra 1685 til 1796 er altsaa Nymarken, Nørretoft, Østertoft og Galgemarken blevet til Møllemarken, og som nyopdyrket Mark er tilkommet den tidligere Græsgang Kohaven med Vibæltet.

Saaledes var altsaa den store Hovedinddeling, men Markerne var igen inddelt i Vange, som igen var delt i mindst lige saa mange Agre, som der var Gaarde i Byen.

Hver Gaard fik saaledes sine Jorder spredt ud paa mange forskellige Steder over Bymarkerne, og selv om man derved opnaaede, at hver Gaard kunde faa lige Del i den gode og daarlige Jord, saa gav det alligevel en uhyre besværlig Driftsform. Vi be-

²³ Galliemarken er den samme som Galgemarken, den nuværende Gallemark.

²⁴ Raadstuep. 17/a 1650. ^{24a} Jørgensen, S. 106.

²⁵ Bytingsbog 9/11 1641. ²⁶ Jørgensen, S. 20—21.

finder os jo i Fællesskabets Tid, og den enkelte Jordejer — Jorddrot, som han kaldtes — kunde ikke bestemme, naar han vilde saa eller høste. Det bestemtes hvert Aar af samtlige Jorddrotter paa et Raadstuemøde.

De enkelte Agre var lange, men ganske smalle, og de var kun adskilt fra Naboens Ager ved en Agerren.^{26a} Om de store Marker var der derimod Vidiegårder, saa løsgaaende Kreaturer o. lign. ikke kunde komme ind i dem, naar de var tilsaet. Gærderne sattes fra ny hvert Aar af samtlige Jorddrotter, og det var en meget alvorlig Sag at beskadige dem. I 1650 vedtog man saaledes, at hvis man kunde finde dem, som borttog Byens Gærder, saa skulde man »føre dem til By og lade dem indsætte i Gabestøkken«, ²⁷ en Bestemmelse, der gaar igen i Byloven af 1685.

Naar Markerne var tilsaet, »lystes de i Fred«, og derefter var al Færdsel over dem strengt forbudt. Selvfølgelig kunde det trods al Omhu ske, at der kom Hul paa Gærderne, saa Kreaturerne kunde slippe derind, men man satte strenge Straffe for at forebygge det. Kom der saaledes Svin ind i Markerne, skulde de første og anden Gang udtages af Markvogteren, men hvis de kom derind tredje Gang, var de hjemfalden til »uden al Undskyldning at skydes«, ²⁸ og Byloven af 1685 bestemte, at hvis der kom Gæs derind, saa maatte enhver, som saa dem, »skyde eller slaa (dem) ihjel og lade (dem) ligge paa Stedet.«

Naar Kornet var kørt ind og Agrene revet, blev Markerne givet fri til Fattigfolk at sanke Aks paa. Byloven af 1685 giver os i sit 10. Kapitel god Besked herom, og i et Glimt ser vi for os hele den uhyre, sociale Udvikling, der er sket i de sidste Par Hundrede Aar. Det var altsaa kun de enkelte, løse Aks, som laa paa Marken, som de fattige maatte sanke op. Hvis de fordristede sig til at skære eller klippe Aks af Negene eller af Straaene, som laa paa Skaar, saa var den mindste Straf ikke alene, at de skulde sættes i Halsjernet, men hver enkelt af Jorddrotterne havde desuden Pligt til, hvis han kunde gribe en Synder paa fersk Gerning, at straffe vedkommende med »Hug af Kjep eller Ris«. Dog maatte Jorddrotten paase, at Afstraffelsen skete »foruden Bræk paa Lemmerne«. ²⁹

^{26a}. Se Kortene Side 97 og 121.

²⁷ Raadstuep. 7/10 1651. ²⁸ Raadstuep. 2/10 1680.

²⁹ Bylovens 10 Capitul, 5 Articul.

Hvor har de Fattige dengang været fattige. Alt maatte tages med for at skaffe sig det daglige Brød, og hvor nødvendig Aksamlingen har været som en Del af Fattigfolks nødtørftige Underhold, kan maaske bedst ses af, at der i 1705 var stor Klage paa Raadstuen fra de »rette Nødlidende« over, at »mangfoldige friske og føre Folk, saa vel som en Del Børn, hvis Forældre ej har det nødig, udløber og bortrøver den Fattiges Del«. Derfor blev det ogsaa vedtaget, at de, som ønskede Ret til Akssankning, skulde have Tilladelse dertil fra Fattigforstanderen, og hvis nogen, som ikke havde denne Tilladelse, gav sig til at sanke Aks, skulde vedkommende sættes »under Raadhuset« i 24 Timer og desuden bøde 4 Mark. ³⁰

Rudkøbing Stads Guld-Jordes Jorddrotters renoverede Vedtegt og Mark-Rett.

Under Fællesskabet fandtes der fra gammel Tid mangfoldige Bestemmelser om, hvilke Betingelser man maatte underkaste sig for at kunne deltage i Jorddyrkningen, og disse Bestemmelser var samlet i Byloven. Men selvfølgelig maatte Bestemmelserne fornyes Tid efter anden, og en saadan Fornyelse skete i 1685 ved Borgmester *Mogens Hansen*, som derefter gav den nye Bylov den pompøse Titel: Rudkiøbing Stads Guld-Jordes Jorddrotters renoverede Vedtegt og Mark-Rett.

Denne Bylov af 1685 nævnes i 1796 af Byfoged *Steffen Jørgensen*, ³¹ og paa hans Tid har dens Bestemmelser vel endnu i det store og hele været gældende, men i Aarene derefter ophævedes Fællesskabet, og Byloven forsvandt tilsyneladende sporløst, lige til den i Aar kom til Syne paa Landsarkivet i Odense i en Afskrift fra 1790. ³²

Denne Afskrift gengives i sin Helhed paa de følgende Sider.

³⁰ Raadstuep. ²⁴/₂ 1705. ³¹ Jørgensen, S. 22.

³² Byloven af 1685 eksisterer saaledes kun i Afskriften af 1790. Den er afskrevet af Byskriver Copmann, og attesteret af Skrædermester Ole Knudsen, hvis Segl er paatrykt til Vitterlighed. Stavemaade og Ordvalg viser da ogsaa tydeligt hen til 1600-Tallets Slutning, selv om der er mange Ord, som Copmann gengiver med sin Tids Stavemaade. Som Eksempel er Overskriftens sidste Ord »Mark-Rett« utvivlsomt i Originalen stavet »Marche-Ret«, saaledes som det er gengivet af Byfoged Steffen Jørgensen, da han i 1796 anførte Bylovens Titel (Se ³¹), men iøvrigt uden at komme ind paa dens Indhold. Da Byloven ikke tidligere har været trykt, og dens Skrift i Tidens Løb er blevet saa stærkt afbleget, at man kan forvente, at den inden for en overskuelig Tid vil blive til Dels ulæselig, gengives den her ordret og uden Forandringer i Stavemaade.

Udskrift

af

Rudkiøbings Bye-Lov, affattet udi Aaret 1685
til Efterlevelse for Jordejerne sammesteds, nemlig

Rudkiøbings Stads Guld Jordes, Jorddrotters

renoverede

Vedtegt og Mark-Rett

angaaende

*Alle fire Marker, som ere : Rue, Nørreløft, Øster Toft
samt Galliemarken med Nyemark, udi Eet Begreben,
som hertil Staden er beliggende.*

REGISTER

over

Denne Bye Lovs Capituler og hver Capitels Articuler.

1. Capitul.

Om Oldermænds U-velgelse og Forretning, holder udi sig 9 articuler.

2.

Om Mark-Vegtere, Byens Fold og Folde-Løn samt aureds ³³ Græs, holder 11 articuler.

3.

Om Af-Pløyning og Tvistighed Imellem Jord-Drotterne Indbyrdes, holder 5 articuler.

4.

Om Høfde ³⁴ Støcker, holder 1 articul.

5.

Om Gaardegang, Gierders Lukkelse, Bøder og Pandtning, holder 7 articuler.

6.

Om Sveltholms, ³⁵ samt Koe-Hauge Gierders Indheining, samt Koe Haugen at drive, holder udi sig = 10 articuler.

7. Capitul.

Om Marken aarligen at lyse i Fred, efter Sæden er fuld-Endet = 2 articuler.

8.

Om Svaghed paafaldt nogen af Jord-Drotterne, holder udi sig = 3 articuler.

9.

Om Vagt udi Marken at optage, holder udi sig 2 articuler.

³³ Ævreds Græs er det Græs, som fandtes paa Markerne, naar Kornet var slaet og Ævred var opgivet, d.v.s. naar Gærderne var revet ned og Markerne givet fri til Græsning.

³⁴ Forager, Skovfremspring.

³⁵ Sveltholm var en, nu ukendt, Lokalitet paa Vibæltet.

10.

Om Ax at sanke, efter Høsten, Item Straf om nogen stæller Staver eller Riis af Gierderne, holder 6 articuler.

11.

Om Tyre = Heste ³⁶ og Kiør, item Giæs, som vogtes udi Rugmark og Vange Vannet ³⁷ Bester og Qvæg holder 8 articuler.

12.

Anlangende Fierdings = Pælle at fornye, samt aflysning, om uden Byes-Mænds Sæd, holder udi sig 5 articuler.

13.

Om Vangelced og Stenter vedlige at holde herfor Byen, holder 5 articuler.

14.

Om Bøderne at førre til Reigenskab, holder ickun 1 articul.

Beslutning paa denne Bye-Lov.

*Kong Christian den Femtes Danske Lov
siger udi Fortalen saaledes:*

Dersom et hvert Menneske var retsindigt og vilde nøyes med det ham med Rette tilkom og ikke søge sin Næstes Skade, men gjøre hannem den samme Rett, hand vilde sig selv skulde vederfares, da giordes ingen Lov fornøden; Men derfor sættis Loven, at de Retvise og Fredsommelige maa nyde deres Rett, og de U-Rettvise og U-retfærdige, som ikke ville gjøre Rett efter det, som i Loven skrevet er, kand vorde ved den Straf, som i Loven sat er, formeente at gjøre U-Rett.

Foruden dette formelder samme Lovs Tredie Bogs 13 Capitul 31te articul.

At hvad Bøder og Straf som Almuen legger paa i nogen Bye eller Torp, om Heignet og Gierde og Grøft og Leed, sær Jord ³⁵ og anden Byens Nytte og Tarf, det maa ey Een Naboe eller Toe kuldkaeste, men skulde alle holde Vedtægt. Hvo derimod gjør, og den ey vil holde, da maae man hannem pante for hans U-Lydighed og ey bryde dermed, enten Vold, Herværk eller andet.

*Paa det da, at Alting efter forbemelte Fortale til Texten
Udi Jesu Navn.*

kand gaa skikkeligen og vel til udi vores Korn-Marker herved Staden med Heignen og Freed paa Kornet og Græs og ingen Misbrug i nogen Maader maa øvis eller taalís da haver vi Underskrevne, Gud Allermægtigste til Ære, og os selv, samt Voris Efterkommere Jorddrotter herpaa Stædet til Gavn og Beste, ladet efterskrevne Articuler Renovere efter det sidste Gamle Original, og udi Pennen forfattet og hermed indgaar og Samtykker, u-Ryggeligen uden Naade og forbøn, at skal holdes og efterkommes, og enhver, som derimod handler uden Persohns Anseelse, samt Vild, ³⁹ Venskab eller Fiendskab, at lide den Straf, som hver Post især efter Forseelsens Maade, melder og Indeholder.

³⁶ Tøjrede Heste.

³⁷ Vangevant er et i Byvedtægter alm. Ord om Kreaturer, der er vant til at bryde over Gærder. (Medd. fra Stednavneudvalget ³⁰/s 1949).

³⁸ Chr. V' Danske Lov har Ordet Hiord.

³⁹ Vild maa uden Tvivl opfattes som »Partiskhed«, jfr. Udtrykket »uvildige Mænd«. (Medd. fra Stednavneudvalget ³⁰/s 1949).

1. Det Første = Capitul.
udi denne Bye-Lov, melder:
Om Oldermænds Forretning.

1. Articul.

Først skal Aarligen Philippi Jacobi-Dag, forordnes, sættis og af Meenige Jorddrotter udnævnes Toe Marke-Oldermænd, Een af de Høyeste og Een af de Ringeste Jorddrotter, hvilke Oldermænd, Eenhver Jorddrott, udi Saadan deris Bestilling, skal være hørig og lydlig udi alt, hvis de cragter tilbørligt, efter denne Bye-Lovs Indhold, at Ordinere, Byde, Befale, og tilvare, paa Samtlige Jorddrotters Gavn og Beste.

2. Articul.

Og skal dette Oldermandskab Saaledes gaae Rett Runden omkring fra den Eene Jorddrott til den anden, og ingen derfor at forskaanis, Veigre sig nogen herudi, og ikke vil være, naar Hand Dertil udmeldes, som billigen bør at være, da straffes hand derfor og bøder til Fælleds Jorddrotter *Een halv Tønde Øll*, eller udi Steden *Een Rigsdaler*, som de gamle Oldermænd med fiire af Jorddrotterne, strax uden Ophold skal Pandte for, og samme Jorddrot dog alligevel parere, og sit Oldermandskab, det aar forsvarligen at forrestaae.

3. Articul.

Reyser nogen af fornevnte tvende forordnede Mænd af Byen eller af Landet, og hand forregiver noget ude at forblive, da skal den som saa ud Rejser, sin næste Naboe og Jorddrott ombede/: Som Hand Hannem ey maa Veigre :/ at Hand Hans Bestilling med den anden Oldermænd, efter denne Bye - Lovs indhold, med Fliid og Vindskibelighed skal forvalte. Forsømmes noget og derover Klagis, da straffes begge Oldermændene til samtlige Jorddrotternes Beste, paa Een Fierding Øll, eller Trei Mark udi Penge.

4. Articul.

Og paa det Rigtig med dette Oldermandskab i alle Maader kand tilgaae, da findes her Bagudi denne Bye Lov, Fortegnelse og Opskrift paa alle de Jorddrotter, som haver været Oldermænd Siden Philippi Jacobs Dag Anno 1671, at man destoe bedre kand vide, Hvem herefter udi Byen nogen Auling Driver, som beqvemmeligst Een efter anden, dertil igien bør at forordnes, hvilket saafremt de gamle Oldermænd, ved Philippi Jacobi = Dag aftræder, da af Byeskriveren de nye Oldermænd herpaa at annotere, og saa altid, ligesom Oldermændene aftræder, denne Bye - Lov, fra dennem, til de som dennem Succederer, at levere paa det ingen skal gaaes forbi, men den Eene at være Last og brast med den anden.

5. Articul.

Samme Oldermænd skal flittig tage iagt, og best vide tider at observere, at samtlige Jorddrotter udi Rette tider, ved Markvægteren, eller anden bliver tilvaret, om Gierderne og Heignes Lukkelse udi Marken, naar det skal skee, og forrette som Best og Beleigligst kand cragtes, til Meenige Mands Beste, at være.

6. Articul.

Rug-Marks Gierder skal være Holl og Gabelukte aarligen til Hellemis, som er den 1te November om Vinteren, og om Sommeren til den 2den April eller og in Martio, ligesom Vinteren, er Svag og Stræng til, skulle alle Rugmarks Gierderne være fuldlugt og forfærdiget under Straf, for et hvert Gierde, som ikke fuldkommen med nye Torn er forfærdiget, første Gang, der gaaes om-gaarde = 8 Sk.; Anden Gang Dobbelt, og saa fremdeles, Hvorom Oldermændene tiiden at Observere, efter den Taxt behøvligen Haver at tage udi agt, under Straf af Een fiering Øll, eller *Trei Mark* Danske til samtlige Jorddrotter, om noget heraf skulle forsømmes.

7. Articul.

Biug-Marks Gierderne skal være Holl og Gabelukt Aarligen til Paaske, eller den 2 April i det seeniste, Under straf og Pantning, for hver Gierde /: som ikke saaledes er lukt og forfærdiget naar de tilsiges, at gaae Gaardegang, at der kan holdes Sviin og Faar ude af Marken :/ Næmlig 8 Sk., men foruden nogen Vedtægt, Eenhver Jorddrot, at være forpligtet alle sine Gierder baade omkring Rugmark og Biugmarken samt Koehaugen og Vibelte Gierder, at være fuldgjortet og forsvarligen lukt og forfærdiget, Philippi Jacobi Dag, naar der den samme Dag gaaes fuldgaarde-Gang, under *Trei Marks* Straf af viede ⁴⁰ til samtlige Jorddrotterne for Eet Hvert Gierde, som da findes brøstfældig, og ikke tilfulde er bleven lukt, og det uden Persohns Anseelse, I hvem slige Brøstholdene Gierder tilkommer.

8. Articul.

Og som Saac Kornet undertiiden /: og meest udi dette aar, for de fleste herpaa Steden :/ falder meget knap, Saa de fleste Jorddrotter nødis til at saae Havre, og adskilligt andet Slags Belle ⁴¹ Korn i Steden for Biug, saa er det derfor Høyligen fornøden at Gierderne omkring Biugmarken, som alle-reede i forrige 7 post meldet er, betimmeligen bliver ferdig giort, som Oldermændene skal tage udi agt, og udi Rette Tide, Jorddrotterne derom lade til-vare, under den straf og viede, som den = 6te og 7de articul videre om formelder, forsømmer Oldermændene og dette med Fliid ikke betiids Observere, og ikke strax lader Pandte for de Brøstfældige Gierder, Da skal begge Oldermændene til samtlige Jorddrottere give til Straf, Een Fierding Øll, eller *Trei Mark* Danske.

9. Articul.

Naar som helst noget vigtigt, Enten Een eller anden sinde forrefalde kunde, saa at Oldermændene eragter nøddigt at være at samtlige Jorddrotter bør at komme til Hobe, enten udi Een af Oldermændenis Huuse, eller paa et andet beqvemt Sted, da naar alle og Enhver af Jorddrotterne, den Aften vares, og tilsiges, maa ingen sig Exceperere, men møde udi Egen Persohn, og ingen undskyldning i nogen maader at gielde, medmindre nogen Tilforn ere Reist af Byen, og enda ikke igien var Hjemkommen, eller og findes ved Sygdom behæftet, at Hand ikke kan møde, da en anden fuldmyndig udi sit Sted at frem-sende, eller for hver Gang at bøde = 4 Skl. Danske.

⁴⁰ Vide betød i det gamle Lovsprog Straf, særlig Bødestraf, men dernæst ogsaa de Bestemmelser, for hvis Overtrædelse der var fastsat Straf. (Salmonsens).

⁴¹ Belle er det samme som Bælg, Bellekorn altsaa Bælgsæd.

Det 2 Capitul.

Om Mark = Vogteren, Byens Fold og Folde = Løn
samt Aureds = Græs.

1. Articul.

Een Goed og Rigtig Erlig Markvogter, skal altiit være udi Tieneste, der flittig kand tage Markerne udi agt, at de holdes Reene for Qvæg, Bester, Sviin og Faar, Giæs og andet Creatur, og Aarligen af Byen at nyde den Løn, som Markvogteren hidindtil bekommet haver, foruden hvis Hand kand bekomme For indtegte Kre, som af Korn-Markerne, bliver dreven og indsadt udi Byens fold efter den Taxt, som Herefter formeldis i den 3de articul.

2. Articul.

Samme Byens Fold skal Aarligen af Byens Kiemnere paa Byens Bekostning holdes vedlige, hvad Brøst derpaa kand befindes, paa det at hvis som Foldet bliver, kand derudi vel forvaris, og dersom nogen Tiid, nogen Mangel derpaa kommer, skal Markvogteren strax give Oldermændene sligt tilkiende, og Oldermændene uden Ophold Jorddrotterne det anmelde, paa det anordning til nødvendig Reparation strax kan skee og forretages, findes Markvogteren eller Oldermændene herudi forsømmelse, at de dette middel icke strax befordrer, da straffes den, som skylden hos findes, paa Een Mark Danske.

3. Articul.

Markvogteren skal have til Foldeløn, af hver Fæmon, som Hand udi Korn-Marken optager og udi Byens Fold indsetter, hvilke de skal betale, som ere Ejere til samme Fæmon, nemlig: Af 1 stort Qvæg eller Bæst, første Gang = 1 s., Anden Gang dobbelt, som er 2 S., Tredie Gang 4 S., kommer de oftere og er Vange Vandt, ⁴² da skal sligt Fæmon gandske aflyses og holdis til Siide, Marken og Kornet uden Skade, 4 Faar eller 4 ⁴³ Regnes imod Et stort Nød, som hidindtil skeep.

4. Articul.

Af Fremmede Bønders, og omliiggende Naboers Fæmon, som udi Byens Korn Marker Indkommer og udi Folden inddrives, deraf tager Markvogteren Dobbelt Foldeløn, imod det, som tages af Byens Eget Fæmon.

5. Articul.

Markvogteren skal flittig have iagt, at altiit udi Efter Høsten, oppasse, at ingen herudi Byen, ihvem de og maatte være, maee indslaae, eller inddrive sine Bester, Qvæg eller anden Smaae Creatur udi Byens Fred eller paa Aureds Græs, nogen Tiid førend samtlige Jorddrotterne derom med hverandre blive forsamlet, og vedtager og foreenis, samt benævner en vis Dag, naar det skal skee, at det maee gaa noget skikligen til med voris Byes Aureds Græs, end som hidindtil skeep er, Thi de som ikke haver Rettighed til Eet Straae Græs i Marken haver altiit været de første, hidtil Dags, som deres Fæmon haver indslagen, hvilken u-tidig og selv tiltagen Friehed, intet meere maee gielde, men gandske hermed ophæves, og di Jorddrotter, som skatter og skylder for deres Jord og Ejendom, selv deres Rettighed at beholde. Skulde nogen understaae sig herimod at handle, og dette u-agtet, deres Fæmon, som hidindtil paa Aureds Græs inddrive før den Visse dag er berammet og ankyndiget, da skal

⁴² Se ³⁷ ⁴³ Her mangler et Ord i Teksten.

de bøde derfor I hvem det og være kan, uden ald Naade og Forbøn Trei Mark Danske.

Og samme Fæmon strax af Markvogteren udi Folden at inddrives, og ey at udlades før Bøderne til Oldermændene er betalt, Hvorfor Oldermændene herpaa flittig opsigt skal have med Markvogteren, at Hand ingen forskaaner, eller med nogen seer igiennem Fingre, mens tager udi Fold, alt hvis saaleedes, for tidlig, udi Aured indkommer uden Persons Anseelse, Saafremt hand sin gandske aarsløn icke vil have forbrudt.

6. *Articul.*

Kommer nogen af Jorddrotterne nogen Tiid udi Korn-Markerne og finder der, Een eller anden Bester eller Fæmon udi Kornet eller Eng at gaae til skade, da skal Hand selv, Saavidt mueligt er oversee Skaden, som kand være giort, og bringe Fæmonet til Fold, og hvis Hand ikke alleene kan sig det bemægtige, da Mark-Vogteren det strax at give tilkiende, eller at bøde til samtlige Jorddrotter = 2 Mark Danske. Er Markvogteren icke tilstæde, strax ved Haanden, da Toe eller Trey de næste Jorddrotter at tilsiige, som haver hver et Bud i Marken at udskikke, der saavidt mueligt er, Skaden kan forhindre og forrekomme og Fæmonet i Folden at inddrive.

7. *Articul.*

Dersom nogen tiid befindes, at noget Qvæg og Fæmon af Markvogteren udi Byens Korn og Marker at være tagen, og lovligen udi Folden indsatt, og den som det Eyer, af Gienstridighed og foragt ikke vil udløse det for den Foldeløn, som den 3 articul udi det 2 Capitul, omformelder, naar Markvogteren dennem sligt haver advaret, da skal det blive staaende, indtil de sligt efter Taxten udløser. Fanger det udi midlertiid derover nogen Skade, da vide sig det for Hiemgiæld, den som samme Fæmon Ejer.

8. *Articul.*

Dersom nogen, Enten inden eller udenbysmænd, naar deris Bester eller Qvæg louligen er Dreven i Folden, sig derfor yde beteer imod Markvogteren og hannem udførmer, ^{43a.} overfalder med Skielden og Banden, og med Hug og Slag truer, eller tracterer, eller og hannem det inddrivende Qvæg med magt fratager, enten paa Gaden, paa Marken, eller udi nogen Stræde, før Hand kan faae det ind udi Folden, da den eller de, som saadant at bedrive og Øve, sig tør understaae, skal derfor at bøde til samtlige Jorddrotterne for slig sin Formastelse, *Trei Mark* Danske, til de Fattige 3 *Mk.* Dansk., og til Markvogteren 3 *Mk.* Dansk, og dersom Hand samme Bøder og straf icke strax erlægger, da skal Oldermændene, med tvende jorddrotter uden Ophold gaae i den Skyldiges Boe og derfor loulig pante, uden videre Process og Rettegang udtaget.

9. *Articul.*

Dersom nogen Tid kand befindes, eller nogen i hvem det være maae, overbeviises kand, at løfte noget af Byens Fold, enten Qvæg, Bester, Faar, Sviin, Gæs eller andet, som af Markvogteren er tagen udi Korn-Markerne og udi Folden indsatt, da skal den eller de, som slig Gierning begaae, uden Persohns Anseelse første Gang til samtlige Jorddrotterne give til Straf Een Fiering Øll eller *Trei Mark*: Skulde det imod ald forhaabning, af samme Person, skee anden Gang, da gives Dobbelt, som er Een Rigsdaler og fremdeeles Dobbelt op, i hvor ofte det skeer.

^{43a.} udførme = forurette, handle ilde med.

10. Articul.

Dersom nogen i hvo Hand monne være, skulle understaae sig voldeligen og med magt, at slaae laager eller anden lukkelser for Folde Dørrerne i Stykker eller Sønderslaae Hængsler, Kramper eller Dørrerne i Sig selv i Støcker Hugger og udtager deres Qvæg og Bæster, som udi Folden er indsat, eller løfter noget Fæmon over, af Folden, efter den = 9 articuls Formeldding, da den som saadan u-lovlig Gierning begaaer og sit Qvæg og dermed udtager, eller om det lovlig kand beviises, at andre af Had, til dend som Fæmonet tilhørte, Slig u-Gudelig Gierning gjort haver, skal derfor i Straffes, og Bøde, til samtlige Jorddrotter *Toe Rigsdaler*; Vil den som slig Bøde og Straf overgaae, icke strax betale og Pengene Erlægger, da skal Oldermændene med Fiire af de beste Jorddrotter gaae udi den Skyldiges Boe, saa ofte sligt skeer, og derforre loulig Pant udtage, og derforre hverken at have forbrudt, Huusfreed, Vold eller Here-Verch efterdi dette Vesen Meenige Mands Gavn og beste, som pløyer og Saar, er Angaaende.

11. Articul.

Forsømmer Oldermændene noget af alt dette forberørte, eller det Tier og fordølger, at straffe icke strax hos de skyldige bliver Excequeret og loulig Pandt udtager, da skal de selv straffen udlegge, paa det Mark-Vogteren, imod de Halstarrige, som Hannem, imod ald forhaabning, som førbemeldt er, i Een eller anden maade skulde overfalde tilbørligen kan blive forsvaret og Mantineret, ellers kand aldrig nogen Markvogter begaae sig, dersom ikke Freed over Hannem Erholdis, thi Guds Velsignelse, som aarligen udi Korn-Markerne os af Naade gives, bør man jo med største Taknæmmelighed; at holde udi Freed, og beskierme indtil man faaer det udi Huusene, udi Høst-Tiid indsamlet.

3die Capitul.

Om Afpløyning og Tvistighed, Imellem Jorddrotterne Indbyrdes.

1. Articul.

Dersom saa skeede, at nogen Jorddrot blev af anden bortpløyet Eller af Eriet, ^{43b.} af sin Jord, eller slagen bort af sin Eng, eller noget af Kornet afmeyet, da skal Oldermændene fordres derpaa og legge maalet til, og hvis Rett derved gjøre, og afsige, at Parterne kunde skee lige, og fornøyerse —

2. Articul.

Og Hvis det skulde falde saa besværligt, at Parterne dennem ikke vilde lade benøye, eller og omformente Tvende Oldermænd, ikke selv dennem kunde adskille, mens foraarsagis Tvivlægtighed, saa de ikke kunde til Eeds vorde, da skulde Oldermændene strax udmelde, og tilsiiige bede, *Toe* eller *Fire*, af de beste Forstandigste Jorddrotter, som først kand bekommes og ved Haanden er, som tilligemed Oldermændene og Anklagerne paa Aasteden som omvistes, skal møde, og Hvis de da siger Parterne imellem, skal være sluttet.

^{43b.} Af Eriet betyder afpløjet. Gammel dansk ærje betyder pløje. (Medd. fra Stednavneudvalget ^{29/8} 1949).

3. *Articul.*

Hvis det med Ovenbenefnte 2: eller 4 Mænd enda icke kand tvistes ⁴⁴ til Endelighed, da Samtlige Jorddrotterne paa anmeldning, Een Endelig Slutning, og Conclusion derudi at gjøre, hvormed det da foruden Videre process og Rettergang skal forblive, gjør nogen af Parterne herimod og ikke med slig afsagde beskeed, vil være benøyed, da skal Delinquenterne ikke forglemmes med tilbørlig straf at ansees, saasom Modevillig og af fri Forsæt Syndede, og uden Persons Anseelse Bøde til den Skadelidende = 2 Mk., og til samtlige Jorddrotter 3 Mk. Danske.

4.

Høster eller slaar nogen Vied, da dersom Parterne ikke selv derom kunde forliges, og Eenes Vorde, da skulde Oldermændene søgis og megle dem Imellem, at de fornøyelig kunde adskilles, og hvad de derved gjøre og afsiger, dermed skulle Parterne lade sig nøye, foruden videre process at bruge.

4. *Capitul.*

Om Høvet ⁴⁵ Støkker.

1. *Articul.*

Naar nogen høfde ⁴⁶ høfde ⁴⁷ Støcker Jord i Marken og vil saae Dennem til Vinterr med Rug, da bliver Rugmark, da skal saa mange, som med deres Jord derpaa løber, Aarligen for sig Michels Dag, af dennem, som Høfden eyer, tilsiges og advares, at de I tiide, kand lade Pløye og Saae samme deris Jord, om I sin Tiid Oldermændene med u-villige-Mænd, derpaa skulle blive fordret, hvis Skade, som de paa Rug-Sæden kand være giort, skal Ejermændene tilbørligen betales, som af Oldermændene med de u-villige Mænd, bliver kiendt og afsagt, og derfor uden Bøde til samtlige Jorddrotter *Trei Mark Danske.*

5.te *Capitul.*

Om Gaarde-gang, Gierders Lukkelse, Bøder og Pantning Anguænde.

1. *Articul.*

Naarsomhelst, at der gaaes omgaarde, eller og Forsamling skal skee af samtlige Jorddrotterne, efter den 9 articul udi det første Capitul, Enten udi Een af Oldermændenes Huuse, eller paa et andet beqvemt Sted, da hver Gang slig Forsamling skeer, skal først holdes Mandtall, før de nogensteds udgaar, og Gierderne beseer, og naar Gierdegang er til Endebragt, da iligemaade Mandtall at holde, og de udeblivende Strax at Pandte, hver for = 4 Sk. til at for dricke; Mens fornemmelig Philippi Jacobi-Dag, naar der gaaes fuld Gaardegang, da skal Jorddrotterne, selv udi egen Person, møde, foruden deres fremsendte Bud, under Straf Een Fierding Øll, Eller isteden *Trei Mark*

⁴⁴ Kan ogsaa læses som træffes.

⁴⁵ Høvet betyder rimeligvis Forpløjning. (Medd. fra Stednavneudvalget).

⁴⁶ Rimeligvis Fejlskrift for haver.

⁴⁷ Forager, Skovfremspring. (Dahlerup).

Danske, og paa det Meenige Mand og Tieneste Budene, desbedre kan vide, Hvorom denne Bye-lov formelder, bør den i det mindste tvende Gange om Aaret offentlig for dem alle oplæses.

2. *Articul.*

Ved saadan Gaarde-Gang, I Hvor ofte det skeer, skal strax, før de samtlig udgaar, af Oldermændene udmeldes 2de af Jorddrotterne, og 2de af de Eldste Arbeids Karle Heri Byen, som best kunde Have Forstand til at viede, de u-lovlige Gierder, og Hvis de da afsiger og sætter i Straf og Bøder, skal strax paa Steden, udi Marken opteignes af Oldermændene, og naar da Samtlige af Marken igien Hiemkommer, derefter Hos de skyldige at Pandte.

3. *Articul.*

Veigrer sig nogen, og vil ey Oldermændene Eskning eller befaling Efterkomme, enten pante eller andet fortsætte, som forhen meldt er, og Vores Marchers Nødtørft vedkommer, som skeer eenhver Jorddrot til Gavn, og de dermed strax at straffes første gang paa 8 Sk. anden Gang Dobbelt, Tredie Gang efter samtlige Jorddrotternes siigelse, og dog alligevel parere.

4. *Articul.*

Dersom nogen af Jorddrotterne eller deres Bud som kunde blive brøstholden og komme udi Straf og Viede, for Eet eller andet, og Bøderne ikke strax efter Oldermændenes anordning goed Villigen at vil erlægge, da skal Oldermændene Have dermed Magt og Friehed, og strax tage sig til = 2de eller 4re af Jorddrotterne, og indgaae, udi den skyldiges Boe, og derfor fyldest, at de bedste vahre udi Byen findes kand, at udtage, og dermed hverken at have forbrudt Huusfred, Vold, Ran eller Herr-Værk, er det tieniste Bud, da skal der giøres forbud paa hans løn, indtil Bøderne bliver betalt.

5. *Articul.*

Dersom Oldermændene, eller deres Medfølgere bliver af de Pantende, eller nogen af sine Hos sig havende, i Huus eller udenforre, overfalden, enten med overskielden, Banden, Truen, undsiigelse eller Slagsmaal, da skal den Eyere, som sligt enten selv gjør, eller og Foraarsager, Bøde derfor til samtlig Jorddrotterne 4 Rixdaler og derforuden til Kongen og Byen 20 Rixdaler. Fanger Hand derover formedelst slig overlast, nogen skade, da haver sig det for Hiemgiæld.

6. *Articul.*

Skulle nogen understaae sig med fri forsæt, at lukke Dørrene eller Huuset, de Pantende at hindre, da maa de Pantende med magt selv aabne Dørrene, og dermed ey have forbrudt, hverken Vold eller Herr-Værch.

7. *Articul.*

Om nogen udi Mandens Absentz og fraværelse, enten Huustrue, Børn eller nogen anden, dennem som meldt er, for slig Pantning over Raabe, Bander, Sværger, Skiælder og Skanderer, saasom det ved Erlige Folk at giøre, sig ikke Sømmen eller saadant, bør at bemødis, Anseende at saadant, ikke foretages til anden Ende, uden alt til samtlige Jorddrotternes Gavn og beste, da skulle de Pandtende, derfor uden enda magt have, for slig over Raaben, at tage Pant for = 3 Mk. Danske. — Dog skal samme Pant in sequestio til Manden selv Hiemkommer vil Hand da løsse pantet med forfalden Bøde, da skal Hannem det tillades, og ey heller pandtet giøre, enten Vold, Ran eller Herr-Værk. —

6. Capitul.

*Om Svelt Holms⁴⁸ = Samt Koehaugens
Gierders Indheigning; Samt Koehaugen
at drive etc.*

1. Articul.

Saasom udi det første Capituls = 6 og = 7de = Articul Vidtløftig melder, til hvad tiid, Rugmarks og Biugmarks Gierderne skal være lukt og forfærdiget, Saa er icke mindre besluttet, at Sveltholms Gierder paa Vibælt, Saa fremt Rugmarks Gierderne lukkes, Iligemaade bliver færdiggjort, Saa, at Koe-Haugen, aarligen herefter kand være indheignet, til vor Frue Dag i Faste, udi det aller seeniste, hvorfore Oldermændene med fliid skal drive derpaa, at alle de Nørretoft og Nyemarks Gierder, som falder paa Koe Haugen samme tiid skal være færdige, under den Straf og Viede, som forment = 6te = 7 articul udi det første Capitul omformelder.

2. Articul.

Udi Koehaugen maac intet om Aaret indslaas førend Meenige Jorddrotter dertil en vis og beqvem Dag berammer og udnævner, og naar da udi Koe Haugen Qvæget bliver indslaget, som ungefær kand ske den = 1te Junii eller saa omtrent, ligesom Græsset kan være groet til skal Eenhver, som noget vil have derind, for hver Koe strax erlægge til Byens Kiemnere, som da ved KoeHaugen skal være tilstæde 3 Sk. eller og forblive der ude, indtil Pengene er erlagt, hvilke Penge Kiemneren skal oppebære og giøre Reignskab for, og dennem employere, til KoeHyrden, og til Een Tønde Øll: Schrøbeløv Eyerlaug, aarligen for Deris Gierders Vedligeholdelse, som løber paa Byens KoeHauge, mens af hver Koe, gives hver tredie a 5 Sk. Dansk, eftersom Semmerbølle Eyerlaug, da bekommer ogsaa Een Tønde Øll, for deris Gierders Vedligeholdelse, saa da udi hver tredie aar udgiver Toe Tønder Øll.

3. Articul.

Saa tidlig KoeHaugen er Fuldkommen Indheignet skal Oldermændene, hos Byens Kiemnere befordre at de strax lade Koehyrdens Huus eller Hytte forfærdige, og end Fold inden for leedet paa Viebelt opsette, som sædvanligt været haver, med Døre, samt laas og lucke om noget U-lovligt udi KoeHaugen indkommer det de udi Folden vel kand forvaris.

4. Articul.

Naar Qvæget udi Koehaugen er indslagen, da saafremt der kommer noget deraf, enten igiennem leedet eller Gierder udi de neste Bymænds Korn, og giør skade, da Hyrden for sin Forsømmelse og tilsyen, dertil at svare, og skaffet Qvæget ud igien om det ellers er Indtagen.

5. Articul.

Dersom nogen fordriste Sig til, noget Qvæg eller Bæster u-angiven i Byens KoeHauge at indslaac, uden Pengenes Erlæggelse, som meldt er, da bøde derfor til samtlige Jorddrotterne 3 Mk. Danske.

6. Articul.

Kommer ellers nogen Bæster, Kiør eller anden Creatur udi Byens Koehauge, u-lovligen, som der sammesteds ingen Rettighed haver, at bliver, da

⁴⁸ Sveltholm, en nu ukendt Lokalitet i Vibælte.

naar Koehaugen Drives, som bør at skee, hver aattende Dags Dag, udaf Byens Kiemnere Toe Borgere, Byefogeden, Mark-Vogtere og Koehyrden, og hvis da derudi findes, U-lovlig at være indkommen, uden forskiel, for 1 Bæst første Gang at give = 2 Rigsdaler, og for 1 Koe Eeen Rigsdaler, og saaledes for Smaae Creature pr. advenand, og saalænge udi Folden at forvaris indtil Pengene er betalt, Kommer det oftere udi Koehaugen, end første Gang, da at lide tiltale, som for U-Hiimmelt, efter Loven, som Byens Kiemnere skal forfølge og drive til Endskaab.

7. *Articul.*

Udi Koehaugen maa Intet andet indslaaes om aaret end Kiør og Qvier, samt Bæster Nemlig Vallaker og Hopper, Dog at hver Hæst eller Hoppe Reignes imod Toe Kiør, mens Fuld Voxen Stude eller Øxen, samt Faar, Sviin og Giæs, maae aldeles ikke tillades at komme derind, med mindre der skal giøres Pris derover.

8. *Articul.*

Dersom nogen især, tager deres Kiør af Koehaugen, for St. Laurs Dag, om Aaret, da tillades dennem i steden Bester eller Ung-Qvæg, derfor pro Qvota at maae Indslaae, men gandske ingen Sviin eller Giæs, under Straf til Jorddrotterne 3 Mk. Danske.

9. *Articul.*

Hvilke Jorddrotter, som haver Frihed og Græs udi Byens Koehauge, og dertil ikke selv haver eller vil yndslaae nogen Kiør, da tillades det ikke, samme Græs til nogen Fremmet, eller udenbyesmand at maae bortleye, saalænge Borgerne og indvaanerne det kand leye og er begierendis, under Græssets Fortabelse til Byen, og Straf til samtlige Jorddrotter 2 Mk. Danske.

10. *Articul.*

Dersom noget Græs paa slig Manneren Byen Hiemfalder, eller om det undertiiden kand Hende sig, at Græsset udi Koehaugen er vel groet, Saa der kunde indleyes paa Byens Veigne, nogle Nøds Græs, da skal Byens Kiemnere, Sligt tage udi agt, og Byens Gavn og Beste Observere og Ramme, og hver Koe og Giæs, icke Ringere bortleye end som 2 Mk. Danske, hvilke Penge da strax skal betales, naar Kiørerne indslaaes, eller og blive derude, men mindre Kiemnerne selv dertil vil svare og Pengene naar paafordres betale. —

7. *Capitul.*

*Om Marken Aarlig at Lyse i Freed efter
Sæden er fuldendte.*

1. *Articul.*

Naar Sæden aarligen er Saad og til Endebragt, skal Oldermændene vel iagttage, at Marken da lyses i Freed, dersom da nogen befindes at nogen Ager, ^{48a.} over anden Mands Ager, Eng eller Saad, over at Marken saaledes er lyst i Freed og ikke følger de rette Veje, som herefter udi det 13 Capitul Folio formeldis da bøde skaden, og bøde første Gang til Jorddrotterne 8 Sk., anden Gang dobbelt, skeer det tiere, da lide tiltale derfor efter Loven.

^{48a.} Ager = kører.

2. *Articul.*

Ellers skal aarligen, naar Vaar-Kornet Saaes strax i Begyndelse tilvares, at Sviinene da holdes af Marken og siden, naar det begynde at opløbe, da at holde Faar og andet Qvæg og Creaturer, deraf. — Naar dette af Oldermændene er bleven tilvaret, og det ikke strax efterkommis, skal Markvogteren det strax drive af Marken og sette udi Folden, og der a stket ^{48b.} tilbørlig Foldeløn at betale.

8. *Capitul.*

Om Svaghed Paafall nogen af Jorddrotten.

1. *Articul.*

Dersom nogen af Jorddrotterne, Sig louligen kunde have at aarsage /: naar de af Oldermændene tilsiges enten at møde til Gaardegang, eller andet at forrette, saavidt denne Byelov kunde erfordre og udkræve :/ og det formedelst Svagheds skyld, eller og at Hand ikke hafde sine Folk saa nær tilstæde og ved Haanden, da skal Hand Alligevel forskaffe og fremskicke, Een anden af Jorddrotterne, som Hand derom kand bede, udi sit Stæd, Gierningen at forrette, under Straf første Gang 4 Sk., anden Gang dobbelt, og saa fremdeelis dobbelt op saa tit Hand sidder overhørigen.

2. *Articul.*

Saafremt det nogen tiid hender Sig /: Det Gud afvende :/ at nogen af Jorddrotterne, enten paa sig selv eller sine Folk tillige, med nogen Sygdom, blev behæftet og angreben, eller andre U-formodentlige, U-lykkelige tilfæld, tilhændekom og paafaldt, udi Høstens tiid, at Hand ikke saa tidlig, som de andre Jorddrotter, sin Høst kan faae Bierget, og Indhøstet, da skal samtlig Jorddrotterne, Eenhver efter sin Evne og Vilkaar, den forhindrende saavidt muligt skee kan til Hielp komme, at Hans Korn kand blive frelst, paa det Marken udi Rette tide kand blive opgiven. —

3. *Articul.*

Skulle imod Forhaabning nogen Veigre sig derpaa Anmodning den Nødlidende, her icke vil til Hielp og undsætning, efterdi det er Eet Christelig Verk og Gierning, som saaledes beviises, hvilket kan skee den Eene i Dag, Een anden i Morgen, da derfor at Bøde til samtlige Jorddrotterne Penge Een Rigsdaler.

9de *Capitul.*

Om Vagt udi Marken at oplage.

1. *Articul.*

Naar nogen tiid behov gøres nogensteds i Marken, Vagt at optage, til nogen Nødte, saasom til fred og Heigning, Høstning eller i andre maader, kunde udkrævis, da skal Oldermændene strax naar de det fornødigt eragter, ved Markvogteren lade samtlige Jorddrotterne tilsiiige paa Een vis Stæd og tiid at møde, og om samme Vagt at Raadslaac, det beste mueligt skee kand at opstille udi Verke.

^{48b.} Skal forstaas som: deraf pr. Stk.

2. *Articul.*

Dersom nogen af Jorddrotterne efter advarsel ikke da møder, ey heller efterkommer, hvad de andre Jorddrotter beslutter, og I saadan tilfælde forgot befinder, og afsiger, og hvad behøffnige nødige midler det forretter, da skal Han stande til rette, for ald dend skade, som Jorddrotterne derover Fanger og tilføyes, og derfor uden Bøde til Jorddrotterne *Trei Mark*, og de Fattige *Trei Mark* Danske. —

Det 10de Capitul.

*Om Ax at Sanke efter Høsten, Item Straf,
om nogen Stiæller Slavre eller Riis af Gierderne.*

1. *Articul.*

Eftersom ikke alleeneste, af Fattige Folk, aarligen om Høsten pleyer at sanke Ax paa Agerne udi Marken, medens endog, vel af Dem, som gjøre sligt, meere af Gierighed end af tarf, hvorudover icke alleeneste, den Fattige fortrykkes, medens endog saa, saadan Misbrug kommer i Svang, og saa U-sædvanlig og U-sømmelig, at iblandt saadant og under det skin, ofte skeer Stor Tyverie, og bortstielles Heele Neg-Korn, og meere, hvorføre til saadan misbrug at afskaffe, hidintil have været brugeligt, Sligt af Prædicke-Stolen er bleven forkyndet og forbudet, mens som den Nye lov icke tillader, at Saadant og deslige, ey af Prædicke Stolen maae aflæses, vil det til Tinge og Stevne herefter forrettis.

2. *Articul.*

Hvor Oldermændene aarligen til Tinge, Imod Høstens tiid offentlig skal lade saadant misbrug og U-skikkelighed forbyde, Saavelsom ved Markvogteren over alt, lade tilsiiige og advare, at de som det icke fornøden haver, sig fra saadan ax at sanke, herefter Entholder, og den Arme icke fortrænger, som nødtørftigen er.

3. *Articul.*

Slige Fattige, som saaledes agler at sanke Ax, tillades ey heller, paa nogen Ager at komme og Sanke Ax førind Kornet mesten af Agrene er Indtaget, og ingenlunde understaae sig paa nogen Ager at komme, og Ax og sanke, Imedens der staar endnu Korn derpaa, og Agrene icke er bleven Revne under straf dennem at befindes, herimod at gjøre, at settis i Hals Jernet. —

4. *articul.*

Drager og nogen, enten det er Børn eller gamle Folk, nogen Ax ud af Neg, Kierv eller skaar, eller og enten med Sax eller Kniv, skiere eller Klipper Axene af, da skal eenhver Jorddrott, som det seer og overkommer /: det være sig paa hvis Ager eller Korn, som saadant skeer /: dend skyldige som det gjør angribe, og føre til Oldermændene at saadanne derfor tilbørligen kunde straffes og sættis i Hals Jernet, eller anden Høyere Straf efter Forseelsens maade, andre i lige tilfald til Skræk og afskye, eftersom sligt til Ager Ran og stor Tyverie efter loven Henregnes. —

5. *Articul.*

Kand nogen af Jorddrotterne, nogen tiid erfare, eller og selv overkommer og antaste nogen ihvem det monne være, som bortstiæller, afbryder og ax

sanker, stafre eller Riis, hos og af nogen Gierder, i hvem dennem tilhører, enten i Mark, Bye eller Stræder, da skal Hand dennem, som Hand saa finder og overkomme, saavidt mueligt, strax med Iver straffe, først med Hug, af Kiep eller Riis, saavidt Lemmerne foruden Bræk skee kand, derefter skal Hand strax føre, og angive dennem hos Oldermændene at de der videre tilbørlig Straf enten med Hals Jernet, eller anden Maade kand bekomme.

6. *Articul.*

Dersom nogen, som saadan Tyverie, og Giærders Ødelæggen overkommer, det fortier, og icke giver Oldermændene strax tilkiende som sagt er, eller befindes mod saadanne Tyve at Hæle og Dølge, og det dennem siden kand overbeviises, da skal den som saaledes u-straffet lader passere, og seer igiennem Fingre, bøde derfor til samtlige Jorddrotter = Een Rigsdaler.

11. *Capitul.*

*Om Tyre Heste ⁴⁹ og Kiør, Item Gies som
Vogtes udi Rugmark, og Vange Vannet
Bæster og Qvæg.*

1. *Articul.*

Ingen maa Tyre sine Heste og Bæster paa andens Græss, enten udi Eng eller Aureds Støkker, Imedens Kornet er udi Marken, medmindre hand kand have det, udi dens minde, som Græsset Eyer, langt mindre, at Tyre nogen Bæster, udi anden mands Eng eller Korn, gjør nogen herimod, og de Bester som paa Steden findes, bliver indtagen, skal Eyermanden til Bæsterne, betale Skaden, efter tvende U-villige Dommermænds Siigelse, som Oldermændene skal udvælge og befale, hvis derpaa kand være giort, og derforuden Bøde til samtlige Jorddrotterne Toe Mark Danske.

2. *Articul.*

Ey heller maae nogen Kiør, eller Hopper, som har Føll hos Øg, udi Korn Markerne holdis eller sættis udi Tyer, som hidtil sket er, eftersom ofte dermed er begaaet stor misbrug og stor Skade, paa Kornet at have giort, befindes det herefter, at nogen hvem det er herimod skulle stride og sætte Kiør og Hopper som har Føle hos sig, fremdeeles udi Kornmarkerne I Tyre, da skal Markvogteren dennem strax optage og sette dem udi Folden, og for hver Hoppe og hver Koc, første Gang at give Markvogteren Een Mark Danske, kommer de anden Gang, da gives dobbelt, mens skulle de imod forhaabning findes udi Tyre tredie Gang, skal de være forbrudt af Eyermanden derfor uden lide tiltale som Vedløb.

3. *Articul.*

Saa skal ey heller nogen lade gaac, Vogte eller holde nogen Kiør, i Korn Marken, efter at den er saaet, og Kornet er opkommet, og Marken efter det 7de Capituls 1. og 2. articul er lyst i fred, skeer det enten af Jorddrotterne eller anden, da straffes hver af de skyldige, til Samtlige Jorddrotterne Een Slet Mark, og derforuden give Markvogteren sin fulde Gebyhr og Foldeløn, som den 3. og 4. articul udi det andet Capitul derom videre formelder.

⁴⁹ tøjrede Heste.

4. *Articul.*

Skulde det nogen tiid over forhaabning, sig tildrage, at nogen af Jorddrotterne efter deris Bud og tienere, af Fortræd eller modvillighed, løsslaar anden Mands Heste og Bæster, som staaer i Tyre paa deris Eget Græss, udi Marken, da straffes den, som saadant gjorde, til samtlige Jorddrotterne, om Hand er en Jorddrott self paa = 2 Rdl. =, og til de Fattige 1 Rigsdaler, gjorde Een Tienere, da at have forbrudt, til samtlige Jorddrotterne og de Fattige, Eet Halvaars løn, og derforuden agtis troeløse, og herefter udi Byen, ey længer at Stædis eller liides udi Tieneste, hos nogen. —

5. *Articul.*

Mens Kommer nogen Heste løse af Tyre i Korn Marken af Vaade, da betale Skaden og Foldeløn og være fri for videre straf og Tiltale, dog skeer det med Forsæt, som een eller fleere Gange efter hinanden, da betale Skaden efter Dannemænds siigelse, og Dobbelt Foldeløn, og derfor uden Bøde til samtlige Jorddrotter, Een Rigsdaler.

6. *Articul.*

Skal ey heller nogen, ihvo det være maae, nogen tiid om Foraaret, vogte deris Gies med Gieslinger, paa Volden, udi Graven, eller anden steds der omkring, naar der er Rug Saaed, i Rugmark, og Nørretoft, saa velsom i de andre marker naar der befindes Rug at være saaed, under den tilbørlig Straf, holdes de icke tilsiide, efter advarsel, skal Markvogteren, dennem udi Byens Fold indsætte, og til Foldeløn tage af hver Toe Gies 1 Sk. Danske.

7. *Articul.*

De Gies, som hertil Dags, haver haft Vane, og flyder omkring Stenget i Stranden, ind udi Nørretoft, som man ikke kand faae Driven i Folden, formedelst de søger strax Stranden, naar man driver efter dem, og vil dem opdrive, skal Eyerændene til samme Gies holde til Side, at de eller andens Gies søge Byen, icke kommer udi Korn Markerne og gjør Skade, sker det imod forhaabning, at de ikke holdis af Korn-Markerne, maae Eenhver som dennem seer og overkommer skyde eller slaae ihjel og lade ligge paa Steden, og derfor ingen tiltale i nogen Maader at lide. —

8. *Articul.*

Findes nogen som haver Vange Vandt ^{49a} Heste, Hopper, Faar og Sviin, eller noget andet Slags Qvæg, og i tilbørlig tiid, efter advarsel ikke legger Hegt derpaa, eller og slet bortfører det, fra den i Vantemark, ^{49b} medens lader det gaae til fortræd, da Vanseet, Eyermanden dog alligevel, pligtig er, hvis skade kand være gjort, paa Kornet, tilbørligen at skal betale, som Oldermændene med tvende Mænd, strax skal besee, medens derforuden for over Hørelse, til samtlige Jorddrotterne, første Gang at Bøde trey mark Danske, skeer det tiere, eller flere gange, da trey Dobbelt. —

^{49a}. Vangevant, se 37.

^{49b}. Udtrykket »fra den i Vante mark« maa forstaas som »fra den tilvante Mark«; jfr. Ordsproget »ont ær at vænyæ thet swijn aff Wong, som i ær want« hos Peder Laale. (Medd. fra Stednavneudvalget ^{30/8} 1949).

12. Capitul

Anlangende Fierdings Pæle at fornye samt Aflysning, om udenbyes Mænds Sæd, etc.

1. *Articul.*

Eenhver Jorddrot heri Byen skal strax naar Eng og Korn er høstet og afslaagen, laade fornye Fierdings Pæle og Høvet Pæle i Steden for de gamle, og ellers hvor fornøden giøris, Veigrer sig nogen herudi, og ikke Personlig møder selv efter Oldermændenes advarsel og tilsiigelse, og saavidt mueligt pro qvota Pælle forskaffer, Enten de har Jord, som de auler og Dyrker, til Eye, eller leye den skal straffes til samtlige Jorddrotter paa Een Rigsdaler. —

2. *Articul.*

Dernæst skal forskrives, nogen Visse Maal Jord til hver Pæling, som bag udi Særdeelis skal optegnes, og de Mænd, som samme Maals Jord, Een efter anden kand have udi Brug, Enten til Eye eller leye skal have med samme Pæling goed opsiun, Ja dennem holde Vedlige, saa de ikke forrygges paa det eenhver kan nyde Rette, forsømmer nogen af de til samme Pæling tilskrefne Jorddrottes mænd, af alt dette forberørte, Saa fierdings Pællene derover forkommer og Ødelægges, da straffis for hver slig Forsømmelse, til Samtlige Jorddrotterne Een Halv Rigsdaler.

3. *Articul.*

Kand det nogensinde befindes, eller nogen overbeviises, enten Jorddrott eller deris Bud og tyende deraf fortræd, opRykker, Istøkker Hugge og bortføre, nogen Erlig Mands Pæle, med sit Brende og merke paa, som staa nedslagen i Jorden, enten hos Pløye Jord eller Eng, da skal den som det gjør straffis efter vores Danske lov for smaae Tyverie, enten med Kagen eller Brendemærke, at skal gives.

4. *Articul.*

Saasom Eendeel udenbyes mænd haver hertil dags haft deris Saaed og Høstning, herudi voris Byes Marker, hvilken Sæd og afgrøde, da derefter udi Straaene, af Byens Frihed, Hiem til deris Huuse paa landet haver bortført, hvilket strider imod voris Danske Lov, Siette Bogs 15. Capitul, 14 art: at de derfor kunde vorde Ransmænd naar paa slig afførsel, og voris Byes frihed loulig forbud til Tinge gjort er.

5. *Articul.*

Hvorfore Oldermændene, aarligen til Tinge fra Midsommer skal afliuse, og der tage Tings Vidne beskreven, at ingen udenbyes Mand, af eller bortføre maac noget af Høe eller Korn udi Straaed, af Rudtkiøbings Byemarker og Frihed, før de Oldermændene paa Samtlige Jorddrotters Veigne, for deris forløf, som efter Loven er Toe lod Sølf gjør Een Rigs Daler i penge, haver tilfredsstillet og fornøyet, hvis nogen skulde understaae sig herimod at Handle, skal Oldermændene den skyldige tiltale efter Loven for Ransmænd.

13. Capitul.

Om Vangeleed og Stænter Herfor Byen, vedlige at Holde.

1. Articul.

Følger herhos opskrift og Forteignelse paa Leedenes Afdeeling herfor Byen, som dennem aarligen skal holde Vedlige, og dertil svare, Nemlig:

Nørre-Tofte Leed holdis vedlige af:

Niss Feddersen.

Peder Nielsen Bager.

I Steden for Mogens Jespersen, nu Christian Barting.

I Steden for Jesper Christophersen nu Erich Nielsen Møller.

Gallie-Marks-Led, holdis af

B: ^{49a}. Mogens Hansen.

Hans Rasmussen.

Michel lauritzen.

I Steden for Peder Krøyer nu Claus Hansen, Toldbetient.

Rue-Leed holdis vedlige af

Prousten, Herr Terchild Christensen.

Dines Vith.

Johannis Kruuse.

Povel Harder.

Øster-Tofte Leed holdis af

Steen Jensen.

Søren Jensen Byeskriver.

Jørgen Jørgensen.

I Steden for Christen Andersen nu ⁵⁰

Hvilke foreskrevne Leede, aarligen af forbemelte Mænd, efter Oldermændenes Befaling, og advarsel betimmeligen skal færdiggjøres, og det tillige Een Viss forelagt dag, forsømmer nogen, og icke møder Leedene at forfærdige, Bøde første Gang 8 Sk., anden Gang Dobbelt, kommer der siden feil eller Brækning, paa noget Leed, eller Gierde efter at de første gang ere lukte og forfærdiget, og Philippi Jacobi Dags gaardegang, for Fuldsyen bliver døgtig erkjendt, skal de Vedkommende dennem igjen paa Nye efter advarsel, lade forfærdige og reparere, eller give til Viede og Straf Een slet Mark. —

2. Articul.

Nyemarks Leedet ved Byens Fold og Vibælts Leed for Byens Koehauge bliver altid herefter, som hidindtil af Byens Kiemner, paa Byens Omkostning, holdet vedlige, som aarligen naar Gierderne lukkes skal færdig skaffis, parerer Kiemneren ikke strax, det at forfærdige, naar de af Oldermændene tilsiges, da Pantens første Gang, hver for 4 Sk., og siden fremdeles Dobbelt op, saa tit de findes forsømmelige.

^{49a}. B: skal betyde Borgmester. ⁵⁰ Navnet mangler i Teksten.

3. *Articul.*

Undertiiden falder det saa, som Anno 1674 skeede, at Byen tilkommer at holde det Leed vedlige, som man kører ud af Nyemark imod Svenstrup, hvilket Leed det aar sammeldt er, Tønnes Hansen udi gamle Schrøbeløv da holdt ved magt og hafde hvorfore Hannem da af Byen blev betalt 2 Mark Danske.

4. *Articul.*

Stenterne Anlangende da skulle efterskrevne holdes Vedlige om Sommeren, af dennem som Eyer Gierderne, hvorpaa Stenterne findes, Nemlig 1 Stente, af Nørre Portis Stræde ind udi Nørretoft, paa Niss Feddersens Gierde, og af Hannem Vedligeholdis, paa det Gierderne ey nedtrædes. Een Stentde, af Ruemark, ind igiennem det Venge, som Povel Harder sidst hafde i leye af Kathrina Sal. Niels Lauritzen, holder Dines Vith. —

Een Stente ud af samme Venge igien paa den Østre siide til Svangen, holdes vedlige af dend som Venget udi Brug og haft haver.

Een Stente af Nyemark udi Koehaugen, bag Sr. Lauritzes Bierg, holdis Vedlige af den som beholder Christen Andersens Jord, der hør til Gierdet, som Stenten nu findes paa.

Een Stente af Nørre Portis Stræde ind udi Øster Toft, som med bevilling er satt udi Skillet imellem B. Mogens Hansen og Hans Rasmussens Jord, paa det Gierderne ikke skulle nedtrædes omkring samme Øster Tofte, som hidtil skeet er, veigrer sig nogen herudi, paa hvis Gierder, forreskrevne Stenter falder, og dennem ikke aarligen Vedlige holdis, da Straffes for hver Stente, til samtlige Jorddrotterne, første gang paa en Sletmark, anden Gang Dobbelt, og dog Alligevel strax Stenten at forfærdige.

5. *Articul.*

Findes nogen anden, enten af Jorddrotterne, eller deris Bud og tienere, eller nogen af dem som sig herudi Byen opholder, og icke bruge Aufling, foruden disse forordnede Stenter, andre Hoppe Stenter paa nogen Mands Gierder at gjøre, at slikt dennem overbeviises, da bøde derfor til samtlige Jorddrotterne, om det er en af Jorddrotterne self Penge 2 Mk. og om det er Eet Bud eller tiener 1 Mk., og derforuden strax at gjøre Gierdet saa forsvarligt igien, som det var tilforn, eller bøde dobbelt.

14. *Capitul.*

Om Bøderne at føre til Reigenskab.

Alle foromrørte Bøder og Straf, som til Jorddrotterne forfalder, efter denne Maade som allerede udi denne Bye Lov indført findes, skulle Oldermændene med fliid Rigtig Observere, og strax indkaser hos de skyldige, naar de er forfalden, og derpaa Rigtig Regnskab at forfatte, hvilke Penge, siden efter Lovens 3die Bogs 13. Cap. 32 art. skal anvendis til Byens Fold, og de Gierder som af Byens Middel, ellers vedligeholdis saavel som til Byens Nødtrøft udi andre behøfnings maader.

Beslutning Paa Denne Bye-Lov.

Naar Oldermændene, hver Philippi Jacob Dag, aftreder, og andre Nye igien, udi deres Sted udvælges og forordnis, da skal de gamle Oldermænd, udi alting, naar Gaardgang den Dag er til Ende, gjøre Rigtighed, Reede og Reigenskab for ald deris forvaltning, Saavel som alle Gierderne, Leedene

og Stendterne, fuld færdige fra dennem at levere, før de nye Oldermænd bliver indskrevne, og bestillingen antagen.

Skulde siden efter den Dag nogen Brøst findes, Enten paa Gierderne, Leedene, eller Stenterne, da saavidt dette skeer, skal de nye Oldermænd, til rette tiid beopagte, at det strax igien bliver forfærdiget, eller Pandte efter denne ByeLøvs Forordning, medmindre de selv Straffen vil udstaae. —

At Denne Bye Lovs, og Vedtægt, af os underskrefne, for os og Voris Efterkommere Guld Jorddrotter herudi Rudtkjøbing, Saaledes som forberørt er, u-Ryggeligen holdes og Efterkommes skal, udi alle sine ord, Puncter og Clausuler de haver vi med Voris Hænders underskrift, dette hermed Stedfæst og bekræftiget, som er skeed ved Nye aars tiider Anno Christi Eet Tusinde Sex Hundrede, Firesindstiuge og Femb, Siger = 1685.

Paa Kongelig Maytts og Rettens Veigne
Stadfæstes dette hermed.

Mogens Hansen.

etc: —

At denne Udskrift er ligelydende med Den mig overleverede Bye-Lov; Det bevidnes herved under Haand og Segl.

Paa Oldemanden Velædle
Herr Forvalter Goths Veigne
som Fuldmægtig

Ole Knudsen.

Saaledes lød Byloven. Men Tiden løb fra Fællesskabet, og i Aarene omkring 1800 blev alle Langelands Landsbyers Jorder udskiftede. I Rudkøbing fandt dog ingen egentlig Udskiftning Sted, men Ejerne enedes i 1822 om at dele Markerne imellem sig ved Skifte og Magelæg, saa de derefter havde deres Jorder samlet.⁵¹

I 1835 skete der en Opmaaling af Markjorderne, og Marker-
nes Størrelse var da:

Ruemark	ca.	74	Tdr.	5	Skp.
Søndre Mark	»	33	»	2	»
Gallemark	»	57	»	1	»
Vestre Møllemark	»	18	»	1	»
Østre Møllemark	»	106	»	6	»
Lille Kohauge	»	41	»	6	»
Store Kohauge	»	68	»	1	»
Nørretofterne	»	41	»	6	»
Sylten	»	32	»	4	»
Tørvemosen	»	5	»	7	»
Landevejene	»	6	»		

Ialt ca. 487 Tdr. 3 Skp.⁵²

⁵¹ Rasmussen, S. 122. ⁵² Rasmussen, S. 125.

Dette svarer ikke ganske til en Opgørelse fra 1796. Da skulde Markjorderne kun være paa 480 Tdr. 5 Skp.,⁵³ men Forskellen kan maaske hidrøre fra en unøjagtig Opmaaling i 1796.

Kohaven efter Opmaalingen i 1772.

⁵³ Jørgensen, S. 20.

Rudkøbings Indbyggerantal.

Selv om man nok i Almindelighed kan sige, at de Fund fra det middelalderlige Rudkøbings Omraade, som er omtalt i det foregaaende, ikke er opsigtsvækkende, saa giver de os alligevel et Billede af den lille Middelalderby, som vi hidtil kun har kunnet ane, men som nu i sine Konturer faar mere fast Form for vore Øjne.

Hvor har Rudkøbing været lille. Det var ganske vist ikke noget, den var ene om. Det var alle Danmarks Købstæder baade i Middelalderen og mange Aar ind i den nyere Tid. Men i Forhold til de øvrige Købstæder har den sikkert hørt til Landets mindste.

Hvor smaa Byerne var, faar vi bedst en Forestilling om, naar vi hører, at endnu i 1672 havde Danmarks største Provinsbyer, Helsingør og Aalborg, hver kun 4000 Indbyggere. ¹

Angaaende Rudkøbings Indbyggerantals Størrelse gennem hele Middelalderen kan vi kun gætte. Der blev jo ikke afholdt Folketællinger, og det tidligste Aar, i hvilket vi overhovedet kan danne os en Forestilling herom, er 1556.

Efter Lensmanden paa Tranekær *Frantz Brockenhuus'* Mønstringsrulle bestod i dette Aar Rudkøbings Borgervæbning nemlig af 84 Mand, ² og vi ved desuden, at i 1658 bestod Borgervæbningen ogsaa af 84 Mand. ³

Endvidere ved vi, at i 1659 fandtes der 117 Gaarde og Huse i Rudkøbing, ⁴ men at der i 1672 kun var 80, og at Indbyggerantallet samme Aar var 478. ⁵

Nedgangen i Gaardenes og Husenes Antal fra 117 til 80 var en Følge af Ødelæggelserne under Svenskekrigen i 1659, og gaar

¹ Ottosen: Nordens Historie, S. 176. ² Lütken, S. 525.

³ I. T. Rohde: Om Rudkjøbings Borgervæbning« i Svendborg Amts Aarsskrift 1915. ⁴ Lütken, S. 585. ⁵ Lütken, S. 318.

vi ud fra, at Indbyggerantallet er faldet i samme Forhold som Gaardenes og Husenes Antal, saa skulde Indbyggerantallet i Begyndelsen af 1659, før Svenskerne erobrede Byen, have været ca. 650, og dette Tal er sikkert heller ikke meget forkert.

Naar vi nu husker, at Borgervæbningen baade i 1556 og 1659 bestod af 81 Mand, og da vi vel har Lov til at gaa ud fra, at det i begge disse Aar har været en lige stor Procentdel af Byens samlede Befolkning, som dannede Borgervæbningen, saa skulde ogsaa Indbyggerantallet i 1556 have været ca. 650. — Byen har altsaa staaet i Stampe gennem dette Tidsrum.

Ildebrande.

Middelalderen igennem hørte Tyven og Ilden til de Farer, som de gamle Byer næsten ikke kunde værgе sig imod.

Tyven søgte man at holde sig fra Livet ved at omgive Byerne med Pallisader, ved at stænge Portene om Natten og ved at straffe ham paa Kagen eller i Galgen, og man var ikke blødsøden over for ham. Men over for Brandstifteren gjaldt der overhovedet ingen Medlidenhed. Ham var Døden vis, thi udbrød der Brand, saa gjaldt det ikke alene det enkelte Hus, men hele Byen med dens tæt sammenbyggede, straatækte Bindingsværkshuse stod i Fare for at gaa op i Luer — og der er da heller ingen Tvivl om, at samtlige Danmarks Købstæder flere Gange er blevet hærget af omfattende Brande.

Og Brandfaren var overordentlig stor, da praktisk talt alle Husene dengang havde aabne Ildsteder og Straatag. De aabne Ildsteder kunde man imidlertid ikke forhindre, da man ikke kendte Komfurer — men Straatagene, som bevirkede, at en opstaaet Brand næsten ikke var til at isolere, kunde man dog forsøge at udrydde.

Det var da ogsaa her, at Regeringen satte ind, og vi kan f. Eks. se, at i 1547 fik alle Købstæderne paa Fyn, hvorunder Rudkøbing uden Tvivl regnedes, Paalæg om at lægge Stentag paa alle de Huse, som havde Straatag og Skorsten — et Paalæg, som i 1554 udvidedes til alle Danmarks Købstæder. ⁶

Men Paalæget blev ikke overholdt, og lige saa lidt hjalp det,

⁶ Kancelliets Brevbøger 1547 og ^{21/3} 1554. Se desuden Side 126.

at Regeringen sendte Kongebreve til Købstæderne om at have Vand staaende i Portene, rede til at slukke opstaaende Ild. Man havde jo ikke Sprøjter, men maatte nøjes med at slukke ved at kaste Vand paa Ilden fra Lædervandspande, som gik fra Haand til Haand.

Var Branden opstaaet, fandtes der i Virkeligheden kun et effektivt Hjælpemiddel, nemlig at rive de brændende Bygninger ned og saa iøvrigt paabyde, at de brandfarlige Smedier, Badstuer og Bagerier skulde ligge i Byens Udkant eller langs Kirkegaardene.

I god Overensstemmelse hermed ser vi da ogsaa, at i Rudkøbing kaldes endnu den Gade, som afgrænser Kirkegaarden paa dens nordre Side, for Smedegade, og baade den og Sidsel Bagersgade, hvis Navn selvfølgelig maa staa i Forbindelse med et Bageri, laa i Middelalderen begge i Byens Yderkant.

Forsikring mod Brand kendtes ikke, og ingen Borger, som gik i Seng om Aftenen, kunde være sikker paa, at Ilden ikke i Nattens Løb vilde berøve ham alt, saa han fra Morgendagen maatte være henvist til at leve af sine Medmenneskers Barmhertighed.

Derfor: Ingen Medlidenhed med Brandstifteren. Til Galgen med ham. ⁷

Heller ikke Rudkøbing har gennem Middelalderen kunnet undgaa sin Skæbne, derom kan vi være forvisset, selv om der ikke er overleveret os Beretning om nogen Brand. Det behøver jo blot at betyde, at Beretningerne er gaaet tabt i Tidens Løb sammen med næsten alt det øvrige, som skulde oplyse os om Byens Liv i dens første Aarhundreder.

Branden 1580.

Den første Brand, vi har Underretning om, er den, som i 1580 lagde ca. en Fjerdedel af Byen i Aske.

Meget er det ganske vist ikke, vi ved om den, men heldigvis er der dog bevaret en Beretning fra *Eiler Brockenhuus*, hvori det hedder: »6. September 1580 paa en Torsdag brændte der 29 Gaarde af i Købing paa Langeland.« ⁸

⁷ Om Ilden, den Rædsel, den indgød og de Forholdsregler, man tog for at bekæmpe og undgaa den, læs Hugo Matthiessen: *Natten*, S. 96—126.

⁸ »6. September 1580 paa en Thaarsdag brende der 29 Gaare af ij Kiøffuing paa Langeland«. Efter Ejler Brockenhus' historiske Kalenderantegnelser for 16. Aarhundrede, aftrykt i »Samlinger til Fyns Historie og Topografi« VI, 335, Originalen i Karen Brahes Bibliotek paa Landsarkivet i Odense.

Endvidere kan vi i Kancelliets Brevbøger under 18. Oktober 1580 læse, at Sognepræsten Hr. *Jørgen Hanssen* sammen med Kapellanen og Skolemesteren i dette Aar maatte oppebære Kronens Part af Skrefløf (dvs. Skrøbelev) Sogns Tiende, da de efter Hr. Jørgens Beretning havde lidt stor Skade ved Ildebrand, og samme Dag fik de Borgere i Rudkøbing, hvis Huse var brændt, Lov til at købe Bygningstømmer i de jordegne Bønders Skove paa Langeland.

Vi kan altsaa efter dette gaa ud fra, at baade Præstegaarden og Latinskolen maa høre til de Ejendomme, som brændte ned ved denne Lejlighed.

Præstegaarden laa dengang uden nogen Tvivl paa samme Sted, som den nuværende Præstegaard, og Latinskolen laa i Smedegade ved Indkørslen til Kirkegaarden, hvor nu Smedegade Nr. 9, Enkemadam Schmidts Stiftelse ligger.

Hvis en Linie mellem Præstegaarden og Latinskolen angiver Vindretningen den paagældende Dag og dermed den Retning, i hvilken Branden bredte sig, vil der være Grund til at formode, at det især var Smedegade, Torvet og Østergade, det gik ud over.

Ved samme Lejlighed er rimeligvis ogsaa Raadhuset paa Torvet gaaet op i Luer. Det laa jo i Linien mellem Præstegaarden og Latinskolen, og da vi ved, at Byen i 1626 ikke havde noget Raadhus og ikke havde Raad til at bygge et nyt, saa ligger det nær at formode, at det er brændt i 1580 sammen med alle de øvrige Ejendomme. Men det kan selvfølgelig ogsaa være sket under den næste Brand i 1610.

Branden 21. Juli 1610.

Ildebranden i 1580 maa have været en forfærdelig Begivenhed for den lille By, og den næste store Brand d. 21. Juli 1610 har maaske været endnu værre.

Vi ved ganske vist ikke, hvormeget der brændte ved denne Lejlighed, men at Branden har været alvorlig, kan læses af det aabne Brev, som Kongen i den Anledning udstedte, og som her skal gengives:

19/9 1610. »Aabent Brev, hvorved Kongen, der har bragt i Erfaring, at en *stor Del af Borgerne* i Rudkøbing paa Langeland sidste 21. Juli ved en heftig Ildebrand har mistet deres Huse og Gaarde med Bo, Boscab og andet, bevilger, at alle de Borgere, der ved Ildebranden har lidt

Skade paa deres Huse og Gaarde, i de næste 4 Aar maa være fri for at svare Byskat og holde Bøsseskytter og Baadsmænd; ⁹ dog skulde de saa være forpligtigede til inden de 4 Aars Udløb at genopbygge deres Gaarde og Vaaninger og tække dem med Stentag eller sælge Pladsen til andre, der ville sætte Bygninger med Stentag derpaa. Saafremt de afbrændte Huse og Gaarde ikke inden de 4 Aars Udløb er genopbyggede med Stentag, skulle Borgmester og Raad have Fuldmagt til at sælge de øde Byggesteder til dem, der vil købe dem og sætte Huse med Stentag derpaa. Da Kongen har bragt i Erfaring, at *Ildebranden har taget Overhaand paa Grund af Straataget*, paalægges det herved alvorligt alle, der have Huse og Vaaninger i Rudkøbing, som ikke er tækkede med Tegltag, inden Udløbet af de 4 Aar at lade deres Huse belægge med Stentag, baade de Huse, der allerede er opbyggede og de Huse, der herefter blive opbyggede. Det forbydes endvidere alle og enhver herefter at tække deres Huse med Straatag, saafremt de ikke ville tiltales og straffes derfor« ¹⁰

Dermed skulde man tro, at Straatagenes Tid var forbi i Rudkøbing, men saa let gik det nu ikke. Endnu i 1796 klagedes der over de Straatage, som fandtes paa nogle Baghuse. ¹¹

Rudkøbings Fattigdom.

Desværre svigter de skriftlige Kilder fuldstændig, naar vi skal bedømme Byens økonomiske Stilling gennem dens første Aarhundreder, og det er først helt hen mod Middelalderens Slutning, at vi faar et enkelt, sikkert Vidnesbyrd.

I 1528 sendte nemlig Bønderne paa Langeland i Forbindelse med selve Lensmanden *Otto Krumpen* en Klage til Kongen, at »Borgerne i Rudkiøpinng ikke formaa at opholde Humle, Staal, Salt, Klæde og anden Vare, som Almuen der i Landet (dvs. Langeland) behov have,« ¹² og selv om Klagen var et maaske noget ensidigt Indlæg i den skarpe Næringsstrid, som dengang var i fuld

⁹ Det var i disse Aar ganske almindeligt, at Købstæderne om Vinteren maatte modtage udskrevne Bøsseskytter og Baadsmænd i Indkvartering eller Borgeleje, som det dengang kaldtes. De var selvfølgelig til stor Ulejlighed og Udgift for Byerne. Vi kan f. Eks. af Kancelliets Brevbøger se, at Rudkøbing i 1579 blev paalignet 15 Bøsseskytter og Baadsmænd, som Byen havde Pligt til at skaffe »Herberg og tilbørlig Underholdning med Mad og Øl, deriblandt 6 Potter Øl om Dagen, men ikke mere.« I Aarene umiddelbart før 1610 ses Rudkøbing ikke at have haft hverken Bøsseskytter eller Baadsmænd i Borgeleje.

¹⁰ Kancelliets Brevbøger 19/5 1610. ¹¹ Steffen Jørgensen, S. 104

¹² Lütken, S. 335.

Gang mellem Rudkøbing og den øvrige Ø, saa skulde dog Lensmandens Navn være tilstrækkelig Borgen for, at Klagen var berettiget.

Men naar Byens Købmænd ikke havde Raad til at være forsynet med de Varer, som var Grundlaget for selve Byens økonomiske Velfærd, maa Tilstanden have været alvorlig, og vi ser da ogsaa, at Kongen gav Bønderne Medhold og gav dem Lov til at skaffe sig Varerne uden om Rudkøbing — hvorved selvfølgelig Rudkøbings Stilling blev endnu daarligere.

Byens Tragedie var i korte Træk, at skønt den var født som en Strandkøbing, hvis Skibsbro skulde være dens livgivende Hovedaare, saa var dens Skibsfart alligevel saa lille, at den var nødt til at vokse op som en Akselkøbing, hvis Opland var begrænset, og hvis Oplands Beboere gjorde alt, hvad de kunde for ikke alene at undgaa at benytte Byens Skibsbro, men ogsaa dens Torv.

Heraf opstod den aarhundredlange Næringsstrid, som vi ikke her skal komme nærmere ind paa, men som i sine Følger var katastrofal for Byen, og som selvfølgelig derved ogsaa blev bestemmende for dens Topografi.

Næringsstriden skabte nemlig et Modsætningsforhold mellem Land og By, som blev skarperc, jo mere Rudkøbing søgte at tvinge Bønderne til at lade al deres Handel gaa over Byen.

Rudkøbing havde for saa vidt Ret i sine Forsøg paa at faa Eneret paa al Langelands Handel, for gennem hele Middelalderen var det netop Regeringens Formaal at opretholde en Arbejdsdeling mellem Land og By, saaledes at Landbefolkningen udelukkende beskæftigede sig med Produktion af Levnedsmidler, medens Byerne fik Eneret paa Bynæringen, dvs. Handel og Haandværk. At Byerne alligevel ikke kunde leve alene af Handel og Haandværk, men ved Siden af maatte have Bymarkerne, hvor ogsaa de kunde drive Landbrug, er en anden Sag, som ikke gjorde Byernes Rettigheder mindre.

Men Bønderne paa Langeland vilde ikke lade sig tvinge, og Rudkøbing kom derved ind i en ond Cirkel, som den ikke kunde komme ud af igen. Jo færre Landboere, der søgte Byen, des færre Varer havde Købmændene Raad til at holde, og jo færre Varer

Købmændene kunde holde, des mindre Opfordring var der igen for Landboerne til at handle i Byen.¹³

De faa sikre Efterretninger, vi har om Byens økonomiske Tilstand i sidste Halvdel af 1500 Tallet, passer da ogsaa udmærket ind i dette triste Billede, og selv de stigende Priser og den almindelige Opgang, som ellers satte sit Præg paa Danmark i dette Tidsrum,¹⁴ kunde ikke hjælpe Rudkøbing paa Fode.

I 1570 maatte Regeringen saaledes rykke Rudkøbing for en Skat paa 200 Dalere, som Byen ikke havde betalt, og det samme gentog sig i 1572.¹⁵

Nu var det ganske vist ikke ualmindeligt, at Byerne var i Resistance med deres Skatter, saa havde vi ikke haft andet Vidnesbyrd, kunde vi ikke have bygget meget herpaa, men sammenholder vi det med en Indberetning, som Langelands Nørre Herreds Provst i 1576 indsendte til Biskoppen, saa faar Skatterestancerne alligevel en vis Betydning.

I denne Indberetning meddeler han om den Tiende, som Borgerne i Rudkøbing skulde yde til deres Kirke, at den »forslaar ganske lidet og næppelig kan tilrække til Vin, Brød og Lys«, og videre i samme Beretning staar der om Kirkens Bygning og Borgernes Fattigdom: »Denne Kirke staar i Fald, og Borgerne er forarmede, saa de kunne ikke forleste (dvs. evne) at hjælpe hende til Rette.«¹⁶

Naar Byen var saa fattig i 1570'erne, kan man nemt tænke sig, hvorledes Tilstanden maatte være efter den alvorlige Ildebrand, som overgik Byen i 1580. Borgerne klagede sig, og Regeringen søgte i 1581 at hjælpe ved at paabyde, at der hver Tirsdag skulde holdes Akseltorv i Rudkøbing, hvad der hidtil ikke havde været Tilfældet. Det anføres udtrykkeligt i Regeringens Brev, at Borgerne var meget forarmede og kun havde ringe Næring.¹⁷ Det var derfor ikke saa mærkeligt, at Rudkøbing ca. Aar 1590 maatte have Statens Støtte til Reparation af sin sikkert kun

¹³ Om Næringsstriden læs Lütken S. 327—49 og Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing Havns Historie, S. 11—16.

¹⁴ Lütken, S. 126.

¹⁵ Kancelliets Brevbøger 6/7 1570 og 2/8 1572.

¹⁶ Fyns Bispearkiv, Langelands Herreders Breve 1570—1722: Nørre Herreds og Sønder Herreds Jordebog MDLXXVI.

¹⁷ Kancelliets Brevbøger 29/6 1584.

højest primitive Skibsbro, ¹⁸ og Tilstanden skulde selvfølgelig ikke blive bedre efter den maaske endnu mere ødelæggende Ildebrand i 1610, som Borgerne da ogsaa maatte have Regeringens Hjælp til at klare Følgerne af.

Byen var da saa langt nede, at den endnu i 1626 ikke havde noget Raadhus, hvori der kunde holdes Landsting og Raadstueret. Det var utvivlsomt en Følge af, at Raadhuset var brændt enten i 1580 eller 1610 eller maaske begge Gange. Byen var saa fattig, at den ikke formaaede at rejse et nyt ved egen Hjælp. I hvert Tilfælde fik den Regeringen til at paabyde, at den øvrige Del af Langeland skulde »kontribuere noget til Opbyggelsen af et *maadeligt Raadhus*.« ¹⁹

Vi kan ikke mere se, om Rudkøbing fik nogen Hjælp fra Landet til Raadhusets Opførelse, men noget stort Tilskud kan det vel i bedste Fald næppe have været. Derimod ved vi, at Byen for at faa Raadhuset bygget, maatte laane 8—900 Rdl. af Borgmester *Peder Thomesen* — Penge, som den forøvrigt heller ikke formaaede at betale tilbage, hvorfor den i 1643 maatte ansøge Regeringen om Tilladelse til at sælge nogle Haver for at skaffe Beløbet. ²⁰ Byen fik da ogsaa Tilladelse hertil, fordi den »skal være geraaden udi stor Gæld og Besværing, hvilken Almuens sammesteds ikke er mægtig til at aflægge og betale.« ²¹

Men forøvrigt var Tiderne jo i Almindelighed strenge, da Rudkøbing i 1626 paatænkte at bygge sig et Raadhus, og de blev ikke bedre i de følgende Aar. Det var store Byrder, som Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen i Aarene 1625—29 paalagde Landet. Skatterne steg til det tredobbelte og hertil kom for Rudkøbings Vedkommende, at alle dets Skibe i 1628 skal være blevet opbragt af de kejserlige Tropper paa en Rejse til Lübeck. Det allerværste var dog maaske de store Indkvarteringer af fremmede Lejetropper, som Øen blev velsignet med, og hvoraf Rudkøbing maa have faaet sin Del. Det var jo Meningen, at Lejetropperne skulde beskytte os, men alligevel huserede de saa godt som nogen Fjende.

¹⁸ Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing Havns Historie, S. 20.

¹⁹ Kancelliets Brevbøger ¹⁹/₆ 1626.

²⁰ R. A. Indkomne Breve til det danske Kancelli ¹⁶/₄ 1643.

²¹ Rigsarkivet. Fynske Registre ²⁰/₄ 1643.

Følgen var da ogsaa, at Provst *Anders Bredal Vedle* i 1628 skrev en Beretning til Biskoppen »om Byens og hele Øens i høj Grad elendige Tilstand«, ²³ og for sit eget Vedkommende berettede han i 1629 til Regeringen, at Borgerskabet var blevet saa forarmet af den strenge Indkvartering »at han ikke nu som tilforn nær kan have sit nødtørftige Ophold af Kaldet«, ²⁴ hvorfor han da ogsaa blev bevilget Kronens Part af Skrøbelev Korntidende. ²⁵

Tilstanden blev ikke bedre i de følgende Aar, og det var stadig særlig Skatterne og Indkvarteringerne, som trykkede. ²⁶ Der er mange Vidnesbyrd herom, og Bytingsbogen giver sikkert et helt rigtigt Billede af Forholdene, naar den ved et Ejendomssyn i 1644 udtaler, at man »Gud bedre disvær i denne bedrøvede Tids Tilstand ikke tilfulde efter Freds Vilkaar kan eragte Ejendom«, ²⁷ ligesom det sikkert maa have været af Nød og Trang, at *Niels Hansen* ²⁸ i 1645 opbød sin Gaard i Byen for at skaffe Penge til sine indkvarterede Soldater, som han ikke længere formaaede at underholde, »med mindre Godtfolk ville derpaa strække hansen nogle Penge.« ²⁹

Skifteprotokollerne, som er bevaret for Rudkøbing 1624—1646, viser bedst Byens Fattigdom. Der er kun faa Boer, som kan naa op paa 1000 Rdl., og kun et eneste, den rige Raadmand *Anders Christensens*, kunde naa op paa 14000 Rdl. ³⁰

Naar Borgerne var saa fattige, maatte Byen selvfølgelig ogsaa være det. I 1653 kunde Byen da heller ikke betale Raadmand *Thomas Sinckel* (Zinchler, Zinchell) nogle Penge, den var ham skyldig, og Følgen var, at Sinckel maatte staa frem i Raadstueretten og foreslaa, enten at lade Betalingen ske gennem en fælles

²³ »Scripsit mihi Præs. Rudeopiensis de miserrimo urbis tutiusque insulæ statu«, som Biskop Hans Mikkelsen anfører i sin Dagbog under 12. Febr. 1628, gengivet i Samlinger til Fyns Historie og Topographie, V, 410.

²⁴ Kancelliets Brevbøger ^{25/10} 1629. ²⁵ Kancelliets Brevbøger ^{21/1} 1630.

²⁶ I Slutningen af 1643 laa der saaledes i Rudkøbing indkvarteret en Del af Ritmestrene Spiesz' og Krantz' Kompagnier (Lütken, S. 130), og af de i Rigsarkivet bevarede Ruller og Afregninger 1644—47 kan vi se, at Byen fra ^{23/12} 1645 til ^{5/1} 1646 havde indkvarteret 50 Mand af Luderwalds Kompagni, fra ^{10/11} 1645 til ^{29/6} 1646 16 Mand af Deberns Kompagni og fra ^{1/4} 1646 til ^{21/12} s. A. 14 Mand af Pejtersens Kompagni.

²⁷ Lütken, S. 130.

²⁸ Rimeligvis Landstingsskriveren, som senere i 1658 blev udplyndret af Svenskerne.

²⁹ Bytingsbog ^{11/3} 1645. ³⁰ Lütken, S. 131.

Skat, som han selv vilde tage Del i, eller lade ham faa 5 % om Aaret af sine Penge. ³¹

Men alt er jo relativt, og der kan næppe være Tvivl om, at selv om Byen var meget fattig i den første Halvdel af 1600-Tallet, saa skulde de, som kom til at opleve Svenskernes Besættelse i 1659, alligevel komme til at betragte disse Aar som de gode, gamle Dage.

Da Svenskerne var jaget bort, var Rudkøbing saa ødelagt, at af dens 117 Gaarde og Huse var over Halvdelen helt borte eller laa i Ruiner, og Borgerne var ikke alene udplyndret til Skindet, men var ogsaa »udi saa stor Gæld geraaden, saa de fleste aldrig kan betale deres Kreditorer.« ³²

Da var Rudkøbing saa langt nede som aldrig før eller senere i dens Historie, og der skulde gaa mange Aartier, før den igen kom til Kræfter.

Provst Anders Bredal Vedle.

Præst i Rudkøbing 1597—1630. Billedet er malet paa et Epitafium i Rudkøbing Kirke, og selv om al Inskription paa Epitafiet nu er forsvunden, saa er der ingen Tvivl om, at Billedet skal forestille Anders Bredal. Det var Anders Bredal, som i 1628 indberettede om Byens daarlige Tilstand. Se Side 130. —

³¹ Raadstuep. ¹⁵/₃ 1653.

³² Rigsarkivet. Synsforretning over Rudkøbing 1660, Lütken, S. 588.

Befæstningen af 1644.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at den gamle Befæstning fra Byens første Tid efterhaanden forfaldt og blev erstattet af et almindeligt Plankeværk, som var tilstrækkeligt Værn under fredelige Forhold.

Den gamle Befæstning var jo saa absolut ment som et lokalt Værn for selve Byen og dens Borgere, og det var et Værn, som enhver By dengang maatte have. Ingen tænkte dengang paa, at et Forsvar af Rudkøbing kunde blive et strategisk Led i hele Danmarks Forsvar.

Men Tiderne skiftede, og Rudkøbing kom til at opleve den Dag, da Regeringen befalede, at nu skulde Rudkøbing igen befæstes paa en saadan Maade, at man her kunde optage Kampen mod fremmede Tropper.

Man erindrer den almindelige Situation i 1600-Tallets anden Fjerdedel.

Sverige havde som Deltager i Trediveaarskrigen sine Hære staaende i Tyskland, og i December 1643 gav den svenske Konge sin Hærfører *Lennert Torstenson* Ordre til uventet og uden Krigserklæring at kæmpe sig Vej op gennem Holsten og besætte Jylland. Naar dette var sket, skulde han derefter erobre Fyn, og samtidig var det saa Mening, at en anden Hær fra Øst skulde erobre Skaane og Sjælland.

Torstenson naaede ogsaa meget hurtigt at besætte Hertugdømmerne og hele Jylland, men længere naaede han heller ikke. Den danske Rigens Marsk, *Anders Bille*, hvis Styrker ikke i aaben Mark kunde staa sig mod de krigsvante Svenskere, trak sig efter flere uheldige Kampe tilbage til Fyn, og beskyttet af Lillebælt formaaede han nu at sætte Bom for Svenskernes videre Fremtrængen.

Selvfølgelig blev Øerne alligevel sat i Forsvarsberedskab, og det maa være som et Led i dette Beredskab, at *Anders Bille* i 1644 gav Langelands Krigskommissær, den højt fortjente Landsdommer *Vincent Steensen* til Steensgaard, Ordre til at gøre Byen til en Fæstning, som selvfølgelig skulde være et fast Støttepunkt for Forsvaret af Langeland.¹⁷

Vi kender ikke mere, hvem der udarbejdede Planerne til den nye Fæstning, ej heller hvorledes dens Forløb skulde være, men at der var Tale om en virkelig Befæstning kan ses af det Brev, som *Vincent Steensen* d. 9. Juli 1645 skrev til Rigsraaden *Jørgen Brahe*, og hvori han ikke alene bad »om at blive forsynet med nødtørftig Ammunition og Krudt«, men ogsaa fortæller om den nye Befæstning. Han skriver:

»Her er efter Rigens Marsks Anordning bygget en *Forteresse omkring Rudkøbing*, som saa vidt er færdig, at Gravene er opkastede, men der behøves en stor Sum til allehaande Rekvisiter. Rigsraadet bedes derfor skaffe Penge til dette Værk, thi Slottet¹⁸ er pantsat og Almuen har stor Indkvartering.«¹⁹

Det har dog aabenbart ikke alene været Rudkøbing, som manglede Penge til at fuldføre Befæstningen. Ogsaa Rigsraadet har sikkert haft Vanskeligheder med at skaffe de fornødne Midler. I hvert Tilfælde maa *Vincent Steensen* igen d. 27. Juli spørge Rigsraadet, hvorfra han skal tage det fornødne til »den af Rigens Marsk anordnede Fortification . . . thi her er ingen Forraad«, ²⁰ og da nu Krigen nærmede sig sin Afslutning samtidig med, at Landet var i allerhøjeste Grad forarmet, saa har man Lov til at slutte, at Befæstningens Volde og Grave vel blev opkastede, men at den iøvrigt har været meget daarligt udstyret med Skyts og Ammunition.

Der er altsaa ikke bevaret nogen Oplysning om den nye Befæstnings Forløb, men der kan næppe være nogen Tvivl om, at den i det væsentlige har været som den senere Befæstning af 1659, som den har været Forudsætningen for.

¹⁷ Om *Vincent Steensen* læs *Lütken*, S. 212—13 og 244—63. — Ogsaa *Sti Pors* blev udnævnt til Krigskommissær paa Langeland, men om hans Indsats er intet bevaret.

¹⁸ Tranekær Slot. ¹⁹ Indkomne Breve til danske Cancelli.

²⁰ Som ¹⁹.

Som nærmere paavist Side 152 er der dog en Mulighed for, at den nye Befæstning har gaaet over Østergade ud for Nr. 25 og 28. Derved vil man ogsaa faa Forklaringen paa, at det gamle, tilbagetrukne Hus, som ligger i Slippen mellem Østergade Nr. 24, Langeland Folkeblad, og Nr. 26 endnu i Aarene efter 1860 kaldtes »Den gamle Toldbod«, ^{20a.} medens man ellers meget vanskeligt vil kunne paavise noget Tidspunkt, hvor der har været Brug for en Accisebod paa dette Sted.

Er Hypotesen rigtig, bliver denne gamle Bygning saaledes det eneste bevarede Minde fra den Tid, da Befæstninger af 1644 eksisterede.

At Bygningen er meget gammel er sikkert. Dens Maal passer ogsaa med de andre bevarede, yngre Acciseboder, og at den ikke har været et almindeligt Beboelseshus kan ses af, at en af Stuens Døre indtil 1919 havde en sortmalet Fylding til at skrive paa med Kridt, og at to et-rammede Gavlvinduer var forsynet med Jernstænger.

Den nye Befæstning har betydet en stor Udvidelse af Rudkøbing's Byomraade (se Tegningen Side 150), thi den kom til at ligge som en Ring udenom den gamle. Kun en Plads var fælles for dem begge, og det var Møllebanken, som dannede en fremskudt Bastion i dem begge.

Befæstningen har været alt for stor til at forsvares af Byens Befolkning alene. Men det var heller ikke Meningen, og Rudkøbing havde derfor ogsaa under Krigen en ikke ubetydelig Indkvartering af Tropper, som det iøvrigt kneb for Byen at underholde. Det foran anførte Brev af 27. Juli fortæller saaledes foruden det allerede citerede, at Kongen havde lovet Borgerne noget Kontributionskorn til Soldaternes Underholdning, men at Kornet ikke var ankommet.

Der er heller ingen Tvivl om, at selv om Krigen endte uden at Rudkøbing direkte blev inddraget i Krigsbegivenhederne, saa blev baade den og hele Øen i højeste Grad forarmet gennem Indkvarteringer og Skatter, og Byen kan ikke være kommet til Kræfter, da den store Katastrofe ramte den i 1659.

^{20a.} Chr. Kiilsgaard: Træk af Rudkøbing Købstads Udvikling, S. 15. Nu afdøde Tømremester Fr. Rasmussen, der var født 1858, kunde huske, at Bygningen i hans Barndom blev kaldt »Den gamle Toldbod«.

*„Den gamle Toldbod“ for Enden af Slippen mellem Østergade Nr. 24 og 26 set fra Syd.
Nu Værkstedbygning for Snedkermester Fritz Johansen.*

Oversigt over Krigsbegivenhederne paa Langeland i 1658 og 1659.

I 1657 brød Krigen med Sverige ud paany, og denne Gang skulde Rudkøbing og Langeland for Alvor faa at mærke de Rædsler, som en fremmed Besættelse kunde føre med sig.

Nu er det ikke Meningen at fortælle i Enkeltheder om alle denne Krigs Begivenheder paa Langeland. Det er allerede gjort af baade *K. C. Rockstroh* og *Vilh. Lütken*. Alligevel maa der gives en nogenlunde udførlig Oversigt over dem, for de danner Forudsætningen for den Skæbne, som ramte baade Rudkøbing og hele Øen — og da *Rockstroh's* Beretning udkom i et Maanedsblad og *Lütkens* »Langelands Historie« forlængst er udsolgt, kan der ogsaa af denne Grund være Aarsag til at genfortælle Begivenhederne i Sammendrag.

Det efterfølgende er i det store og hele bygget paa disse Mænds Beretninger, og Kilstederne maa, hvor ikke andet nævnes, søges i disse. Kun hvor der fortælles noget særligt, som enten er taget andet Steds fra, eller som kun findes hos den ene af dem, anføres Kilden. ¹

Stemningen her i Landet var i Almindelighed for Krig for at vinde de i 1645 afstaaede Provinser tilbage, og selv om Rigsraadet ikke var enigt, lykkedes det alligevel *Frederik III* at faa dets Samtykke til at erklære den ulykkelige Krig, som vi slet ikke var forberedt paa at gennemføre og som skulde medføre, at Danmark mistede $\frac{1}{3}$ af sit Landomraade. ²

¹ Om Begivenhederne som Helhed læs *K. C. Rockstroh: Langelands Forsvar i »Vort Forsvar«*, ^{17/3}, ^{14/4}, ^{28/8} og ^{12/9} 1901, samt *Lütken: Langelands Historie*, S. 200—244. — *P. Rasmussen* giver desuden S. 31 og 100 en ganske kort Omtale af enkelte af Begivenhederne i Rudkøbing.

² *Danmarks Riges Historie* IV 378—80.

Krigen begyndte med, at den svenske Konge *Karl Gustav* i Juli 1657 rykkede ind i Holsten, hvorfra han, efter at have løbet den danske Modstand over Ende, rykkede videre op i Jylland. Hans Fremrykning medførte bl. a., at de 4 Kompagnier Soldater, som var indkvarteret paa Langeland og Taasinge, blev sendt over til Fyn for at være med til at forhindre hans Overgang til denne

Italiensk Fremstilling af Overgangen over Isen den 5. og 6. Februar 1658.

Tegnet 1680.

En helt igennem misvisende Fremstilling.

Ø. De kom dog for sent til at udrette noget, idet *Karl Gustav* allerede 30. Januar 1658 var gaaet over det tillagte Lillebælt, og de danske Soldater maatte nu flygte foran Svenskerne, som fortsatte ned over Fyn.

Da var det, at den svenske Generalkvartermester *Erich Dahlberg* udkastede den forvovne Tanke at rykke over Isen til Langeland og videre til Laaland. Han prøvede først selv med nogle faa Ryttere Isens Sikkerhed over begge Farvande, og efter at være vendt tilbage, red *Karl Gustav* i Spidsen for 2000 Ryttere over

Isen fra Vemmenæs til Rudkøbing. Turen gik godt, selv om Isen under Rytteriets Vægt gav sig saa meget, at der stod en Fod Vand over den, og fra Rudkøbing fortsatte Kongen til Longelse Præstegaard, hvor han overnattede.

Den næste Morgen samledes Tropperne ved Spodsbjerg Færgested, hvorfra de med Kongen i Spidsen red videre over Isen til Laaland. Det dristige Foretagende var lykkedes, og de følgende Dage fulgte General *Wrangel* efter med Fodfolket.

Der blev ved denne Lejlighed ikke ydet nogen Modstand i Rudkøbing, og det var vel ogsaa for meget forlangt, at det lille Rudkøbing alene skulde have formaaet at standse den sejrsvante, svenske Hær — men der har ganske sikkert heller ikke hos Borgerne været nogen Vilje dertil.

Under Gennemfarten over Langeland havde Svenskerne selvfølgelig plyndret saa meget, de kunde overkomme, men deres Hovedstyrker havde jo travlt med at komme videre, saa Udplyndringen kan ikke have været dybtgaaende, selv om den kunde gaa slemt ud over den enkelte. Landstingsskriveren *Niels Hansen* i Rudkøbing kunde saaledes i 1660 vidne, at han »det andet Aar, der Fjenderne marcheret her igennem Landet (dvs. Langeland) paa det højeste blev udplyndret.«³

Udplyndringen blev ogsaa kun kortvarig, for allerede 10. Februar gav *Karl Gustav* Langeland som et Grevskab til *Korfits Ulfeldt* som en Tak for dennes Forrædderi, og samtidig udstedte han et Salvegardebrev — et Beskærmelsesbrev — for Øen.

Der blev dog stadig liggende en svensk Styrke herovre, og det blev ved Freden i Roskilde d. 26. Februar s. A. bestemt, at den først skulde rømme Øen samtidig med, at Skaane blev overgivet til Sverige.

Rigtig Fred havde vi altsaa ikke endnu, og vi ser da ogsaa, at under den »lille Mellemfred«, som den kaldes i Tingbøgerne, maatte Rudkøbings 84 »værgagtige Borgere« holde Vagt for at værgere deres By og Ejendele. Og Vagten stillede store Krav til Borgerne, saaledes som vi har kunnet læse det i Rudkøbings Raadstueprotokol under 19. April 1658, da der holdtes en almindelig Raadstuesamling, hvortil alle Borgerne var indkaldt:

»Da foreholdtes, at i denne besværlige Tid skulde holdes god Vagt og vel passes paa efter Paabydelse, om Natten 24 Mand stærk. Hvo som

³ Indkomne Sager til Krigskollegiet 4/6 1660, Nr. 132, Lütken, S. 225.

entholder sig efter gjort Varsel, bøde til den Vagt, han er tilsagt at gaa med, $\frac{1}{2}$ Rdl., og derfor maa Vagten strax pante uden at forbyrde Ran, Hærværk eller Husfred. Og menige Borgerskab skal under tilbørlig Straf med al Lydighed adlyde deres Officerer. Ingen udygtig maa forsøje sig til denne Vagt, men alle, som dertil duelige ere, og af dem forskaanes ingen, gifte Mænd saa lidt som unge Karle, der er tilstede. Naar nogen Partier fornemmes, ringes med Tolvklokken, og den af menige navngivne Indbyggere da ikke er mødt med sit Gevær, være ugildt og som ingen ærlig Mand. Hvo som begiver sig til Klokken at ringe uden skjellig Aarsag, straffes som vedbør.«⁵

Vi slap imidlertid ikke af med den svenske Styrke, der var blevet liggende herovre. Da Skaane efter Fredsslutningen blev overgivet til Sverige, havde *Karl Gustav* allerede fortrudt, at han ikke havde taget hele Danmark og var derfor begyndt at forberede sit afgørende Overfald, og da han 7. August 1658 landede i Korsør, havde vi stadig svenske Tropper liggende herovre.

Men nu skulde *Karl Gustav* komme ud for sit Livs største Overraskelse. Han maa jo have troet, at det ogsaa denne Gang skulde gaa, som da han godt et Aar tidligere var rykket ind i Danmark og bogstavelig tvang det til Underkastelse blot ved at vise sig.

Karl Gustav overfaldt Danmark uden Varsel, uden Krigserklæring, og ingen kunde være i Tvivl om, at hans Maal nu var Danmarks Udslettelse, men netop dette vakte Nationens Offervilje og Kampmod, skabte et enigt Folk, som af uøvede Borgere og Bønder i Forbindelse med Adelen, men med meget faa Hjælpe-midler, skabte et Forsvar, som er værdigt til alle Tidens Beundring.

Hvilken Indsats, der blev ydet af København og Bornholm er kendt af alle. Langt mindre kendt er det Forsvar, som de langelandske Bønder ydede, og dog staar dette fuldt ud paa Højde med, ja, man kan vel ogsaa sige, at det overgaar Københavns, hvis Borgere fik rige Løfter om Privilegier, hvis de kunde slaa Angrebet tilbage. Om noget saadant var der slet ikke Tale for Langelændernes Vedkommende. De sloges for deres blotte Eksistens, og de gjorde det paa en saadan Maade, at de vakte selv de krigsvante Svenskeres Beundring.

⁵ Lütken, S. 205. I en Fodnote angives, at Citatet er fra Raadstueprotokollen, men Rudkøbings Raadstueprotokol findes ikke mere fra 21/11 1657 til 17/10 1661.

Kun eet svagt Punkt var der i Langelands Forsvar, og det var desværre Rudkøbing. Man maa beklageligvis sige, at Borgerskabet her, saaledes som det ogsaa var Tilfældet i adskillige andre Byer, viste en sørgelig Mangel paa Samhørighed med Adel og Bonde. De var saa absolut imod enhver Tanke om Modstand, gik hellere Svenskernes Ærinde, ja, de øverstbefalende herovre maatte endda »gentagne Gange true med at lade dem skyde ned som Hunde, naar de vægrede sig ved at rykke ud mod truende Landgange af svenske Partier.«⁶

Ganske vist blev der afslaaet flere svenske Angreb paa Rudkøbing, men naar det lykkedes, skyldtes det ikke Borgervæbnningens Indsats, men mere de af Bønderne dannede Styrker, som var bygget op omkring nogle smaa Afdelinger Rytteri og Fodfolk, der var sendt herover fra Nakskov under Anførsel af den tapre og aarvaagne Oberstløjtnant *David Bernebach*.

Det var *Bernebach*, som sammen med Øens mangeaarige Krigskommissær *Vincent Steensen* til Steensgaard organiserede Forsvaret, og bedre Førere kunde næppe findes.

Ogsaa de undergivne Officerer ydede en fortræffelig Indsats. Af dem maa særlig nævnes Kaptainløjtnant *Hans Christopher Wardinghausen*, den senere Tolder i Rudkøbing, hvis Bedrifter lige til vore Dage har levet i Befolkningens Erindring, og som fik Tilnavnet »Langelands Gøngehøvding«.

Men det er dog især den menige, nu navnløse Bonde, som fortjener at mindes for sin Indsats. Hans Kamp mod den fremmede Voldsmænd vil altid staa som et lysende Eksempel.

Krigsbegivenhederne begyndte med, at det i Begyndelsen af September lykkedes Nakskovs Kommandant, den berømte Oberst *Körber*, at sætte Styrker i Land paa Langeland for at faa Øen rensat for de mindre svenske Rytterkommandoer, som endnu laa her fra sidste Krig, og allerede i sidste Halvdel af samme Maa-ned var den sidste Svensker enten nedhugget eller taget til Fange.

Men Svenskerne vilde selvfølgelig igen forsøge at sætte sig i Besiddelse af Øen, og den første Opgave, som maatte løses, var derfor saa hurtigt som muligt at faa organiseret Øens Forsvar.

Man skulde mene, at Rudkøbing maatte være Forsvarets na-

⁶ Rockstroh: »Langelands Forsvar« i »Vort Forsvar« 17/3 1901. Se ogsaa I. T. Rohde »Om Rudkøbings Borgervæbning« i Svendborg Amts Aarsskrift 1915.

turlige Midtpunkt, befæstet som den allerede var fra sidste Krig. Det var sikkert ogsaa her, at *Bernebach* opslog sit Hovedkvarter, hvorfra Operationerne lededes, men alligevel blev Rudkøbing ikke udset til at være det Sted, hvormod Forsvaret skulde samle sig, hvis Krigslykken gik Langelænderne imod, og vi hører aldeles intet om, at der blev gjort noget for at sætte Byen i Forsvarsberedskab.

Derimod hører vi, at *Faarevejles* gamle Volde og Grave blev udbedrede og forsynet med Skyts, ligesom der her blev samlet Forraad af Ammunition og Proviant, og det var saaledes denne Gaard, som blev udpeget til at være det Sted, hvortil Styrkerne kunde trække sig tilbage og forsvare sig — en Udvikling, som Borgerne i Rudkøbing sikkert ikke var kede af.

Øens Forsvarsstyrker var ikke store. De bestod først og fremmest af de 30 Ryttere og 50 Musketter, som var overført fra Lolland og som skulde danne den Kærne, »hvormod Landfolket (den lokale Væbning) og Bøndernes Landstorm kunde samle sig«, ⁷ og de samlede Styrker beløb sig vel ialt til ca. 200 Ryttere og ca. 1000 Fodfolk. ⁸

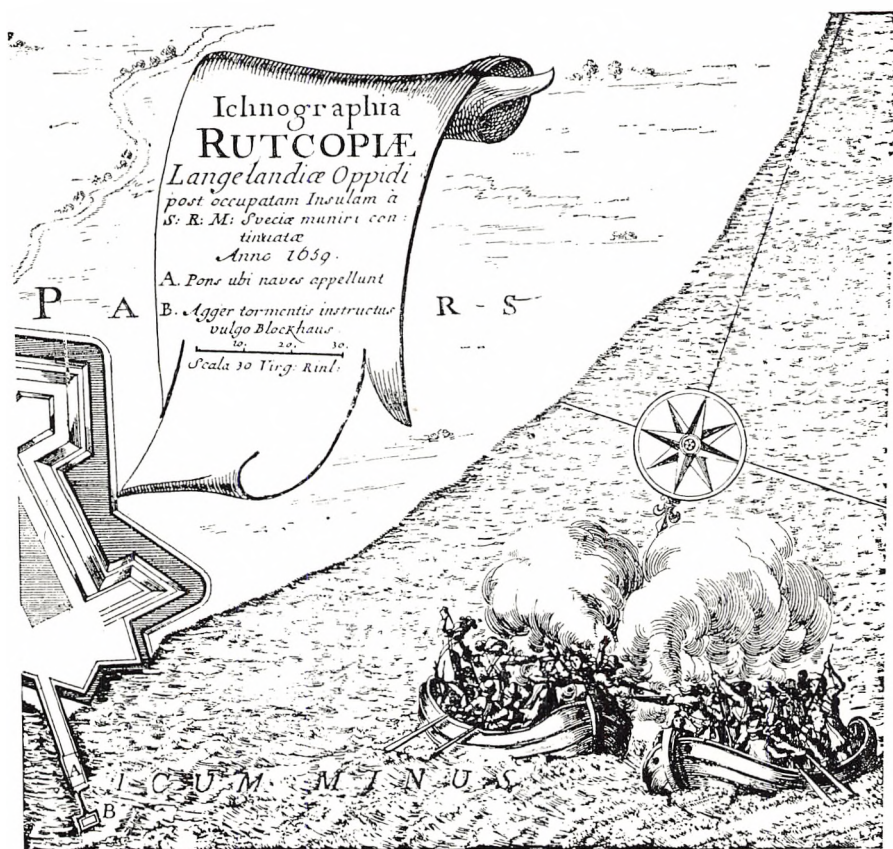
Hertil kom saa Rudkøbings Borgervæbning paa 84 Mand, som havde Pligt til at befæste og forsvare deres By, men som var lige uvillig til begge Dele. —

Det varede ikke længe, før Svenskerne gjorde deres første Forsøg paa at indtage Øen, og det blev Rudkøbing, som blev udset til deres første Maal. *Lütken* beskriver Kampene saaledes:

»Allerede Onsdag den 6. Oktober og de følgende Dage kom det første svenske Angreb, heldigvis for Forsvarerne, hvis Forberedelser kun lige var begyndt, med ringe Styrke. Det var Krigsskibet »Svanen« paa 12 Kanoner og 3 Transportfartøjer med Ryttere — *Körber* siger 200, *Grev Waldeck*, den svenske Øverstbefalende paa Fyn, siger 60 — der fra Svendborg blev sendt over af Generallieutenant *Horn* under Kommando af en Ritmester, og forsøgte at lande, først ved Rudkøbings Skibsbro og saa et Par Steder Nord for Byen. Da Landgangen afvistes, lagde de sig ud for Rudkøbing, hvor de til Borgernes Forsærdelse, men uden at gøre videre Skade »kanonerede op i Gaderne«. Efter to Dages Skærmydsel paa fjernere Hold lod Forsvarerne dem den tredje komme helt ind til Land for maaske at fange nogle af dem; men de slap dog efter 4 Timers Fægtning bort med Tab af nogle Døde og et Anker, de maatte kappe fra en af Skuderne Men Svenskerne tog hurtigt bedre fat. *Horn* fik Skoser af *Grev Waldeck* for det mislykkede Angreb den 6. Oktober. Og Søndag Formiddag den 17. Oktober lagde saa 2 svenske

⁷ Rockstroh 17/3 1901. ⁸ Lütken, S. 216.

Orlogsskibe og 17 Skuder og Pramme med Landgangsfolk sig ud for Rudkøbing. Der blev »kanoneret stærkt« fra Kl. 9 Søndag Formiddag til Mandag Kl. 3. Men trods den større Styrke gik det ganske som sidst. Svenskerne maatte kappe deres Ankere og trække sig tilbage, denne Gang med alvorligere Tab«.⁹

Landgangsforseg ved Rudkøbing Skibsbro.
Svensk Fremstilling hos Pufendorf. Udsnit af Billedet Side 149.

Saa vidt Pastor *Lütken*. Trods den stærke Beskydning ser det ikke ud til, at Byen i Almindelighed led større Skade, men saa meget mere gik det ud over dens Skibsbro. Det siges ganske vist ikke direkte, men da der ikke senere fandt Kamp Sted ved Skibsbroen, maa det være hertil, at Byfoged *Claus Bertelsen* hentyder,

⁹ Lütken, S. 207 og 209.

naar han i 1697 skrev om Skibsbroens Tilstand, »at hvad Skibsbroen er angaaende, da er den ganske øde og forfalden, og lige-saa haver vaaren siden sidste svenske Fejde 1659«, ¹⁰ og det er jo ogsaa ganske naturligt, at det først og fremmest maatte gaa ud over Skibsbroen, som sikkert ikke i Forvejen var for god.

Ligeledes maa man vel antage, at de Kanonkugler, som man beretter blev fundet, da man omkring 1770 sløjfede Voldene, ¹¹ maa stamme fra disse Kampe. Der foreligger i hvert Tilfælde ikke Vidnesbyrd om andre Kampe, hvorfra de kan stamme. —

Det lykkedes altsaa at afslaa Svenskernes første Angreb, og man kan jo sige sig selv, at det heldige Resultat i høj Grad har opmuntret det faatallige og daarligt udrustede Forsvar. Vi ser da ogsaa, at Langelænderne ikke nøjedes med at afvente de næste Angreb, men at de selv gik angrebsvis til Værks og under *Wardinghausens* Ledelse foretog dristige og heldige Udfald mod de Svenske, som laa i Kvarter paa Taasinge. Disse Udfald irriterede Svenskerne saa stærkt, at de truede med, at naar de fik tilstrækkelig Magt, vilde de lægge Langeland øde med Ild og Sværd — Ord, som i sørgelig Grad skulde komme til at gaa i Opfyldelse.

Frosten satte tidligt ind dette Aar, og allerede før Nytaar kunde Isen bære mellem Taasinge og Langeland. Herved opstod en ny Fare, som *Bernebach* søgte at imødegaa ved at lade ise milelange Render langs Kysten, og Belønningen kom den 3. eller 4. Januar 1659, da Svenskerne ved Hjælp af medbragte Løbebroer søgte at sætte over Renderne, men blev slaet tilbage.

Men Langeland skulde tages, det fordrede Svenskernes hele militære Situation. *Karl Gustav* pressede paa, og under Rigsadmiral *Wrangels* personlige Ledelse og med en Indsats af 4 Orlogsskibe, 18 Skuder og Galioter samt mange Baade og Pramme forsøgte de den 7. Februar at gaa i Land ved *Andemose Knøs* paa Øens Østside. Her holdt Kaptajn *Jens Jensen* Vagt med sit Kompagni, men det lykkedes alligevel Svenskerne at faa sat 200 Mand og en Kanon i Land, og Situationen var til en Begyndelse ikke helt god for Langelænderne. Men nu kom *Vincent Steensen* og *Bernebach* til med Forstærkning og en meget haard Kamp opstod. Den omtrent 67-aarige *Vincent Steensen* blev dødelig saa-

¹⁰ Kiilsgaard: Rudkøbing Havns Historie, S. 26.

¹¹ Rasmussen, S. 31.

ret. Ogsaa *Bernebach* blev saaret i Armen, men holdt sig dog Kampen ud, skønt han fik 3 Heste skudt under sig.

Kampen varede hele Dagen, men om Natten angreb Langelænderne igen, og nu maatte Svenskerne med store Tab trække sig tilbage til Skibene, og et Forsøg paa igen næste Dag at komme i Land, lykkedes heller ikke.

Angrebet var afslaaet, og *Wrangel* maatte rapportere til Kongen: »Jeg havde vel ikke troet, at Fjenden havde ligget saa stærkt paa Øen og villet værges sig saa tappert som sket er, vi er nu halvandet Musketskud fra Land, men de respekterer ikke Kanonerne det ringeste«.

Langelænderne havde afvist Angrebet, men deres Tab var store, og da Svenskerne den 8., samtidig med at de gjorde deres sidste Angreb ved *Andemose Knøs*, satte et Angreb ind paa Øens Vestside ved *Strandby*, hvor der var rejst en Skanse, kunde Sejrens Frugter let være gaaet tabt.

Den største Del af *Strandby* Skanses Mandskab var trukket til Undsætning ved *Andemose Knøs*, og Skansen var derfor kun besat af en Løjtnant og 20 Mand, som flygtede, da Angrebet satte ind. Svenskerne havde derefter let ved at komme i Land og besætte Skansen med 3 Kanoner og 250 Mand.

Herfra sendte de om Aftenen Rekognosceringskommandoer ud paa Øen og kom bl. a. ogsaa til *Rudkøbing*, hvor de kun »fandt liden Anstalt til Modværge«, og hvor Borgerne helt havde tabt Modet. *Rockstroh* giver følgende Beskrivelse af, hvorledes Borgerne fuldstændig gav op og viste en Opførsel, som stod i skærende Modsætning til Bøndernes selvopofrende Tapperhed:

»Desuden nægtede de mandhaftige Borgere rent ud at deltage i Kampen. Kaptajn *Steen Steensen* søgte baade med det gode og med det onde at mande dem op og truede med at lade dem nedhugge alle, om de ikke lystrede ham. Han kunde dog ikke faa dem til at værges sig, hvorfor han maatte forlade dem for at føre Bønderne mod Fjenden. Paa Borgmesterens (ogsaa en Borger) Raad skyndte Borgerne sig hjem i deres Huse, skjulte deres Vaaben og gik de udsendte svenske Kommandoer i Møde med Tilbud om Underkastelse »for«, som de udtrykte sig, »at undgaa at komme i Ulejlighed«. De beklagede over for Svenskerne, at Bønderne var saa »genstridige«. Hvis dette ikke havde været Tilfældet,

skulde de, Borgerne »nok have faaet Bugt med Oberstløjtnanten (Bernebach).«

Saavidt *Rockstroh*. Selvfølgelig lader Borgernes Opførsel ved denne Lejlighed sig ikke forsvare, ja, deres Udtalelser nærmer sig stærkt til Forrædderi, men de maa jo have troet, at alt var tabt, og haabet, at de ved ydmyg Underkastelse kunde undgaa den Skæbne, som dengang blev en undertvunget Fjendes Lod. Et forfængeligt Haab.

Men foreløbig havde Svenskerne slet ikke Tropper nok i Land til at kunne besætte Byen, og de fik ogsaa hurtigt andet at tænke paa.

Det første Forsøg paa at kaste Svenskerne ud af Strandby Skanse blev gjort d. 9. om Morgenen af Løjtnant *Jacob Andersen*, som med 150 Mand kom marcherende syd fra, men Forsøget mislykkedes trods al Tapperhed. Derimod lykkedes det for *Bernebach*, som op ad Formiddagen kom til med de Styrker, som nu var frigjorte ved Andemose Knøs, at storme Skansen og tvinge Svenskerne til igen at gaa ombord i deres Skibe og sejle bort.

Langeland var igen fri for Svenskerne, og Sejren over dem var hovedsagelig vundet af uøvede Bønder, uden Uniformer og daarligt udrustede, medens de svenske Soldater maaske var Europas bedste, erfarne i Krigskunsten og Veteraner fra Masser af Valpladser.

Men Sejren var ikke afgørende, og man kunde sige sig selv, at Svenskerne vilde komme igen. *Wrangel* forberedte da ogsaa et nyt Angreb med megen Grundighed. Ikke alene skaffede han sig Underretning om de bedste Landgangssteder — »blandt andet gennem indfangede Borgere fra Rudkøbing, hvilke var meget villige til at give Oplysninger«¹² — men han samlede ogsaa 2500 Mand, som han i Nyborg fordelte paa 12 Orlogsskibe og henved 50 Transportfartøjer med tilhørende Landgangspramme.

Snart var alting klart til dette sidste og afgørende Angreb, og den 20. Marts om Morgenen lettede Flaaden, som var delt i 2 Afdelinger, der begge skulde angribe samtidig, den ene ved *Strandby* paa Vestsiden og den anden ved *Uglebjerg* paa Østsiden.

Wrangel ledede selv Aktionen ved *Uglebjerg*, hvor han Kl. 14 begyndte et Forsøg paa at sætte sine Tropper i Land. Men ogsaa

¹² *Rockstroh* i »Vort Forsvar« 28/4 1901.

her besejrede de langelandske Bønder selve den svenske Rigsadmiral. De udviste den største Tapperhed, ja, de nøjedes ikke med at beskyde Fjenderne fra Land, men de vadede ud i Vandet og angreb Landgangsprammene, saa Svenskerne maatte trække sig tilbage til Skibene med et Tab af 64 Fanger, 36 Døde og 100 Saarede.

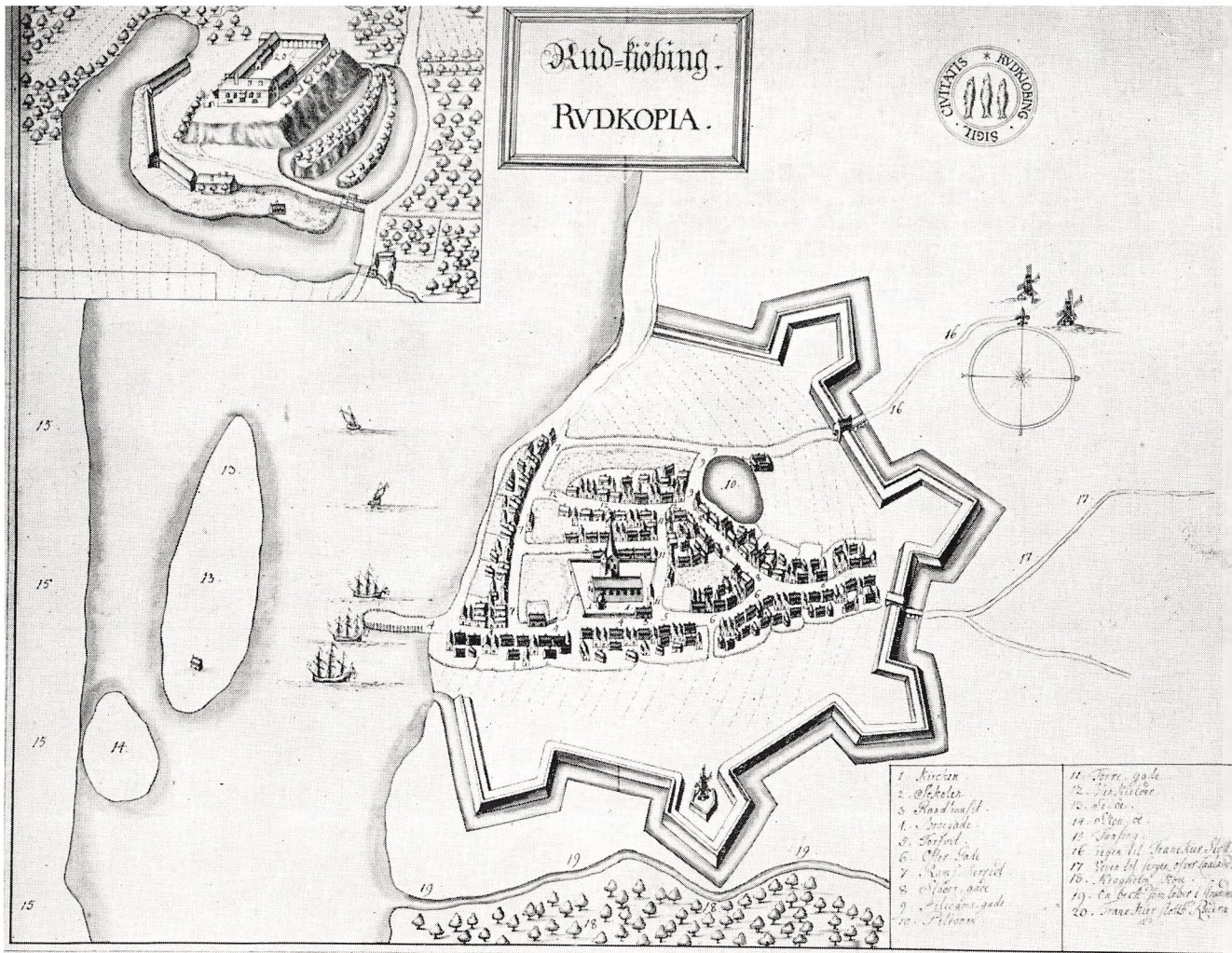
Wrangel selv maatte indberette til *Karl Gustav*, »at Folkets Mængde, dets stærke Resistance og Modværge var saadant, at der aldeles intet var at udrette her. Jeg forsikrer Eders Majestæt, at desuagtet havde ingen Soldater kunnet kæmpe bedre, end vore gjorde det ved denne Lejlighed.«

Og som det gik ved Uglebjerg, gik det ogsaa ved det samtidige Angreb ved Strandby. Ogsaa her lykkedes det at slaa Svenskerne tilbage.

Men *Wrangel* havde flere Muligheder for at komme i Land. Forløbig blev han liggende Resten af Dagen udfor Uglebjerg, men da Natten kom, delte han Flaaden, saaledes at en Del af den blev liggende for at fastholde Forsvarerne, medens han selv med Resten lettede Kl. 1 Nat den 21. Marts og sejlede i Mørket sydpaa til *Fjæleborg Klint* ved Stengade Skovs sydlige Ende, idet en Forræder ved Navn *Niels Clemmensen* havde oplyst ham om, at der her var dybt Vand helt ind til Kysten. Her lykkedes det for *Wrangel* hen paa Morgenens dækket af tæt Taage uden Modstand at sætte sine Tropper i Land.

Dermed var Øen erobret og videre Modstand fra Langelændernes Side var unyttig. Ogsaa Forsvarerne af Skansen ved Strandby maatte erkende dette. Da de havde faaet at vide, at Fjenden var kommet i Land og rykkede frem, saa Tilbagetrækningslinien til Faarevejle var afskaaret, kastede de Vaabnene og spredtes til hver sin Skæbne.

Nu begyndte der en frygtelig Tid for hele Øen med Vold og Tortur, Røveri og Plyndring, og det hjalp ikke Rudkøbing det mindste, at Borgerne havde vist sig saa villige til at gaa Svenskernes Ærinde. Men herom senere.

Rud-kjøbing.
RVDKOPIA.

1. Kirken 2. Skole 3. Rådhuset 4. Broen 5. Torv 6. St. Sids 7. Rådhuset 8. Kirke 9. Kirke 10. Kirke	11. Torv 12. Kirke 13. Kirke 14. Kirke 15. Kirke 16. Kirke 17. Kirke 18. Kirke 19. Kirke 20. Kirke

Rudkøbing ca. 1670. (Borgen i øverste venstre Hjørne er Tranekær Slot).
Fra Resen: Atlas Danicus.

Befæstningen af 1659.

Da Svenskerne den 21. Marts 1659 havde faaet etableret et Brohoved paa Langelands Østside, ophørte som sagt al Modstand. Ogsaa Rudkøbing maatte uden Sværds slag aabne sine Porte, og da Svenskerne havde besat Byen, gjorde de den til en veritabel Fæstning.

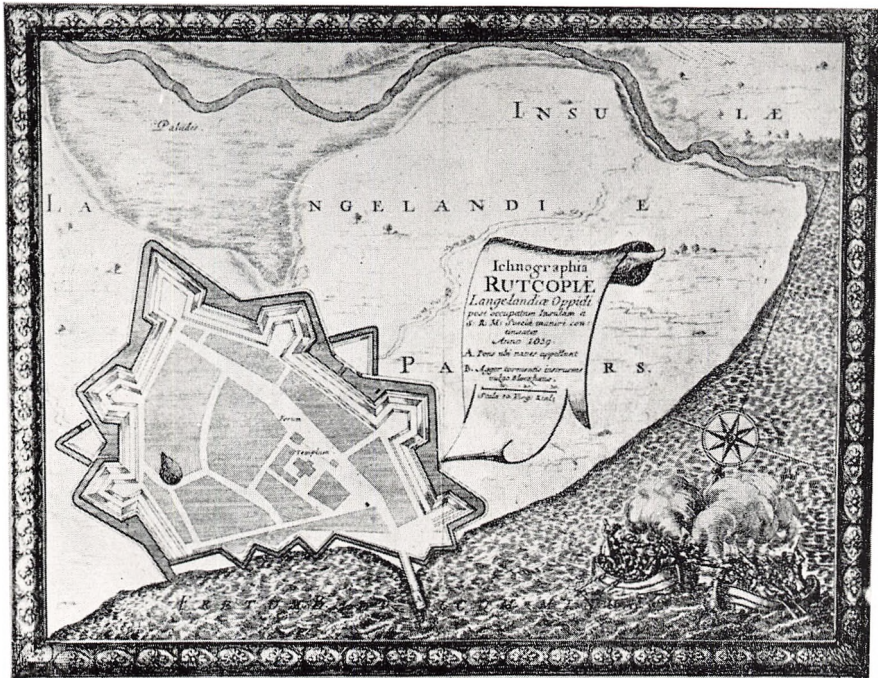
Byen havde jo i Forvejen sine Volde og Grave fra 1644, men de var i saa daarlig Stand, at det blev Herregaarden Faarevejle, som i 1658 blev udset til at være Øens militære Støttepunkt, og da vi i det foregaaende har hørt om Borgernes fuldstændige Mangel paa Forsvarsvilje, kan vi sikkert gaa ud fra, at der heller ikke under Krigen er gjort noget større for at faa Forsvarsberedskabet i Orden.

Men saa mærkeligt kan det gaa, at den Befæstning, som Borgerne ikke vilde arbejde paa til Forsvar mod fremmed Erobring, den tvang de fremmede Besættelsestropper dem nu til at fuldføre i Løbet af tre Maaneder, og da Arbejdet var færdigt, var Rudkøbing blev saa stærkt befæstet med armerede Volde, Grave og Bastioner, at den kunde komme til at danne en alvorlig Hindring for Befrielsen fra de svenske Tropper, som Borgerne hurtigt fik mere end nok af at huse.

Man kan maaske bedst gøre sig en Forestilling om den Betydning, Svenskerne tillagde Rudkøbing som militært Støttepunkt, naar man hører om den Hast, hvormed de fuldførte dens Befæstningsværker.

Allerede den 31. Marts beordrede *Karl Gustav* Oberst *Schwen gel* over til Rudkøbing for at lede Arbejdet, som blev udført af de af Svenskerne til Krigstjeneste udkrevne Langelændere. Ogsaa Byens Borgere har selvfølgelig maattet tage Del i Arbejdet,

og allerede den 28. Juli s. A. kunde Oberst *Königsmarck* meddele Kongen, at Arbejdet var færdigt, saaledes som man kan se det paa nedenstaaende Billede, som er gengivet efter Svenskernes egen Tegning. ¹³

Rudkøbing med den svenske Befæstning 1659.

Efter Pufendorf.

Tegningen har en latinsk Tekst, som i Oversættelse lyder:

»Grundrids over Rutcopia (dvs. Rudkøbing), en By paa Langeland, hvis Befæstning er blevet fortsat efter Øens Erobring af Sveriges høje Konge Aar 1659.

A. Bro, hvor Fartøjerne lægger til.

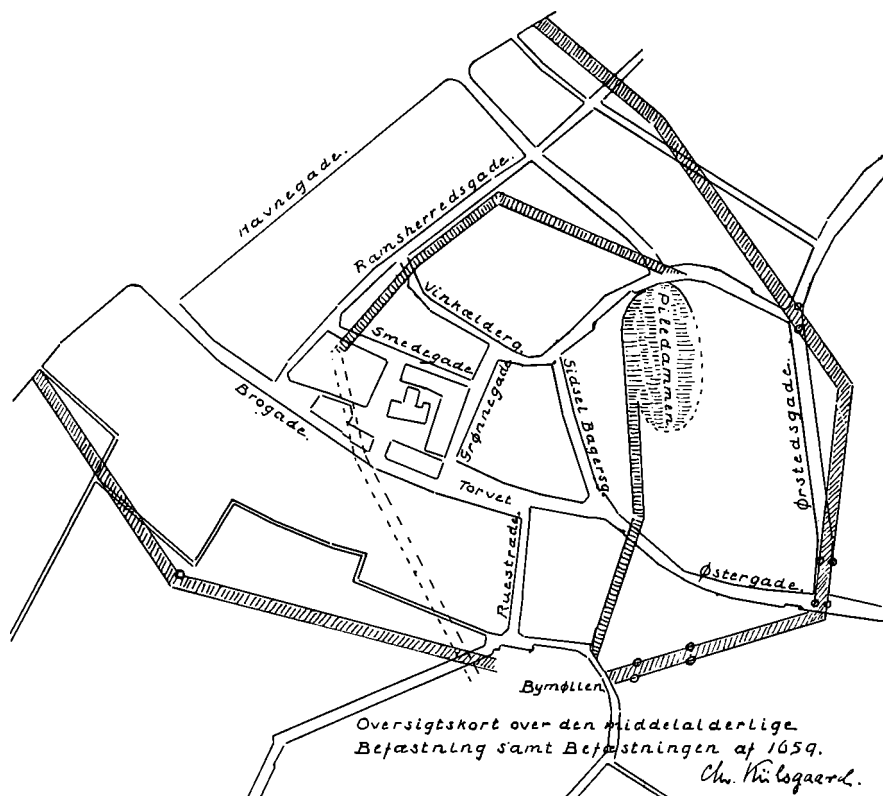
B. Bastion for Kanoner, paa Folkesproget Blockhaus. ¹⁴

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at Befæstningen i det store og hele har forløbet, saaledes som Tegningen viser. De Steder, hvor man i de senere Aar har fundet Voldgraven, passer no-

¹³ Efter Stik hos Pufendorf.

¹⁴ Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing Havns Historie, S. 23.

genlunde med Tegningen, men alligevel kan man ikke med Sikkerhed overføre den paa et nutidigt Matrikelkort, idet man, naar man et Sted kommer ned i Voldgraven, aldrig kan vide, om det er selve Befæstningslinien eller en af Bastionerne, man er stødt

Oversigtskort over Byens ældste Befæstning samt Befæstningen af 1659.
Tegnet af Chr. Kiilsgaard.

paa. Og at følge Voldgraven i dens hele Forløb er ganske ugørligt.

Paa ovenstaaende Kort, hvor Befæstningen er tegnet ind paa et Matrikelkort med en dobbelt, skraveret Linie, er den da ogsaa kun vist rent skematisk. De Steder, hvor Voldgraven er konstateret, er vist ved en lille Cirkel, og Befæstningens Forløb er tegnet op dels efter disse Steder og dels efter Svenskernes foran staaende Kort.

Syd for Byen har Befæstningen sikkert, saaledes som ogsaa Overleveringen fortæller, begyndt hvor Stien »Bag Haverne« mun-

der ud i Bellevue, og den har derfra nogenlunde fulgt denne Sti op til Ruestræde. Stiens mærkelige Forløb passer jo ogsaa udmærket til et Voldsystem med Bastioner.

Vi er nu naaet op til Bymøllen, hvis Banke dannede en frem-skudt Bastion, og herfra fortsatte den tværs over Østergades Haver, ned til Østergade Nr. 34, Matr. Nr. 126 A, som ligger lige overfor Ørstedsgade.

I Nr. 34's Gaard er man baade ved Ejendommens Opførelse og senere kommet ned i Voldgraven, hvor der var Rester af Palisadeværk, og det samme er Tilfældet inde i den næste Gaard, Østergade Nr. 36, Matr. Nr. 125, hvor der ligeledes er fundet Rester af Palisader. I det sidste Tilfælde kan der kun være Tale om en Bastion.

Voldgraven gik ud gennem Porten til Nr. 34, hvorfra den fortsatte tværs over Østergade, og her laa Datidens *Østerport*.

Svensketidens Østerport.

Østerport har utvivlsomt været en muret Portbygning, hvis Fundamenter senere har været fremdraget. Langelands Avis meddeler herom d. 20/7 1894.

»Ved Nedlægning af Gasrør i Østergade stødte man ud for Ørstedsgade paa Rester af en ældgammel Pælebygning. Det er sandsynligvis Resterne af en Bro over den i det 14. Aarhundrede eksisterende Stadsgrav, som gik rundt om Byen fra Kysten mod Nord til Vejlen, som dengang var sejlklar«, og samme Avis meddeler yderligere den næste Dag: »Ved yderligere Udgravninger ser det ud til, at der har været 2 Voldgrave, den ene Østen for den anden, adskilt ved et Stykke Jord, hvorpaa der har været opført *en Bygning, af hvilken Stenfundamenterne nu drages frem*. Det ligger da nær at antage, at de gamle Pælebygninger stammer fra en dobbelt Vindebro, der har været beskyttet paa Midten med et muret Skydetaarn med Gennemkørsel.«

Saavidt Langelands Avis. Ser vi bort fra Fantasierne om den i det 14. Aarhundrede eksisterende Stadsgrav, er Beretningen højst interessant. Kun Skade, at der ikke skete nærmere Under-søgelser.

Det man her stødte paa, var Resterne af Svensketidens Øster-

port, som utvivlsomt har været et muret Porthus, saaledes som man ogsaa kan se det paa det omtrent samtidige *Resens* Kort, afbildet Side 147, hvor man tydeligt ser Porthuset aftegnet.

Ogsaa senere er der fundet Pæleværk paa dette Sted, baade svært Tømmer og Palisadeværk, saa der kan ikke være Tvivl om, at her laa Østerport.

Tømmeret er Rester af den Bro, som førte over Voldgraven, men det maa have været noget daarligt Tømmer, Svenskerne brugte til den. Allerede i 1665 maatte Byen saaledes give den en stor Reparation, hvortil medgik 2 Stk. Tømmer paa 12 Alen, 9 Stk. paa 10 Alen samt 13 Stk., hvis Længde ikke opgives, og i 1675 maatte der yderligere bruges 4 Stk. 12 Alens Træer til den.¹⁵

Heller ikke selve Porten har været for god. Byen maatte allerede i 1671 lade forfærdige en helt ny Port, hvortil medgik halvandet Hundrede Søm samt 6 Kander Øl til Soldaterne, som bar den ned og hjalp med at rejse den, og 2 Kander Øl til Tømmermændene foruden deres Løn.¹⁶

Mere mærkelig er Meddelelsen om den dobbelte Voldgrav. En saadan er der ikke Antydning af hverken paa Svenskernes eller paa *Resens* Tegning.

Mon Forklaringen ikke skal søges i den mystiske Opfyldning i Jorden, som man har paavist baade i Grunden til Østergade Nr. 25, Matr. Nr. 157 a, og lige overfor paa den anden Side af Gaden i Nr. 28, Matr. Nr. 128.

Omkring Portaabningen til Nr. 25 var Bunden saa blød, at da Købmand *Mads Winther* byggede Forhuset, maatte han pilotere Grunden med store Sten, og da man gravede Kælderen ud til Nr. 28, kom man ned i en tydelig, gammel Udgravning.

Udgravningen har selvfølgelig ogsaa gaaet tværs over Østergade, og da Afstanden herfra ned til den sikre Voldgrav kun er godt 32 m, saa maa det utvivlsomt være den, som Langelands Avis betegnede som den anden Voldgrav.

Nu kan man imidlertid meget daarligt tænke sig, at der paa Svensketidens Befæstning virkelig har været Voldgrav baade foran og bagved det murede Porthus, og har Udgravningen virkelig været en Voldgrav — og den var utvivlsomt en gravel og ikke en naturlig Fordybning — saa kan man vanskelig finde

¹⁵ Kæmnerregnskab 1665 og 1675. ¹⁶ Kæmnerregnskab 1675.

anden Forklaring, end at den maa stamme fra Befæstningen fra 1644, som altsaa er blevet udvidet af Svenskerne i 1659.

Fra den daværende Østerport fortsatte Voldgraven paa langs hen ad den første Del af den nuværende Ørstedsgade, men hvor denne krummer, fortsatte Voldgraven lige ud, til den kom ud for den anden Ende af Ørstedsgade.

Svensketidens Nørreport.

Hvor Ørstedsgade, Nørregade og Nørrebro støder sammen, drejede Voldgraven tværs henover Nørregades Udmunding, og her laa det gamle Nørreport, som uden Tvivl ogsaa har været et muret Porthus, saaledes som man ogsaa kan se det paa *Resens* Kort S. 147.

Nu skal man selvfølgelig ikke tage *Resens* Kort højtideligt i alle Enkeltheder, men skal man tro hans Tegning af Porthuset, saa har det været en en-etages grundmuret Bygning med Tegltag, hvorigennem Portaabningen førte.

Fra Nørreport fortsatte Volden ned til Stranden med et Forløb, som var nogenlunde parallelt med Strandgade, og det er muligt, at den lille Dam i Ørstedsparken er den sidste Rest af den gamle Voldgrav. —

Svensketidens Befæstning betød altsaa en betydelig Udvidelse af Byomraadet, som nu var blevet saa stort, at der, naar vi lige undtager de nuværende Ejendomme Østergade Nr. 33 og 36—38 samt et Par Forstadshuse paa Rue Mark og uden for Nørreport, skulde gaa 150 Aar, før Bebyggelsen overskred den Ring, som Befæstningen af 1659 dannede omkring Byen.

Bymøllens Bastion.

Som man ser paa Tegningen S. 150, havde den ældste Befæstning kun et Sted fælles med Befæstningen af 1659, og det var den Banke, som Bymøllen nu ligger paa.

Denne Banke, som falder ganske stejlt ned mod Vejlen, dannede en fremskudt Bastion i begge Befæstningssystemer, og medens Bymøllen, Byens Vartegn, nu i Aarhundreder i Fredens Tje-

neste har malet Byens Korn, saa har den Plads, den ligger paa, uden Tvivl i tidligere Tider været det vigtigste Sted i Forsvaret mod Angreb fra Landsiden.

Herfra havde man et glimrende Udsyn over hele Befæstningens Forløb, herfra kunde man overse eventuelle Angriberes Bevægelser ude i Forterrænet, og her kunde det sidste Forsvar finde Sted, hvis Lykken skulde gaa een imod.

Voldgravens Bredde og Dybde.

Som Svensketidens Befæstning i sin Omkreds var større end den middelalderlige, saaledes har ogsaa dens Voldgrav været baade bredere og dybere.

Som allerede tidligere anført synes den ældste Voldgrav at have været ca. 8 m bred og, naar vi regner Muldlaget med, i Almindelighed op til en Meter dyb. Det var jo ikke nogen imponerende Grav, men da det var Jorden herfra, som blev kastet op bagved Graven og dannede Volden, som altsaa blev lige saa høj, som Graven var dyb, saa faar vi alligevel en Højde paa omkring 2 m fra Gravens Bund til Voldens Overkant.

Svensketidens Voldgrav har været baade dybere og bredere. Et helt Tværsnit er det desværre kun lykkedes at faa frem i Dagens Lys paa eet Sted, nemlig oppe paa Ruevej, hvor der i 1941 blev lagt nye Vandrør ned, men til Gengæld kunde man her i Udgravningsgrøftens Sider se en meget tydelig Profil af et Snit paa tværs af Voldgraven.

Voldgraven viste sig her som en jævnt buet Fordybning, som begyndte 27 m fra Ruestrædes Midtlinie, og som var ca. 13 m bred og godt 2 m dyb. Dybden er regnet fra den nuværende Jordoverflade, som sikkert ligger i nogenlunde samme Niveau i Dag som i 1659.

Vi kan altsaa regne med, at Voldgraven oprindeligt har været godt 2 m dyb paa dette Sted, og det passer meget godt med den Dybde, vi har fundet andre Steder, hvor Graven er fundet dels ved Boringer og dels brudstykkevis ved Gravninger, der i anden Anledning er foretaget.

Derimod kan Graven næppe oprindeligt have haft en Bredde af 13 m. Dels er dens Kanter selvfølgelig i Aarenes Løb blevet

traadt noget ned, hvorved den er blevet bredere, og dels er det fundne Snit ikke et Tværnsnit nøjagtig vinkelret paa Gravens Længderetning, men et Skraasnit, som altid vil blive bredere end det vinkelrette Tværnsnit. Vi skal nok ned paa en Bredde af 10 - 11 m.

Volden.

Som Voldgraven paa Svensketidens Befæstning var bredere og dybere end den middelalderlige, saaledes har Volden ogsaa været baade højere og bredere.

Man har endda rimeligvis brugt mere Jord hertil, end man fik ved at udgrave Voldgraven. Herpaa kan i hvert Tilfælde synes at tyde, at da Præsten *Niels Giødsøn* i 1690 gjorde en Indførsel om Præstegaardens Jord, anførte han om *Øster Toft*, som har ligget omkring Ørstedsgade og Ahlefeldtsgade, at »denne Jord er mesten bortgravet i Svenskens Tid.«¹⁸

Dette kan næppe betyde andet, end at der her har ligget en Høj, hvis Jord er bortgravet og anvendt til at gøre Volden højere.

Svenskerne overgiver sig den 19. November 1659.

Svenskernes Herredømme fik heldigvis forholdsvis hurtig Ende. Den 14. November 1659 led de Nederlaget ved Nyborg, hvorefter hele den svenske Hær paa Fyn maatte overgive sig, og da Efterretningen herom naaede Langeland, tabte de herværende svenske Soldater fuldstændig Modet.

Og de danske Tropper, godt hjulpet af Rudkøbings Borgere, var ikke sene til at udnytte Chancen.

De opfordrede først Svenskerne til Overgivelse, og en engelsk Major i svensk Tjeneste, som med 76 Mand laa ovre paa Siø, hvor der var opkastet en Skanse, overgav sig straks og erklærede sig sammen med en Løjtnant og 40 Ryttere, som laa paa Faarevejle, for danske og villige til at kæmpe paa dansk Side.

¹⁸ Langelands Herreders Breve, Nørre Herridt, Nr. 1 c.

50 andre svenske Ryttere overgav sig ogsaa og sluttede sig til den engelske Major, som besatte Rudkøbing, hvis Borgere tilsagde ham deres Hjælp mod Svenskerne og rettede 4 af disses egne Kanoner mod dem samt arresterede deres Ritmester.

Alt dette fik den danske Oberst *Urne*, som laa i Svendborg, at vide af 2 Underofficerer og 3 Rudkøbing-Borgere, som kom over til Svendborg for at opfordre *Urne* til at komme til Rudkøbing og hjælpe med at befri Byen og Øen.¹⁹

»Det synes altsaa, at Borgerne havde faaet nok af deres tidligere Venner, Svenskerne, og have villet anstrenge sig for at gøre godt igen, hvad de tidligere havde forbrudt ved deres lumpne Opførsel«, skriver *Rockstroh*. Det var ogsaa i yderste Øjeblik, at de mandede sig op. Da *Urne* den samme Aften, den 19. November, satte over til Rudkøbing, havde Resten af Svenskerne, ca. 200 Mand allerede samme Dag overgivet sig, efter at det var lykkedes ca. 100 af dem at flygte over til Lolland efterladende alt, Heste, Udstyr, Koner og Børn.

Efter 9 Maaneders Besættelse var Rudkøbing og Langeland igen fri, men dyrt havde Besættelsen kostet, og mange Aartier skulde gaa, før Sporene efter denne onde Tid var udslettet.

Borgernes Udplyndring.

Selvfølgelig maatte man under Besættelsen underholde de svenske Styrker, men ogsaa Lov og Ret blev fuldstændig ukendte Begreber. Det er rigtigt, hvad Oberst *Kørber* skrev, at »Øen blev i Bund og Grund ruineret og plaget«, ¹ for Svenskerne plyndrede for alt, hvad der havde Værdi, og de udøvede den groveste Tortur overfor Folk, som de havde mistænkt for at skjule noget af Værdi.

Hvorledes Tilstanden har været i Rudkøbing, kan vist bedst vises gennem det Vidnesbyrd, som Snøde Sognemænd afgav i 1660, og hvori det om den Behandling, som Befolkningen maatte udholde, bl. a. hedder, at det »usigeligt er at opregne. De haver dennem mange uhørlige Pincer paalet med Bukspænden, Pисken, Skruer paa Fingrene, Hovederne med Strikker ombunden og saa

¹⁹ Oberst Chr. Urnes Brev, aftrykt hos Lütken S. 583. ¹ Lütken, S. 222.

haardelig anskruet, at Blodet er sprungen ud af Næse og Mund, saa og med (Gløder) paa Hovedet og Fødderne brændt, med meget mere Tyranni og uhørlige Piner, ikke som kristne Menne-sker, men som Tyrker og Ukristne, naar de (dvs. Befolkningen) ikke havde mere at give dennem, hvorover en Del, som af Pinen er undkommen og frygtet for videre Plage, haver sig selv om Livet bragt.« ²

Ganske tilsvarende Beretninger kendes fra Egeløkke, Bøstrup, Tranekær og Tullebølle, ^{2a} og saaledes har Forholdene ogsaa været i Rudkøbing, ja Overleveringen siger endda, at Svenskerne korsfæstede en Borger paa hans egen Gadedør. ³

Slet saa galt gik det dog ikke Landstingsskriveren *Niels Hansen*, som allerede Aaret før var blevet udplyndret af Svenskerne, og som nu, da han ikke kunde stille dem tilfreds, to Gange blev trukket efter en Hest fra Rudkøbing til Tranekær Slot og indsat i Tyvefængslet paa Vand og Brød i 3 Uger uden at faa noget som helst at ligge paa. Han bjærgede dog Livet, selv om han gik fuldstændig ruineret ud af Besættelsestiden, og hans egenhændige Beretning om de Lidelser, han og hans Hustru og Børn maatte udstaa, er nok værd at læse. ⁴

Det hjalp da heller ikke Borgmester *Hans Lauritzen* ⁵ det ringeste, at han den 8. Februar, da svenske Patruljer stod foran Byens Porte, havde fraraadet Borgerne at gøre Modstand samt overfor Svenskerne gjort Undskyldning for Bøndernes »Genstridighed«. Han blev alligevel fuldstændig udplyndret »ikke alleneste, hvad i Huset forefandtes, men endog opgravet og borttaget, hvis (dvs. hvad) som i Jorden var forvaret, uden en ganske ringe Del Trævarer og andet Smaatøj, som ikke var dennem (dvs. Svenskerne) nyttig.« ⁶

Som det gik Borgmesteren, er det gaaet mange andre. Selv om man gemte sit Gods i Jorden, tog Svenskerne, som foran anført, ikke i Betænkning at anvende den groveste Tortur for at faa det

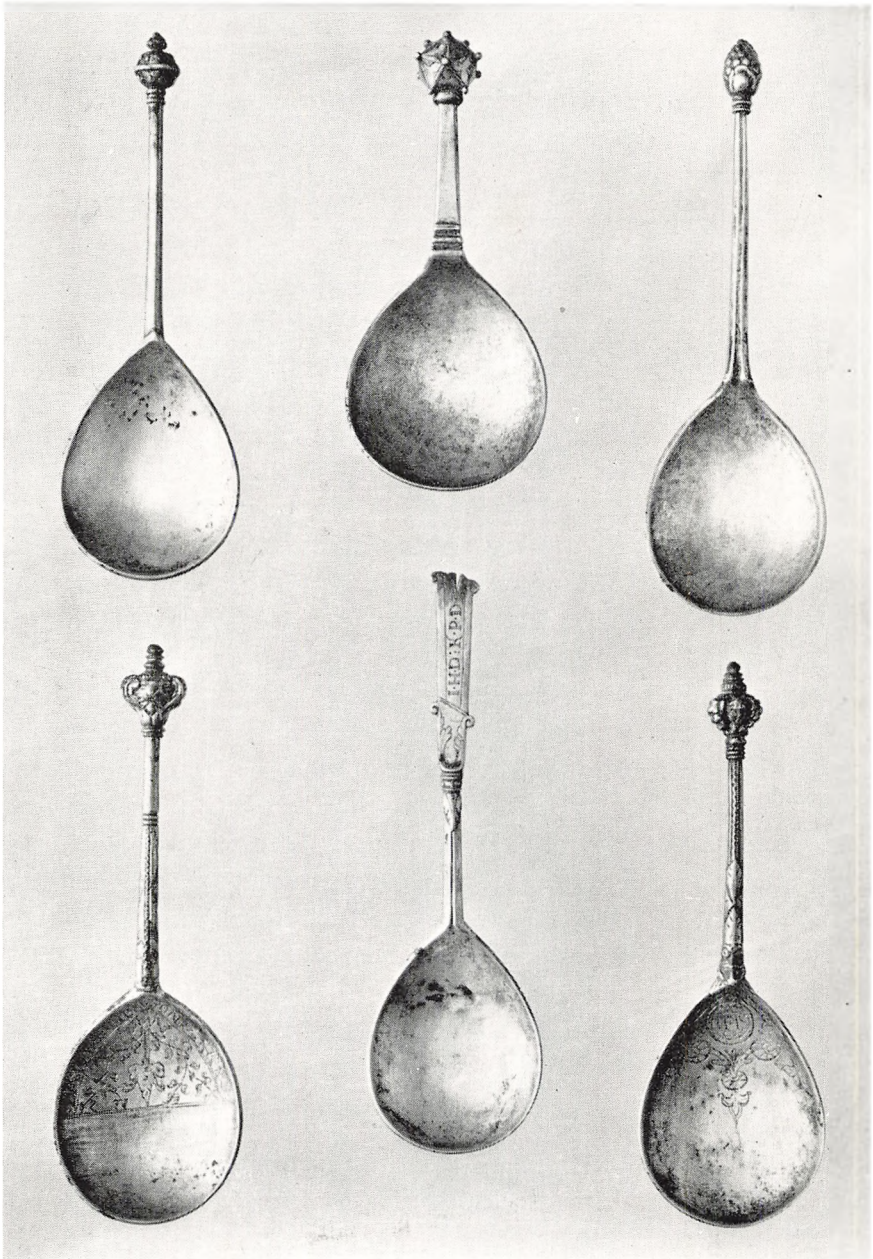
² Geheimearkivets Aarsberetning VI, 244. Til Bukspænden anvendtes den saakaldte Polske Buk, som var en Maskine, der brugtes ved pinligt Forhør.

^{2a} Som ², S. 239—42. ³ Rasmussen, S. 100.

⁴ Geheimearkivets Aarsberetning VI, 242—43, desuden gengivet af Lütken, S. 225.

⁵ Denne Borgmester kaldes oftest Lauritzen, men ses ogsaa i Raadstuep. af $\frac{1}{2}$ 1651 angivet som Laurtsen og $\frac{3}{2}$ og $\frac{8}{2}$ s. A. som Lartsen.

⁶ Raadstuep. ^{29/11} 1666.

Solvskeer fra Brogade Nr. 17, nu paa Nationalmuseet.

frem, og i de fleste Tilfælde er det vel ogsaa lykkedes for dem; men alligevel har man senere i Jordan fundet nedgravet Gods, som Ejermændene altsaa heller ikke selv har naaet igen at faa Gavn af.

*Kobbergryder fra Brogade Nr. 17.
(Langølands Museum)*

Da man saaledes i 1886 nedbrød et gammelt Sidehus til Ejen-
dommen Brogade Nr. 17, Matr. Nr. 369, fandt man i Grunden et
Strygejern, som var fyldt med 71 større og 156 mindre danske
og udenlandske Mønter. ^{6a} Den yngste af Mønterne var fra 1655,
og da man samme Aar gravede en Kælder ud til Forhuset, fandt
man desuden 6 Sølvskeer, hvoraf den ene havde indgraveret Aars-
tallet 1647. Paa en af Skeerne var indgraveret Navnet *Laries*
Fickesøn. Fire af Skeerne bærer Initialerne F.I.S., og flere af
dem har andre Initialer som f. Eks. A.I.D. eller I.H.D.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at baade Penge og Sølv-
skeer er gravet ned for at undgaa Svenskernes Efterstræbelser, og

^{6a}. Der var 139 danske og 88 holstenske og udenlandske Mønter. Af Mønterne er der endnu bevaret 26 Stk. paa Nationalmuseet. Strygejernet kan ikke genfindes. (Medd. fra Nationalmuseet ^{27/8} 1949).

det samme har selvfølgelig været Tilfældet med de to Kobbergryder, som man i 1902 fandt nedgravet faa Alen fra det Sted, hvor man fandt Strygejernet med Pengene.

De to smaa, tomme Kobbergryder er forøvrigt en god Illustration af, hvor nærgaaende Svenskerne var i deres Efterstræbelser.

Derimod stammer de 313 Sølvmonter, som man fandt, da man i 1879 vilde sænke Gulvet i Ejendommen Grønnegade Nr. 1, Matr. Nr. 282, ikke fra denne Tid. Monterne var præget i Tiden omkring 1670, og er altsaa snarere nedgravet under den skaanske Krig 1676—79, hvor Minderne fra Besættelsestiden endnu var i høj Grad levende, og hvorfra man ogsaa herovre har andre Eksempler paa, at man gravede sine Penge ned.

Rudkøbings Ødelæggelse.

Vi har allerede hørt om, hvorledes Svenskerne ødelagde Rudkøbings eneste Skov paa *Vibættet*, og som det gik denne, gik det ogsaa en stor Del af Byens Ejendomme.

Svenskerne plyndrede selvfølgelig først Borgerne for Penge og alt, hvad der fandtes af ædelt Metal, eller hvad de havde øjeblikkelig Brug for.

Derefter kom Turen til selve Huset. De skrøbelige, blyindfattede Ruder og Vægfelterne i de lerklinede Vægge taalte ikke mange Stød, og Stole, Borde, Døre o.s.v. kunde jo altid varme en forfrossen Soldat, naar de blev kastet paa Ilden. Naar saa Vinden pøb gennem det nu ubeboelige Hus, ja, saa var det kun naturligt, at ogsaa Husets Tømmer gik samme Vej — men selvfølgelig kan en Del af Husene ogsaa være blevet brudt ned, fordi Svenskerne skulde bruge Tømmeret i dem til Befæstningen.

Saaledes var jo dengang Vilkaarene for en erobret By, men desværre kan det ikke skjules, at der ogsaa blandt Rudkøbings Borgere fandtes enkelte, som ikke alene benyttede Lejligheden til at deltage i Udplyndringen, men som ogsaa var villige til at bistaa Svenskerne og gøre sig et billigt Køb af de røvede Genstande.

Den værste af Borgerne i saa Henseende har sikkert været *Hans Hansen Krøger*, men han maatte ogsaa efter Krigen finde sig i at faa sine Bedrifter belyst paa Bytinget.

Bytingsbogen meddeler:

»Jørgen Jørgensen vandt ved Ed efter Recessen, at forleden udi den seneste svenske Fejde var hannem fuldkommelig bevist, at forn. hidstævnedede *Hans Hansen Krøger*, nu boende udi Simmerbølle, lod nedhente udi Sække fra Sal. *Anders Christensens* Gaard den Gang, den blev nedbrudt, udi nogle Dage baade Tag og Mursten ved en gammel Mand, som hos hannem laa, saavel ved hans Lærling *Olluf*, som siden hos hannem døde. Endog nederkom til hannem nogle Læs Tømmer og Deller, ⁷ som blev nedbaaret til hannem, og engang blandt andre nedkom en Svensk og havde paa sig at bære 3 Loftsdeller og gik forbi forn. *Hans Krøgers Dør*. Da raabte forn. *Hans Krøger* til hannem og sagde: »Du gaar vild, her skal du ind«, og kom (den svenske Soldat) fra forn. *Anders Christensens* Gaard, som den blev nedbrudt.« ⁸

Hans Krøger fik nu ikke megen Fornøjelse af sit Samarbejde med Svenskerne og sin Griskhed. For det første læste vi i ovenstaaende Referat, at han i 1661 boede i Simmerbølle, og vi har vel Lov til at tro, at det er hans Medborgeres Foragt, som har gjort ham Tilværelsen i Rudkøbing saa ubehagelig, at han har foretrukket at flytte uden for Byen, og dernæst kan vi se, at Byen i 1662 maatte lade pante 2 Gange hos ham, hvad der ganske vist kostede den 1 Mk. 8 Sk. til Øl. ⁹ —

Efter Krigen blev der paa Regeringens Foranstaltning optaget et Syn over samtlige Byens Ejendomme. Efter denne Synsforretning, som er dateret 12. Oktober 1660, skulde Byen før Besættelsen ialt have bestaaet af 115 Ejendomme. Helt rigtigt er dette nu ikke, thi hverken Kirken, Præstegaarden eller Latinskolen er nævnt, og ser vi bort fra Kirken, har der altsaa i hvert Tilfælde været 117 Ejendomme.

Om de 115 af disse giver Synsforretning i al sin Korthed følgende rystende Skildring:

12. Oktober 1660.

»Efter kongigl. Mayts vor allernaadigste Herre och Konges Misiue och Befaling anlangende att angiffue, hvis Schade Eenhver nu udi disse beswerlige Kriigstieder haffuer liidt och udstanden, da haffue vi paa-boeden effterschrefne fiire Borgere Byen och detts Bygning grandgiffueligen Huus fra Hus att giennem seh, som vaar Peder Madtzøn, Arntt Frandtzøn, Hans Laurridsøn och Morthen Simmonsøn; och ehr deeris Afsigt mellende saa som effterfølger. Och forstaaais det »Uden-

⁷ Iflg. Dahlerup: »Ordbog over det danske Sprog« betyder Dæle eller Dælle en Fjæl, Planke.

⁸ Bytingsbog ¹⁴/₅ 1661. ⁹ Kæmnerregnskab 1662.

byes« (U), som in margini findes, at tilhøre dennem, som uden Byen ere boesiddende.

S. H. Mogens Kaasis Gaard er gandske needbrutt och øde (U).

Jørgen Rasmusøns Gaard er nogenledis veed Magt.

Niels Mathiasøns Gaard er ruineret och staar gandsche øde (Børngodz).

Hendrich Badschers Gaard er nogenledis veed Magt.

Kirsten s. Niels Nielsøns i Naxschoe hinds Gaard noget veed Liige (U).

Christen Panchis Gaard gandsche ruinerett.

Olluf Nielsøns Gaard nogenledis veed liige. (Den største Deel udenbyes).

Marren s. Michel Jørgensøns hinds Gaard nogenledis veed Macht.

Michel Jænsøn Bagers Gaard gandsche needbrutt och bortte.

Niels Hansøns Gaard nogenledis veed Macht.

S. Mogens Hansøns Gaard gandsche øde och bortte.

Hans Nielsøns Gaard veed Macht.

Kiæld Hansøns Gaard nogenledis veed Magt.

Hans Madsøns Gaard er gandsche nedbrutt och bortte.

Cristen Asemoesis Gaard er needbrutt och bortte.

Peder Lydings Gaard er gandsche øde.

Laurids Færgemands Gaard er møgett ruinerett.

Cristen Tommesøns Gaard nogenledis ved Magt.

S. Hans Kiældsøns Gaard gandsche nedbrutt och bortte.

Mads Fæstersøns Gaard nogenledis veed Magt.

Hendrich Lyttchens Gaard er nogenledis veed Macht.

Christen Lydings Huus er øde.

Arntt Frandsøns Boeder ehr næsten øde och fordærffuett.

Hans Laursøn Bagers Gaard nogenledis veed Magt.

Anne Løchebyes Huus ehr neesten ruinerett.

Christen Christensøns Gaard ehr meestendeel forderffuett.

Olluff Smids Gaard gandsche needbrutt och bortte (U).

Mads Væffuers Gaardt gandsche bortte (U).

Moens Jensøns Garde baade needbrutt och bortte (U).

Jørgen Møllers Boeder noget ved Magt.

Peder Madsøns Boeder nogenledis veed Magt.

S. Borgemæsters 2 Boeder nogenledis veed liige (den ene U).

Marren Snichers Gaard gandsche ruinerett (U).

Jens Pouelsøns Huus er nogenledis veed Macht.

Peder Smids Bod er nogenledis veed Macht.

Sørren Lundemans Gaard er nogenledis veed Macht.

Marren Michels Boeder gandsche ruinerett.

Laurids Tychesøns Gaard er gandsche needbrutt och bortte.

Anne Bændixsis Huus er needbrutt och bortte.

Morten Andersøns Gaard er gandsche ruinerett.

Rasmus Nielsøns Huus gandsche bortte.

Christen Byesvends Huus er needbrutt och bortte.

Christen Andersøns Gaard gandsche needbrutt och bortte.

Hendrich Mallers Huus gandsche needbrutt och bortte.

Sørren Jensøns Gaard gandsche needbrutt och bortte.

Tommi Sinchlers Gaard gandsche needbrutt och bortte (U).

Karren Væffuers Gaard gandsche needbrutt och bortte (U).

Cristofer Bærttilsøns Gaard gandsche nedbrutt och bortte.

Rasmus Smids Gaard gandsche nederbrutt och bortte.
 Peder Krøgers Huus nogett veed Magt.
 Knud Snichers Huus noget veed Magt.
 Jens Schoemagers Gaard nogenledis veed Magt.
 Niels Madsøns Gaard veed Macht.
 S. Borgemesters Boeder ruineret (U).
 Peder Riibers Huus nogenledis veed Magt.
 Marren Schinders Huus nogenledis veed Magt.
 Morten Simmonsøns Huus noget veed Mact (U).
 Mette Schiebiergs Huus noget veed Magt.
 Jehanne i Lollisgaard hindes Huss slette bortte (U).
 S. Borgemæsters Huus er slætt bortte (U).
 Tørchel Bagers nogenledis veed Macht.
 Jørgen Laursøns Huus er gandsche øde.
 Peder Jacobsøns Gaard er ruineret (U).
 Steen Steensøns Gaard ehr nogenledis veed Macht (U).
 Jens Bagers Gaard nogenledis veed Macht.
 Jens Pedersøns Boeder i Schone nogenledis veed Macht (U).
 Christen Andersøns Boeder paa Slotet noget veed Macht (U).
 Tommis Sinchlers Gaard meget ruineret (U).
 Jørgen Jørgensøns Gaard nogenledis veed Magt.
 U. Hans Krøgers noget veed Magt (U).
 Lauridtz Michelsøns Boeder nogenledis veed Macht.
 Welb. Christian Christofer G. von Holch hans Gaard noget ved
 Macht (U).
 Tommis Pedersøns Gaardt er ruineret och meestens ødelagt.
 Pouel Skippers Gaardt ehr gandsche needbrut och bortte.
 Jens Snichers Gaardt er gandsche nedbrut och bortte.
 Hans Madtzøns Gaardt er gandsche borte.
 Anders Jensøns Gaard er nogenledis ved Magt.
 Madtz Rasmusøns Gaardt er nogenledis veed Magt.
 S. Borgemæsters Boe ehr ruineret.
 S. Borgemæsters Gaardt ehr een Deel ruineret och øde (en gandsche
 Deel udenbyes).
 Hans Knudsøns Gaardt ehr noget veed Macht.
 Arntt Frandsøns Gaardt ehr nogenledis veed Magt.
 Welb. Frue Dorrette Abildgaards Gaard meget ruineret och øde (U).
 H. Peders Gaard i Tranecher gandsche nedbrut och borte.
 Morten Panches Gaardt nogenledis ved Macht.
 S. Anders Christensøns Gaardt gandsche ruineret och moxen ned-
 brut (U).
 Jacob Holstis Gaardt gandsche needbrutt och bortte (U).
 Hans Rasmusøns Gaardt noget veed Magt.
 Hans Schreders Boeder nogenledis veed Magt (udenbyes een Deel).
 Peder Raustedtz Gaardt nogenledis veed Magt.
 Niels Madtsøns Boe noget veed Magt.
 Michel Laursøn Huus noget veed Macht.
 Anne Nielsdaatters Gaard noget veed Magt (U).
 Peder Madtzøns Gaardt nogenledes veed Magt.
 Hans Strynboes Gaardt er nedbrut och bortte (U).

Karsten Pedersøns Gaardt er ganske ruineret.
 Mads Smeds Huus nogenledis veed Magt.
 Niels Schreders Boe nogenledis veed Magt.
 Jehanne Schreders Huus noget veed lige.
 Niels Priergaards Boeder erre ruineret.
 Michel Priermands Gaard er ruineret.
 Laurids Pedersøns Huus er nogenledis veed Magt.
 Christen Kremmers Huus er noget veed Magt (U).
 Peder Jiuttes Huus er ganske nederbrutt och bortte (U).
 Jens Byesvends Huus er ruineret.
 Peder Vognmands Gaard ehr nedbrut och bortte (U).
 Kirsten Mogensis Boe er nedbrut och borte (U).
 Rasmus Baggers Gaardt er nedbrut och borte (U).
 H. Jacobs Gaardt i ^{9a}. Er nederbrut och bortført (U).
 Mogens Erboes Huus gandsche ruineret.
 Ebbe Pedersøns Gaardt ruineret och øde (U).
 Peder Stryns Boe nedbrut och bortført.
 Peder Falsters Boe er ruineret och bortført.
 Raadhusett er gandsche ruinerett och staar paa Fald.
 Veyerhuset, som Tolderen tilhørde, er gandsche nedbrut och borte.
 Der med Byens Bygnings Medtfart fylleste giortt.

Der nest effter Biudelse och Befalling i lige Maade ere fremkomne meenige Borgerschaff, som under deris Hænder gaffue beschræffuen, at di foruden deris Gaardes Ruin och Needbrydelse udi disse Feidetider haffue maattet udgiffuet det, di aldrig haffue haftt, mens er nu udi saa sture Geld geraaden, saa di fleste aldrig kandt betalle deeris Criditorer, och deeris Formue dend stiveste Deel aff Fienderne bortpløndrett eller ochsaa udi Fænehsel afftvungen saa vel och andre fiendtlig Mid-deler etc. Dette wii her neden forre paa egne och meenige Borgere och Indbyggere deeris Veigne med egne Hænder bekræffter. Rudkiøbing paa Langelandt den 12. Octobris Anno 1660.

Jørgen Rasmussen
 egen handtt
 paa meenige Borger
 schabs Vegne.

Olluff Nielsen
 egen handtt.
 Fuldmectige paa Morten
 Anderssøn Panchis Vegne:
 Christen Tonesen
 Egen haandtt.« ¹⁰

Rudkiøbing maa have frembudt et sørgeligt Syn. Hvor galt det stod til, faar vi et endnu klarere Billede af, naar vi i ovennævnte Synsforretning sammenfatter Husene i enkelte Grupper, alt efter den Grad, de var ødelagt.

Vi finder da, at 33 var »nedbrudt og borte«, 6 var »ganske ruineret og øde«, 5 var »meget ruineret«, 3 var »næsten ruineret«, 1 var »næsten øde«, 50 var »nogenlunde ved Magt« og kun 2 var »ved Magt«.

^{9a}. Navnet glemt. ¹⁰ Lütken, S. 585—589.

Ogsaa Raadhuset fik en slem Medfart. Synsforretningen nævner udtrykkelig, at det »er ganske ruineret og staar for Fald«, og den overdriver ikke. Da Regeringen i 1661 udbad sig Oplysning om, hvorvidt Byen stod i Restance for Skatter siden 1628, saa maatte Byen svare, at ganske vist skyldte den intet, men den kunde ikke bevise det, da Kvitteringerne »nu udi Fejdetiderne er Byen og os ganske frakommen, saa ikke et Brev eller Kvittering er ved Magt bleven, eftersom de (Svenskerne) vores Raadhus samt alt derudi, Kister og Skrin med alle Byens vedkommende Dokumenter »bortrøgt« (har). I Raadhuset (er alt) saa slet spoleret, saa det stander slet til Fald. Ikke et Vindue eller Loftfjel, og de fleste Bjælker afhugne, og Væggene udslagne, som alt for meget til Syne er.«¹¹

Alle disse Ulykker bragte de svenske Tropper over Rudkøbing, men det skal dog nævnes, at den svenske Hær for en stor Del bestod af hvervede tyske Tropper, og der er ingen Tvivl om, at det var disse, og ikke Svenskerne, som var de værste. Alle de Steder, hvor der nævnes Personer i Forbindelse med de værste Ugeringer, er det ikke svenske, men tyske Navne, som anføres.

Hungersnød og Fattigdom.

En skrækkelig Hungersnød fulgte i Besættelsestidens Fodspor. Allerede da Oberst *Urne* d. 19. November anmodede Grev *Schack* om 30 Musketerer og 50 Ryttere til Hjælp ved Befrielsen, maa han spørge, hvor han skal indkvartere dem, da der intet spiseeligt fandtes paa Langeland,¹² og da General-Krigsraadet den 9. April 1660 besluttede at undsætte Langeland med Proviant, anvises der Rudkøbing 100 Tdr. Byg til Soldaternes Underhold.¹³

Vi hører f. Eks. ogsaa om Rudkøbing-Borgeren *Niels Madsen Bang*, hvis Gaard forøvrigt var en af de faa, som gik uskadet gennem Besættelsen, men hvis Flæsk blev røvet af en højtstaaende svensk Officer, at da han senere blev tvunget til at sejle noget af den svenske Øverstkommanderende, Grev *Waldecks*, ranede Gods over til Fyn, saa blev under hans Fraværelse fra Byen al hans Fetaille, Kød, Flæsk o.s.v. ham fratagen, saa hans Tjeneste-

¹¹ Forskellige Privilegier fra Rudkøbing. ¹² Lütken, S. 584.

¹³ Aarsberetning fra det kgl. Geheimearkiv VI, 237.

folk i 1660 klagede over, at der ikke var Levnedsmidler i Huset. — Og da en anden Borger, *Peder Madsen*, havde været saa heldig at bjerge nogle af sine Varer gennem Besættelsestiden, saa byttede han dem bort til en Mand i Holsten mod at faa Korn i Stedet. Han mente, at en saadan Tuskhandel var bedre »end fattige Folk af Hungersnød skulde bortdø.«¹⁴

Ovenstaaende giver os dog kun et Fingerpeg om, hvor forfærdelige Forholdene har været i Rudkøbing, men vi mangler en speciel Beretning herom. Derimod har vi flere Beretninger om Tilstanden andre Steder paa Langeland, og vi kan være sikre paa, at Tilstanden i Rudkøbing ikke har været bedre, snarere værre.

I 1660 skrev saaledes Sognepræsten i Tryggelev: »Efter Svensken blev slagen ved Nyborrig og nødtes at quitere dette Land (dvs. Langeland), døde der nogle 100 af mine Sognefolk af Hunger. Ved min Salighed, de hentede Mask hos mig og bagte Kager af og aad. Hørknevler og Katoste Rødder hjalp dem i Foraaret. O, en elendig Diæt, in qua nos reservati, Domine.«¹⁵

Nævnes skal ogsaa den Beretning, som Skipperen fra Snøde Mikkil Nielsen Koch (Michell Nielzøn Koch) paa sine gamle Dage skrev om Svensketiden paa Langeland, som han oplevede som Dreng. Han skriver heri bl. a.:

»Hvad sig med Dyrtid og Hunger var her paa Landet (d.v.s. Langeland) efter samme Krig, som gemenlig følger paa, da var det meget tungt. En Del og de fleste var moxen udtæret og mange havde ganske intet. Hungeren gik paa, saa mange aad Hørknevler, malet sig og Kage deraf og aad, med andet mere baade Katoste og Nælder til Kaal, som man kunde syde i noget Vand og fortære.«¹⁶

Saaledes har Tilstanden ogsaa været i Rudkøbing. Levnedsmidler var her ingen af, Penge til at købe noget for heller ikke, ja, da der i December kom et lybsk Skib til Byen for at sælge Salt, saa havde ingen saa mange Penge, at man kunde betale dette ganske uundværlige Levnedsmiddel. Man maatte i Stedet give i Bytte 400 Pund gammelt Kobber og nogle Kohuder, som

¹⁴ Som ¹³, S. 238. ¹⁵ Nye Danske Magazin 3 R., 4. B., S. 76.

¹⁶ Haandskrift i »Ny kgl. Samling paa det kgl. Bibliotek, aftrykt af Pastor Lütken i Langelands Avis ²⁶/₂ 1909.

man fik overladt af Oberst *Urne*, der havde taget det fra Svenskerne.

Der døde da daglig 10 eller 11 Personer af Sult paa Langeland, skriver Kaptajn *Reuss*, som kommanderede et af de to Kompagnier Soldater, der efter Befrielsen laa indkvarteret i Rudkøbing, og som ogsaa har givet Meddelelsen om Byttehandelen med det lybske Salt. ¹⁷

Aldrig har Rudkøbing været saa langt nede, og mange Aar skulde der gaa, før Byen naaede sin tidligere, ganske vist ikke misundelsesværdige Tilstand.

Saaledes kunde ovennævnte Mikkel Koch skrive, at Svenskerne efterlod »et fordærvet Land, som aldrig kan komme i den Velstand, som det tilforn var udi«, ¹⁸ men saa galt gik det selvfølgelig ikke, skønt det var slemt nok, som det var.

I 1710 kunde Byfoged *Claus Bertelsen* saaledes bevidne, at i 1670, da han kom til Byen, var den i »saa slet Tilstand, saa det ikke kan siges, at de Unge har arvet de Gamles Midler, som her intet var«, ¹⁹ og i 1690 var der endnu 34 øde Steder, som ikke var bygget op efter Befrielsen. ²⁰

Det har selvfølgelig ogsaa været paa Grund af Borgernes Mangel paa det nødvendige, at Rektoren ved Latinskolen i 1663 klagede over, at han ikke fik det Maaltid Mad, som han paa Omgang skulde have af Borgerne som en Del af sin Løn, ²¹ og at dette var Grunden, sandsynliggøres ved, at endnu i 1690 klagede Høreren over, at heller ikke han kunde faa sit daglige Maaltid,« thi Byen er saa forarmet, at Størsteparten selv mangler Brød.« ²²

Vi ser da ogsaa, at Indbyggerantallet, som før Krigen var ca. 650, i 1672 kun var 478, og det steg saa langsomt, at det i 1762 endnu kun var paa 636 Personer. ²³

Hvorledes tog saa Borgerne deres haarde Skæbne? Vi ved det i Virkeligheden ikke. Tiderne var dengang saa haarde og Livet saa farligt at leve, at vi ikke kan slutte fra os selv til den Tids Mennesker.

¹⁷ Lütken, S. 233. ¹⁸ Som ¹⁶. ¹⁹ Rudkøbings Kopibog 5/5 1710.

²⁰ Langelands Herreders Breve, Nørre Herridt, Nr. 10.

²¹ Raadstuep. ^{20/2} 1663. ²² Lütken, S. 240.

²³ Rigsarkivet, Byfogedregnskaber 1763.

Vi ved kun, at Mikkel Koch, efter i sine foran nævnte Erindringer at have fortalt os om Befolkningens Elendighed, i gammel-dags, troskyldig Fromhed kunde slutte: »O, vi kan aldrig Gud fuldt prise for sit godt, han os beviser.«

Slut paa 1. Del.

PERSONREGISTER

A.

Abel, Domicelli 31, 32.
Abel, Konge 32.
Abelsøn, Erik, Hertug 32
Abildgaard, Dorette 163.
Andersen, Christen 118, 119, 162.
Andersen, Christian 67.
Andersen, Jacob, Løjtnant 145.
Andersøn, Christen 162, 163.
Andersøn, Morten 162.
Anne Bændix 162.
Asemose, Christen 162.

B.

Bang, Niels Madsen 165.
Barting, Christian 118.
Berg, Hakon, Museumsassistent 7, 18.
Bernebach, David, Oberstløjtnant 140, 141, 143, 144, 145.
Berntsen, Arent 23.
Bertelsen, Claus, Byfoged 142, 167.
Bierg, Lauritz 119.
Bille, Anders, Marsk 132, 133.
Borgstrup, Herman, Redaktør 8.
Brahe, Jørgen, Rigsraad 133.
Brahe, Karen 124.
Bredal, Anders, Provst 130, 131.
Brockenhuus, Frantz, Lensmand 122.
Brockenhuus, Eiler 24, 124.
Brøndsted, Joh., Professor 18.
Bændix, Anne 162.
Bærttilsøn, Cristofer 162.

C.

Cristen, Bysvend 162.
Christen, Kræmmer 164.
Christensen, Anders 161, 163.
Christensen, Anders, Raadmand 8, 130.
Christensen, August, Assistent 8.
Christensen, Terchild, Provst 118.
Christensen, William, Telefonformand 8.
Christensøn, Christen 162.
Christian I 23.
Christian V 103.

Christiansen, Rasmus, Snedkermester 8.
Christopher I 32.
Christophersen, Jesper 118.
Clemmensen, Niels 146. 1)
Copmann, Peter, Byskriver 101.

D.

Dahlberg, Erich, Generalkvartermester 137.
Dahlerup, V. 21, 66, 109, 161.
Dalgas, C. 93.
Debern, Ritmester 130.
Delf'ske Ejendom (Væver) 72.

E.

Erboe, Mogens 164.
Erik Abelsøn 32.
Erich Ejegod 29.
Erik Menved 31.
Erich Langben 31, 32.
Erik Plovpenning 32.

F.

Fabritius, Alb., Genealog 31, 32.
Falster, Peder 164.
Feddersen, Nis, Raadmand 118, 119.
Fickesøn, Laries 159.
Frantztzøn, Arntt 161, 162, 163.
Frederik II. 52.
Frederik III. 136.
Friderichsen, Christopher Friederich, Byfoged 28, 29, 65, 85, 86, 87, 89.
Fæstersøn, Mads 162.

G.

Giødsøn, Niels, Præst 22, 53, 65, 72, 155.
Glob, P. Professor 18.
Goth, Forvalter 120.
Grib, Pastor 75.

H.

Hans, Konge 85., 87.
Hans, Skræder 163.

1) I Teksten nævnes Niels Clemmensen som Forræder. Der er dog den Mulighed, at han gennem Tortur kan være tvunget til at give den omtalte Oplysning.

Hansen, Claus, Toldbetjent 118.
 Hansen, Jørgen, Præst 53, 125.
 Hansen, Mogens, Borgmester 101, 118,
 119, 120, 162.
 Hansen, Niels, Landstings skriver 130,
 138, 157, 162.
 Hansen, Pilegaard, Brolægger 40, 41.
 Hansen, Tønnes 119.
 Hansøn, Kiæld 162.
 Harder, Povel 118, 119.
 Haugner, Redaktør 45, 85, 87.
 Heide, Ernst, Murermester 8.
 Hendrich, Badscher 163.
 Hinrichsen, Erik, Landsretssagfører 8.
 Hofman, Hans de 92, 93.
 Holch, Chr. Cristofer G. von 163.
 Holm, Hans, Postmester 8.
 Holst, Jacob 163.
 Horn, Generaløjntant 141.
 Huitfeldt, Arrild 23.

J.

Jacob, Hr. 164.
 Jacobsen, E. Snedkermester 81.
 Jacobsøn, Peder 163.
 Jehanne 163.
 Jehanne, Skræders 164.
 Jens, Bager 163.
 Jens, Bysvend 164.
 Jens, Snedker 163.
 Jens, Skomager 163.
 Jensøn, Anders 163.
 Jensen, Jens, Kaptajn 143.
 Jensen, Povl, Slagtermester 83.
 Jensen, Steen, Kirkevæрге 118.
 Jensen, Søren, Byskriver 118.
 Jensøn, Moens 162.
 Jensøn, Søren 162.
 Jespersen, Mogens 118.
 Jiutte, Peder 164.
 Johansen, Fritz, Snedkermester 135.
 Johansen, H. Aa. Stadsingeniør 8.
 Jænsøn, Michel, Bager 162.
 Jørgen, Møller 162.
 Jørgensen, Jørgen 118, 161, 163.
 Jørgensen, Steffen, Byfoged 9, 20, 46, 65,
 93, 96, 97, 98, 99, 101, 121, 126.
 Jørgensøn, Marren 162.

K.

Kaalund, P. V., Købmand 8.
 Kaas, Mogens 162.
 Karren, Vævers 162.
 Karl Gustav, Svensk Konge 137, 138,
 139, 143, 146, 148.
 Kiilsgaard, Chr., Tandlæge 26, 36, 38,
 39, 41, 47, 49, 58, 60, 63, 64, 77,
 79, 93, 128, 129, 134, 149, 150.
 Kiilsgaard, Ulla 8.
 Kirsten, sal. Niels Nielsøns 162.
 Kiældson, Hans 162.
 Klæsøe, Carlin, Lærer 24, 27.
 Knud, Snedker 163.
 Knudsen, Ole, Skrædermester 101, 120.
 Knudsøn, Hans 163.
 Koch, Michell Nielzøn 166, 167, 168.
 Kolbæk, Sv. Aa., Apoteker 59, 79.
 Krantz, Ritmester 130.
 Krumpen, Otto, Lensmand 126.
 Kruuse, Johannis 118.
 Krøger, Hans Hansen, 160, 161, 163.
 Krøger, Peder 118, 163.
 Kønigsmarck, Oberst 149.
 Kørber, Oberst 140, 141.

L.

Laale, Peder 116.
 Langben, Erich, Hertug 31, 32.
 Lange, Christopher Mathiesen 86.
 Larsen, Marinus, Landstingsmand, Borg-
 mester 8.
 Larsen, Rs. P., Kommunalarbejder 8.
 Lauridsøn, Hans 161.
 Laurids, Færgemand 162.
 Lauritzen, Hans, Borgmester 95, 157.
 Lauritzen, Mikkell, Fattigforstander 65,
 118.
 Lauritzen, Niels 119.
 Laursøn, Hans, Bager 162.
 Laursøn, Jørgen 163.
 Laursøn, Michel 163.
 Loeman, Niels, Latine Skolemester, Rek-
 tor 28, 29.
 Luderwald, Ritmester 130.
 Lund, Troels, Professor. 34, 70, 75.
 Lundeman, Søren 162.
 Lyding, Christen 162.

Lyding, Peder 162.
Lütken, Vilh., Præst 9, 22, 23, 24, 26,
122, 126, 128, 130, 133, 136, 138, 139,
141, 142, 156, 164, 165, 166, 167.
Lytichen, Hendrich 162.
Løchebye, Anne 162.

M.

Mackeprang, M., Dr. phil. 85.
Mads, Smed 164.
Mads, Væver 162.
Madsøn, Hans 162.
Madsøn, Niels 163.
Madsøn, Peder 162, 166.
Madtzøn, Hans 163.
Madtzøn, Peder 161, 166.
Maller, Hendrich 162.
Marren, Michels 162.
Marren, sl. Michel Jørgensøns 162.
Marren, Skinders 163.
Marren, Snedkers 162.
Marstrand, Vilh. 35.
Mathiasøn, Niels 162.
Matthiessen, Hugo, Museumsinspektør 27,
30, 33, 35, 36, 46, 51, 56, 62, 66, 67,
84, 85, 124.
Mehl, Florian, Købmand 90.
Menved, Erik 31.
Michelsøn, Lauridtz 163.
Mikkelsen, Hans, Biskop 130.
Mogensis, Kirsten 164.
Munch, P., dr. phil. 31.
Møller, Chr. Pedersen, Byfoged 90.
Møller, Erich Nielsen 118.
Mørch, Chr., Hører 28, 29.

N.

Niels, Skræder 164.
Nielsdatter, Anne 163.
Nielsen, Erich Møller 118.
Nielsen, Herman, Redaktør 8.
Nielsen, Peder, Bager 118.
Nielsøn, Hans 162.
Nielsøn, Kirsten 162.
Nielsøn, Olluf 162, 164.
Nielsøn, Rasmus 162.

O.

Olluf, Lærling 161.
Olluf, Smed 162.

Ottosen, J. 122.
Oxenvad, E., Lektor 21

P.

Panch, Christen 162.
Panch, Morten Anderssøn, Raadmand
163, 164.
Pauli, S. I. 97, 121.
Peder, Hr. 163.
Peder, Smed 162.
Peder, Vognmand 164.
Pedersen, Chr., Faktor 8.
Pedersøn, Ebbe 164.
Pedersøn, Jens 163.
Pedersøn, Karsten 164.
Pedersøn, Laurids 164.
Pedersøn, Tommis 163.
Pejtersen, Ritmester 130.
Peuschel, Skomager 40, 41.
Plovpenning, Erik 32.
Poffuelsen, Jens 95.
Pontoppidan, Erich 20, 23, 50, 61.
Pors, Sti, Krigskommissær 133.
Pouel, Skipper 163.
Poulsen, Laurids, Entreprenør 18, 19,
82.
Poulsen, Thv., Bankkasserer 8.
Pouelsøn, Jens 95, 162.
Priergaard, Niels 164.
Priermand, Michel 164.
Pufendorf 142, 149.

R.

Ramsing, H. N. 35.
Rasmus, Bager 164.
Rasmus, Smed 163.
Rasmussen, Fr., Tømremester 134.
Rasmussen, Hans, 118, 119.
Rasmussen, Jørgen, Raadmand 95, 162,
164.
Rasmussen, P., Byskriver 9, 18, 20, 23,
25, 31, 45, 55, 56, 61, 67, 91, 92, 95,
120, 136, 157.
Rasmusøn, Hans 163.
Rasmusøn, Madtz 163.
Raustedt, Peder 163.
Resen, Peder Hansen 20, 44, 50, 54,
55, 56, 61, 67, 68, 147, 152, 153.
Reuss, Kaptajn 167.

Riiber, Peder 163.
Rockstroh, K. C., Kaptajn 136, 140,
141, 144, 145, 156.
Rodericus 20, 21.
Rohde, I. T., Toldkontrollør 122, 140.
Rut eller Ruske 20, 21.
Røhling, S., Murermester 39, 75.
Rørrik 20.

S.

Saxo 26.
Schack, Greve, Feltmarskal 165.
Schiebiorg, Mette 163.
Schmidt, Jacobine 57, 125.
Schwengel, Oberst 148.
Sehested, C. 86.
Sejr, Valdemar 24, 32.
Simmonsøn, Morten 161, 163.
Sinchler, Tomas (Tommi), Raadmand 95,
130, 162, 163.
Smidt, C. M., Arkitekt 80.
Smit, Henrik 85.
Spiesz, Ritmester 130.
Steensen, Steen, Kaptajn 144.
Steensen, Steen, Raadmand 95, 163.
Steensen, Vincents, Landsdommer, Krigs-
kommissær 133, 140, 143.
Steenstrup, Joh. 21.
Stryn, Peder 164.
Strynboe, Hans 163.
Svenstrup, C. 91.
Sørensen, S. P., Gasværksarbejder 8.

T.

Thaanumske Gaard (Kordegne, I. Th.) 71.
Thomesen, Peder, Borgmester 129.

Tommesøn, Cristen 162.
Tonesen, Christen 164.
Torchildsdatter, Margrethe 57.
Torstenson, Lennert, Hærfører 132.
Tychesøn, Laurids 162.
Tørchel, Bager 163.

U.

Ulfeldt, Korfits 138.
Urne, Chr., Oberst 156, 165, 167.

V.

Valdemar II
Valdemar III 32.
Valdemar IV 31, 32.
Valdemar Sejr 24, 32, 91.
Vedle, Anders Bredal, Provst 130, 131.
Vith, se With, Wite.
Væver, Jørgen 65.

W.

Waldeck, Greve 141, 165.
Wardinghausen, Hans, Christopher, Kap-
tajnløjtnant 140, 143.
Winther, Jens, Købmand 7. 18, 71, 83.
Winther, Mads, Købmand 152.
Winther, Th. 25, 55, 56, 65, 67.
Wite (Witte), Mathias, Købmand 95,
With, Dines 118, 119.
Wrangel, Admiral 138, 143, 144, 145, 146.

Z.

Zinchler (Zinchell), Thomas, se Sinchler.

Ø.

Ørsted, H. C. 63.

STED- OG SAGREGISTER

A.

Aalborg 122.
Accisebod 134.
Affald 84.
Agre 100.
Ahlefeldtsgade 34.
Akselkøbing 33.
Akseltorv 128.
Aksankning 100, 114.
Allerødtid 11.
Ancylustid 13.
Andemose Knøs 143.
Apotek 14.
Assens 30, 33.

B.

Baadsmænd 126.
Bag Haverne 150.
Bagerier 124.
Bagudgange 88.
Bastioner 44, 150.
Befæstning, middelalderlig 38, 39.
Befæstningen 1644 130.
Befæstningen 1659 148.
Bindingsværkshuse 68.
Birkeskove 13.
Blandebjergtid 16.
Bogense 30, 33.
Boplads 13, 18.
Borg 34.
Borgervæbning 122.
Branden 1580 124.
Branden 1610 125.
Brandstifteren 123.
Bredegade 55.
Brogade 39, 45, 58, 82.
Brogade Nr. 5 39, 79.
Brogade Nr. 7 39.
Brogade Nr. 10 68.
Brogade Nr. 17 159.
Brolægning 82.
Broncealder 17.
Byens Frihed 91.
Byfred 91.
Byhyrde 88.

Byloven af 1685 101-120.
Bymøllen 34, 37, 38, 39,
61, 151, 153.
Bytinget 49.
Bøder, se Byloven af 1685.
Bønder, første 14.
Bøsseskytte 126.
Bøstrup 157.

C.

Christendomsskole 57.

D.

De Fattiges Boder 65.
Den gamle Toldbod 134,
135.
Dryastid 11.
Dysser 15.

E.

Egebjerget 98.
Egeløkke 157.
Egeskove 14.
Eksercerplads 96.

F.

Faaborg 30.
Faarevejle 141, 148, 155.
Fattigdom 126.
Fattiggassen 96.
Femern 31.
Fibula 18.
Fiskerihavnen 14.
Fiskerleje 25.
Fjerdingspæle, se Byloven
af 1685.
Fjæleborg Klint 146.
Flintdolk 16.
Fold, Byens, se Byloven af
1685.
Foldeløn, se Byloven af
1685.
Forkortelser 9.
Fredeskoven 18.
Fredlysning, se Byloven af
1685

Fyldlag 82.
Fyrreskove 13.
Fædrift 91.
Fælled 96.
Første Vejbane 83.

G.

Gaardegang, se Byloven af
1685.
Gaasedammen 62.
Gaasetorvet 39, 60, 62.
Gabestok 100.
Gadenet, det middelalder-
lige 44.
Galge 35, 52.
Galgebakke 52.
Galgemarken (Galliemar-
ken) 99, 102, 120.
Galliemarks Led 118.
Gl. Borgmestergaard 68.
Gravhøj 18.
Grenaa 50.
Græsningsret 91, 97.
Grønnegade 44, 45, 50,
55, 82.
Grønnegade Nr. 1 46, 160.
Grønnegade Nr. 3 83.
Gårder, se Byloven af 1685.

H.

Halsjern 100, 114.
Helsingør 122.
Hered 66.
Hine Mølle 18.
Horsens 35.
Hospitalet 65.
Hospitia pauperum 65.
Hungersnød 165.
Husbygning 68.
Husdyr 88.
Hyrdebakken 98
Hyre-Banke 98.
Hærvejen 46.
Højskolen 76.

Hører 28, 167.

Høfde-Støeker, se Byloven af 1685.

Høvetpæle, se Byloven af 1685.

I.

Ildebrande 123.

Indbyggerantal 122.

Indkvarteringer 126, 129, 130.

Isning 143.

Istid 11.

J.

Jernalder 18.

Jorddrotter 100, se Byloven af 1685.

Jomfrugaarden 20.

Jordebog, Kong Valdemars 91.

K.

Kagen 49

Kagmand 51.

Kagstøtte 51.

Kalk 75.

Kampestensgårde 42.

Kampestenskælder 57.

Kanonkugler 143.

Kastanievej 94.

Kirken 28, 128.

Kirkegaard 39, 55, 89, 90.

Kirkegaardsvvej 18.

Kirkens Byggeaar 28

Kirkeklokke 28.

Kirkeplads 39.

Kirkestræde 56.

Kobbergryder 159, 160.

Kohaven 94, 96, 99.

Kongevejen 46.

Korsør 139.

Krigsbegivenheder 1658 og 1659 136.

Kæmner, se Byloven af 1685

København 30.

Købing 21, 24, 27, 28.

Købingshoved 27, 28.

Køkkenmøddingetid 14.

L.

Landevejstovr 46.

Landsting 129.

Landsænkning 14, 15.

Langelands Folkeblad 32, 134, 135.

Langdysse 15.

Langelands Avis 27, 151.

Langelandskøbing 23.

Langelands Museum 12, 14, 16, 17, 19, 159.

Latine Skolemester, se Rektor.

Latinskole 57, 125, 167.

Lavind 23.

Lavindskøbing 23.

Lejetropper 129.

Ler 75.

Lergrave 76.

Lerklining 71.

Lersten 75.

Lille Kirkestræde 56.

Lille Kohave 15, 96, 120.

Lindelse Nor 27.

Lodne Banke 18.

Lolland 137, 156.

Lollesgaard 163.

Longelse Præstegaard 138.

Losseplads 66.

M.

Markfred, se Byloven af 1685.

Markgårder, se Byloven af 1685.

Markjorder 90.

Markvogter 99, Byloven af 1685.

Mejsel 16.

Mesterman 50.

Middelfart 30.

Mulleruptid 13.

Munkesten 78, 80, 82.

Mursten 75.

Møllemark 99.

Møntfund 159, 160.

N.

Nakskov 85, 140, 162.

Nedergaard 93.

Nordre Landevej 43.

Nyborg 30.

Nye Baadehavn 14

Nymark 99, 102.

Ny Møllemark 99.

Næringsstrid 127.

Nødtøftshuse 87.

Nørrebro 44.

Nørregade 33, 34, 38, 39, 44, 54, 82.

Nørregade Nr. 5 75.

Nørregade Nr. 22 40.

Nørreport 39, 40, 41, 153.

Nørre Ports Stræde 119.

Nørretoft 94, 99, 102, 120.

Nørretofts Led 118.

O.

Olden 95.

Oldermænd 104.

Overdrev 94, 96.

P.

Pallisader 35.

Piledammen 33, 34, 39, 41.

Piledamsgade 54.

Pinsler 156, 157.

Plankebefæstninger 35.

Plankeværker 35.

Platanvej 94.

Plov, middelalderlig 58.

Polarpil 11.

Pottemagerdam 47.

Privilegier 30.

Præstebjerget 99.

Præstegaard 37, 38, 53, 75, 125.

Præstegaard, Den katolske 64.

R.

Raadhus 46, 51, 61, 68, 75, 88, 129, 164, 165.

Raadstue 129.

Rams 66.

Ramsherredsgade 25, 26, 36, 39, 66.

Ramsherredsgade Nr. 18 74.

Rektor 28, 167.
Rensdyr 11, 12.
Rodstubbe 13, 14.
Rud 21.
Rudskalle 20.
Rue Led 118.
Ruemark 21, 99, 102, 120.
Rue Port 62.
Ruestræde 45, 61.
Runebogstaver 28.
Runddyse 15.
Rydning 21.
Rypelyng 11.

S.

Sejlløb 14, 16, 17.
Sengehalm 86.
Sidsel Bagergade 34, 37,
44, 45, 54, 82.
Sildefiskeri 26.
Simmerbølle 15, 161.
Siø 15, 16, 90, 91, 92, 155.
Skatter 128, 129, 130
Skibsbro 129, 141, 142,
143.
Skiveøkse 14.
Skov, se Vibælte Skov.
Skovø 93.
Skrøbelev 12, 130.
Sladdergade 54.
Slesvig 26, 30.
Smedegade 39, 45, 56, 82, 86.
Smedegade Nr. 6 72.
Smedier 124.
Snøde 156, 166.
Soltørrede Mursten 75.
Spangebakken 18.
Spodsbjerg Færgegaard 138.
Spodsbjergvej 45.
Stadens Stene 51.
Stadsret 30, 85, 87.
Stakitter 35.
Stavemaader 22.
Steensgaard 140.
Stendysse 15.
Stenhuse 68.
Stentage 123, 126.
Stenter 119.
Stoense Udflytter 20.
Stokkemænd 49.

Store Kirkestræde 56.
Store Kohave 15, 96, 120.
Straatage 123, 126.
Strandby 144, 145.
Strandgade 39, 40, 61.
Strandkøbing 127.
Strandlinie 59.
Strandlyst 15.
Strandporten 59.
Strynø 13.
Sveltholm 111.
Svendborg 30, 39, 141, 156.
Svenskekrigen 1644 132-135
Svenskekrigen 1658-1659
136-168.
Svenskernes Overgivelse
155.
Svenstrupgaard 12
Svin 88
Sylten 120.
Synsforretning 161.
Sølvsker 158.
Sønderjylland 31, 32.
Søndre Mark 120.

T.

Taasinge 13, 137, 143.
Teglovne 76.
Teglovn i Brogade 79, 81.
Teglovne ved Højskolen
76.
Teglovn ved Østergade 81.
Tegtag, se Stentag.
Telefonhuset 18.
Thaannums Gaard 71.
Tiende 92, 128.
Tingsten 49.
Tingsti 15.
Toldtold, Den gamle 134,
135.
Tolvklokken 139.
Torvet 33, 44, 45, 50, 82.
Torvet Nr. 9 48
Torvedam 46, 47.
Torvedammens Afløb 48.
Torvedammens Tilløb 48.
Torvegade 56.
Tranekær 147, 157, 163.
Tryggelev 166.
Tullebølle 157.
Tørvemose 98, 120.

U.

Udplyndring 156.
Udskiftning 120.
Uglebjerg 145.
Urne 18, 19.
Urnegrav 18.

V.

Vaadshauge 99.
Vagthold 138.
Vange, se Byloven af 1685.
Vangeled, se Byloven af
1685.
Vantemark, se Byloven af
1685.
Vejerhuset 164.
Vejlen 16, 33.
Vemmenæs 30, 138.
Vendertid 26.
Vestre Møllemark 120.
Vibæltet 94, 99
Vibælte Skov 95.
Vikingegrav 18, 19.
Vikingetid 18, 19.
Vinkældergade 26, 39, 44,
57, 82.
Vinkældergade Nr. 6 69.
Vinkældergade Nr. 7 72,
73.
Vinkældergade Nr. 16 72.
Volde 34, 35, 133, 150,
153, 155.
Voldgrav 34, 133, 150,
153, 154.

Y.

Yngre Stenalder 14.

Æ.

Ældre Stenalder 11.
Ærø 31.
Ærøskøbing 23, 24.
Ævregræs 93, 102, se By-
loven af 1685.

Ø.

Ødelæggelse 160.
Ølandenes Frøkontor 34.
Ørstedsgade 34, 153.

Ørstedsparken 153.
Østergade 33, 34, 38, 44,
53, 83, 134.
Østergade Nr. 12 og 14
53, 71.
Østergade Nr. 25 134, 152.
Østergade Nr. 28 134, 152.
Østergade Nr. 33 153.

Østergade Nr. 34 81, 151.
Østergade Nr. 36 151, 153.
Østergade Nr. 38 153.
Østerport 53, 81, 99, 151.
Østersskaller 16.
Østertoft 57, 99, 102.
Østertofts Led 118.
Østre Møllemark 120.